T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MEDİNE TARİHÇİSİ SEMHÛDÎ (ö.911/1506) VE VEFÂÜ'L-VEFÂ ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURİ KAYA

İSTANBUL 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MEDİNE TARİHÇİSİ SEMHÛDÎ (ö.911/1506) VE VEFÂÜ'L-VEFÂ ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURİ KAYA

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Nuri KAYA'nın "Medine Tarihçisi Semhûdî (ö.911/1506) ve Vefâ'ü'l-Vefâ Adlı Eseri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Cengiz TOMAR Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ İstanbul Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 12./07./ 2017 tarih ve 2017/14-04 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ IV

ÖZET VI

KISALTMALAR VII

ABSTRACT VII

GİRİŞ 1

I. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR 1

II. SEMHÛDÎ DÖNEMİNDE MEMLÜK SİYASİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ 2

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SEMHÛDÎ'NİN HAYATI 5

1.1.1. İsmi ve Nesebi 5

1.1.2. Hayatı ve Seyahatleri 5

1.1.3. Şahsiyeti 10

1.1.4. Öğrencileri 12

1.1.5. Siyasi İdare ile İlişkileri ve Görevleri 17

1.1.6. Vefatı 18

1.1.7. Âlimlerin Semhûdî Hakkındaki Görüşleri 18

1.2. SEMHÛDÎ'NİN ESERLERİ ve VEFÂÜ'L-VEFÂ İSİMLİ ESERİNDE KULLANDIĞI KAYNAKLAR 20

1.2.1. Semhûdî'nin Eserleri 20

1.2.1.1. Medine Tarihi İle İlgili Eserleri 20

1.2.1.2. Diğer İlim Dallarına Ait Eserleri 24

1.2.2. Semhûdî'nin Kaynakları 29

1.2.2.1. Siyer, Megâzî ve Delâilü'n-Nübüvve Tarzı Eserler 29

1.2.2.2. Medine Tarihine Dâir Eserler 36

1.2.2.3. Umûmî Tarihe Dâir Eserler 45

1.2.2.4. Bölge, Şehir Tarihlerine ve Coğrafyaya Dâir Eserler 48
1.2.2.5. Tabakat ve Ensâba Dâir Eserler 53
1.2.2.6. İbadet Yerleri ve Menâsik'e Dâir Eserler 58
1.2.2.7. Seyahatnâme Tarzı Eserler 61
1.2.3. Semhûdî'nin Kullandığı Diğer Kaynaklar 61
1.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm İle İlgili Eserler 62
1.2.3.2. Hadis ve Hadis İlimleri 63
1.2.3.3. Fıkıh 70
1.2.3.4. Akâid ve Kelâm 73
1.2.3.5. Arap Dili ve Edebiyatı 74
1.2.3.6. Tasavvuf 75

İKİNCİ BÖLÜM

SEMHÛDÎ'NİN VEFÂÜ'L-VEFÂ ADLI ESERİNİN ORTAÇAĞ TARİH YAZIMINDAKİ YERİ VE METODU 76
2.1. ORTAÇAĞDA TARİH VE ŞEHİR TARİH YAZIMI 76
2.1.1. Ortaçağ Şehir Tarihçiliği 79
2.1.2. Memlük Tarih Yazımı 81
2.1.3. Semhûdî'nin Ortaçağ Tarih Yazımındaki Yeri 84
2.1.4. Semhûdî'nin Tarih Metodu 88
2.2. MEDİNE-MEDENİYET İLİŞKİSİ VE SEMHÛDÎ'NİN MEDİNESİ 92
2.2.1. Semhûdî'nin Medine'si 97
2.2.1.1. Semhûdî Dönemi Eğitim Kurumları ve İlmî Hayat 97
2.2.1.2. Medine Emirleri 101
2.2.1.3. Medine Kadıları 102
2.3. VEFÂÜ'L-VEFÂ'DA MESCİD-İ NEBEVÎ 103
2.3.1. Mescid-i Nebevî'nin İnşası 103

2.3.2. Mescid-i Nebevî'nin Bölümleri 105
2.3.2.1. Hücre-i Saâdet 105
2.3.2.2. Minber 107
2.3.2.3. Mihrap 108
2.3.2.4. Mahfil (Maksûre)..... 109
2.3.2.5. Minare..... 109
2.3.2.6. Avlu 110
2.3.2.7. Kapılar 110
2.3.3. Mescid-i Nebevî'deki Görevliler 111
2.3.3.1. İmamlar ve Hatipler..... 111
2.3.3.2. Müezzinler..... 112
2.3.3.3. Ferrâşlar ve Bevvâblar……..112
2.3.3.4. Sakkâlar (Sucular)……....112
2.3.3.5. Diğer Görevliler……...113
2.3.4. Mescid-i Nebevî'ye Gösterilmesi Gereken Tazimle İlgili Meseleler…….114
2.3.5. Hz. Peygamber'in Naâşının Kaçırılma Girişimi İle İlgili Rivayetler…….115
2.3.6. Vefâü'l-Vefâ'da Hz. Osmân'a İzâfe Edilen Kur'ân-ı Kerîm'in Durumu..118
2.3.7. Memlük Dönemi Mescid-i Nebevî'de Yangınlar ve İmar Faaliyetleri…..120
2.3.7.1. 654 (1256) Yılında Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangın…...120
2.3.7.2. 886 (1481) Yılında Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangın…...122
2.3.7.3. Memlükler Dönemi Mescid-i Nebevî'de Bazı İmar Faaliyetleri…….128
2.3.7.4. el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (ö. 901/1496) Dönemi İmar Faaliyetleri..130
SONUÇ 137
KAYNAKÇA.....140

ÖN SÖZ

Medine, Hz. Peygamber'in öncülüğünde İslam kültür ve medeniyetinin nüvesini oluşturmuş, ilk dönemlerinden günümüze kadar her alanda önemini muhafaza etmiş mümtaz ve müstesna bir şehirdir. Tevhid inancı etrafında Hz. Peygamber'in ellerinde oluşan Medine, Hz. Peygamber'in teşrifi ile birlikte iman ve hicret yurdu haline gelmiştir. Bizzat Hz. Peygamber tarafından Medine'de başlatılan medeniyet hamlesi sonraki dönemlerde bütün Müslümanlar'ın medenî faaliyetlerine esas teşkil etmiştir. Medine, Mekke ve Kudüs ile birlikte hem dinî hem de kültürel merkezlerden birisi olmuş ve ayrıcalıklı hale gelmiştir. Bundan dolayı İslâm tarihinde Medine âlimlerin ilgisine mazhar olmuş müellifler ve araştırmacılar Medine'ye ayrı bir önem vermişlerdir. Medine'nin tarihi ve fazileti ile alakalı çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Çalışmamıza konu olan Semhûdî de IX. (XV.) asırda Memlükler devrinde yaşamış ve farklı disiplinlerde eserler vermiş önemli bir ilim adamıdır. Semhûdî'nin en önemli çalışması ise Medine tarihi hakkında yazdığı *Vefâü'l-vefâ* isimli eseridir. Bu eserin Medine tarihi için en önemli yönü hem günümüze ulaşmayan birçok eserden alıntılar bulundurması hem de müellifin Medine ve Mescid-i Nebevî ile alakalı kendi gözlemlerini de içermesidir. *Vefâü'l-vefâ* şehir tarihi tarzında bir eser olmasının yanında, Hz. Peygamber'in -özellikle- Medine'deki yaşantısına dair orijinal bilgiler içermektedir. Bu sebeple tarih boyunca *Vefâü'l-vefâ* Medine ve Mescid-i Nebevî tarihi açısından kaynak niteliğinde kullanılan mühim bir eser olmuştur. Ancak Türkiye'de Semhûdî ve eseri ile ilgili yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle Semhûdî ve *Vefâü'l-vefâ* ile ilgili Türkçe'de az sayıda bulunan çalışmalara ilave yapmak ve gelecekte yapılacak çalışmalara katkıda bulunmak için bu konu seçilmiş ve Semhûdî'yi merkeze alan bir çalışma ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Çalışma iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde müellifin hayatı, eğitimi, hocaları, öğrencileri ve eserleri anlatılmış ayrıca Semhûdî'nin ilmî faaliyetleri ile yaşadığı dönemdeki ilmî atmosfer ortaya konulmaya çalışılmıştır. *Vefâü'l-vefâ*'nın kaynakları ve eserde geçen kitaplar tanıtılmış ve özellikle Semhûdî'nin istifade ettiği ancak günümüze ulaşmayan eserler tespit edilmiştir. İkinci bölümde, Semhûdî'nin tarih metodu ve eseri *Vefâü'l-vefâ*'nın Medine tarihi açısından önemi üzerinde durulmuştur. Eserin Medine tarih yazıcılığına getirdiği yenilikler, Semhûdî'den önce kaleme alınmış Medine tarihine dair diğer eserler ile mukayesesi

yapılmak suretiyle anlatılmıştır. Ayrıca Ortaçağda bir şehir tarihi yazılırken ne tür kaynaklara başvurulması gerektiği de Semhûdî'nin çalışmasından hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Semhûdî'nin eseri Medine-medeniyet ilişkisi bağlamından hareketle değerlendirilmiş ve Mescid-i Nebevî'deki görevliler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Mescid-i Nebevî'nin inşası, bölümleri ve özellikle Memlük dönemi inşa faaliyetleri Semhûdî ve eseri merkeze alınmak suretiyle anlatılmaya gayret edilmiştir. Mescid-i Nebî'de meydana gelen iki büyük yangın ve bu yangınların Mescid-i Resûl'e verdiği zararlar ve sonrasında yapılan yenileme faaliyetleri Semhûdî'nin izlenimleri ile birlikte anlatılmaya gayret edilmiştir.

Öncelikle çalışmamın her aşamasında yardım ve tavsiyelerini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı'ya en içten saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Yoğun mesaisine rağmen bana Arapça tercüme çalışmalarında yardımcı olan Öğr. Gör. Ramazan Aydın'a da müteşekkirim. Ayrıca yardımlarını benden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. M. Fatih Gökçek'e, yüksek lisans ders aşamasında üzerimde büyük emekleri olan Marmara Üniversitesi'ndeki hocalarıma, yoğun mesailerine rağmen yüksek lisans tez savunma jürimde yer almayı kabul eden Prof. Dr. Cengiz Tomar'a ve Prof. Dr. Nurettin Gemici'ye de teşekkür ederim. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinin çalışanlarına, Gümüşhane Üniversitesi'nde başta Prof. Dr. Bayram Nazır olmak üzere diğer hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma ve eğitim hayatım boyunca benden desteklerini hiçbir vakit esirgemeyen aileme de teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan Medine tarihçisi Semhûdî 844 (1440) tarihinde Yukarı Mısır'da Nil'in batısında bir köy olan Semhûd'da doğmuş ve ilk eğitimini burada ailesinden almıştır. Semhûd'da ilk eğitimini aldıktan sonra eğitimini tamamlamak üzere Kahire, Mekke ve Medine'ye bir dizi seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu ilmî faaliyetleri sırasında döneminin meşhur hocalarından dersler almıştır. Ömrünün sonuna kadar kırk yıl kalacağı Medine'ye ulaştıktan sonra ise zorunlu haller dışında buradan ayrılmamış ve hayatını burada mücavir olarak sürdürmüştür. Medine'de ilmi ile temayüz ettikten sonra çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, ilmî gayreti neticesinde dönemin Sultanı el-Eşref Kayıtbay'ın dikkatini çekmiş ve onunla kurduğu ilişki sayesinde Medine'ye büyük yararları dokunmuştur. Semhûdî kaleme aldığı *Vefâü'l-vefâ* ünvanlı eseri ile Medine tarihini her yönüyle ele alarak kendisinden önce yazılan ve dağınık haldeki bilgileri tek bir eserde toplama başarısını göstermiştir. Onun bu eseri hem Medine'nin hem de Mescid-i Nebevî'nin tarihî süreçlerinin takip edilebileceği yegâne eserlerdendir.

Anahtar Kelimeler: Semhûdî, Medine Tarihi, *Vefâü'l-vefâ*, Mescid-i Nebevî.

ABSTRACT

Samhûdî, who is our subject in this thesis, was born in h. 844 (1440 AD) in the village of Samhûdi which is in upper Egypt at westside of Nile. He took his early education from his family. After his education in his village, he went out and travelled to Cairo, Makkah and Madinah to complete his education. During his scholarly activities, he took lessons from the most popular scholars of his time. After he arrived to Madinah, who had stayed there for 40 years until his death, he did not leave Madinah except obligatory situations. Later he became a distinguished scholar and educated many students. His scholarly endeavours attracted the attention of the current Sultan al-Ashraf Qaitbay and he served for the city of Madinah thanks to his good relationship with the Sultan. Samhûdi wrote Madinah's history from every aspect in his book Wafa al-Wafa and he succeeded to make the dispersed information -which was compiled in the books before his book- together in a single work. His work is a unique one to pursue both Madinah's and Masjid an-Nabawi's historical processes.

Key Words: Samhûdî, History of Madinah, Wafa al-Wafa, Masjid an-Nabawî.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
akt.	Aktaran
b.	bin, ibn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
H.	Hicrî
İA.	İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
nşr.	Neşir, neşreden
C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
trc.	Tercüme
Hz.	Hazreti
ö.	Ölümü
Vefâ.	*Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*.

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın esas konusunu teşkil eden Semhûdî Mısır'da doğmuş ve yetişmiş bir âlimdir. Hayatı hakkında fazla bir malumat bulunmadığı gibi mevcut bilgiler de birbirinin tekrarı şeklindedir. Bu bakımdan Semhûdî ile alakalı Arapça kaynaklarına mümkün olduğu ölçüde ulaşılmaya ve bunlardan azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır. Şu hususu da belirtmek gerekir ki Semhûdî'nin eserlerinden hem hayatına hem de tarih metoduna dair önemli bilgiler elde edilmektedir. Bahsi geçen bu bilgiler de imkânlar ölçüsünde tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ* isimli eserinde kendisi ve Medine tarihi ile alakalı mühim bilgiler vermektedir. Bu nedenle bu tezde kullanılan ilk ve en önemli eser *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* isimli kitabıdır. Bu eserin, Kasım es-Sâmerrâî tarafından 2001 yılında Londra'da neşredilen nüshası kullanılmıştır. Bu neşirin mukaddimesinde Kasım es-Sâmerrâî, Semhûdî ve eseri hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Söz konusu eserden istifade ederken şu metodlar takip edilmiştir: Öncelikle eserden belirli konular seçilerek Semhûdî'nin bu konuları nasıl işlediği ve eser yazımında hangi tarih yazımını tercih ettiği tespit edilmeye çalışılmış, ardından Semhûdî'nin şehir tarih yazım geleneği ve Medine tarih yazımındaki önemi bu örnekler üzerinden anlatılmıştır. Yine Semhûdî'ye ait *el-İkdü'l-Ferîd fî Ahkâmi't-Taklîd* ve *Cevâhirü'l-İkdeyn fî fazli'ş-şerefeyn* adlı eserlerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Semhûdî'nin hayatı ve eserlerinin anlatıldığı ilk bölümde Semhûdî ile bilgiler içeren biyografi eserlerinden yararlanılmıştır. Şemseddin es-Sehâvî'ye ait *ed-Davü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi ve et-Tuhfetü'l-lâtîfe fî târîhi'l-Medîneti'ş-şerîfe* isimli eserler konu açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Semhûdî ve Sehâvî çağdaş oldukları gibi aralarında hoca talebe ilişkisi de mevcuttur. Bu bakımdan Sehâvî'nin Semhûdî ile alakalı yazmış olduğu bilgiler orijinal ve mühimdir. Ebû Abdülkadir Ayderûsî (ö.1038/1628) tarafından kaleme alınan *Târîhü'n-nûri's-sâfîr an ahbâri'l-karni'l-âşîr* ve Kâtib Çelebi (ö.1067/1657) tarafından yazılan *Keşfü'z-Zünûn* isimli eserler de Semhûdî'nin hayatına dair yararlanılan diğer biyografi eserleridir. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men*

ba'de'l-karni's-sâbi adlı eserinde ve Mevsûatu *a'lami'l-'ulemâ ve'l-üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn* adlı geç döneme ait bibliyografya çalışmasında da Semhûdî'ye dair önemli bilgilerin yer aldığı belirtilmesi gereken bir husustur.

Bu bölümde özellikle iki araştırmaya değinmek gerekir ki bu iki çalışma kaynaklarda yer alan bilgileri tamamlama konusunda bize önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlardan ilki Hamed el-Câsir tarafından kaleme alınan *el-Vefâ ve'l-müellifühü* isimli makaledir ki fazlasıyla yön gösterici olmuştur. Ömer Ferruh'un (ö.1408/1987) *Meâlimü'l-edebi'l-Arabî fi'l-asri'l-hadîs* isimli eserinin Semhûdî bölümünden yararlanılmış ve Abdurrahman Müdeyris el-Müdeyris tarafından telif edilen *el-Medînetü'l-Münevvere fi'l-Asri'l-Memlûkî* isimli eserden özellikle Semhûdî dönemi Medine tarihi ile alakalı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Hüdâ Muhammed Saîd Senedî tarafından Suudi Arabistan Ümmü'l-Kur'a Üniversite'sinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Mevâridu's-Semhûdî ve Minhâcu't-Târîhi fî Kitâbi (Vefâü'l-vefâ bi ahbâri'l-Mustafâ)* isimli çalışmasından da istifade edilmiştir. Bader Adrees tarafından Durham Üniversitesinde yapılan *A Critical Edition of Al-Lu'lu' al-Manthûr fî Nasîhat Wulût al-Umûr By Nûr-al-Dîn al-Samhûdî (d.911H)* isimli doktora çalışması ve Harry Munt tarafından kaleme alınan "Mamluk Historiography outside of Egypt and Syria: Alī b. Abd Allāh al-Samhūdī and His Histories of Medina" isimli makale Semhûdî'nin Batı'da tanınan ve dikkate alınan bir âlim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Semhûdî ile alakalı Türkçe çalışmalar kısıtlıdır. Mustafa Sabri Küçükaşcı tarafından kaleme alınan *Medine Tarihçisi Semhûdî ve Vefâü'l-vefâ* isimli makale ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde bulunan "*Semhûdî"* maddesi çalışmanın metodolojisinin oluşturulmasına katkı sağladığını belirtmek gerekir. Çalışmamız bitme aşamasına geldiğimiz zaman ulaştığımız İbrahim Barca tarafından yazılan *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî Abdullâh el-Hasenî es-Semhûdî eş-Şâfiî (v.911/1506) ve Medine Tarihiyle ilgili Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ Adlı Eseri* adlı doktora çalışmasından da istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

II. SEMHÛDÎ DÖNEMİNDE MEMLÜK SİYASİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Semhûdî otuz sekiz yıl mücâvir olarak kaldığı ve isminin ilim tarihine yazılmasına vesile olacak eserleri kaleme aldığı Medine'ye 873 (1468) tarihinde

gelmiştir. Aynı dönemde Memlük siyasî hayatında büyük değişiklikler olmuş ve uzun süren istikrarsızlığın ardından el-Eşref Kayıtbay 873 (1468) yılında tahta geçmiştir.[1] Çerkez kökenli bir memlük olarak, Sultan Barsbay (1422-1438) tarafından satın alınan Kayıtbay, Seyfüddin Çakmak'ın (1438-1453) memlüklerine dâhil olmuş, daha sonra Sultan Çakmak tarafından azledilerek önce muhafız ardından devâdâr-ı sagîr[2] görevine getirilmiştir.[3] Sultan Hoşkadem (1461-1467) döneminde öncelikle tablhâne emirliğine[4] ardından da binbaşılığa terfi ettirilmiştir. Bunun ardından Sultan Yelbay (1467) tarafından muhafız birliklerinin kumandanlığı görevine tayin edilmiştir. Devletin idarî bünyesinde hızla yol alan el-Eşref Kayıtbay, taht kavgaları sırasında tahta çıkmasına yardımcı olduğu Sultan Temürboga (1467-1468) tarafından atabegliğe getirilmiştir.[5]

Atabegliği döneminde Hayırbey tarafından çıkarılan isyanı bastıran el-Eşref Kayıtbay, memlükler içerisinde yeterli desteği olmayan Temürboga'nın onayı ve diğer emirlerin de isteği ile el-Eşref ünvanı ile tahta kendisi oturmuştur (1468). Yirmi dokuz yıl boyunca tahtın tek hâkimi olan el-Eşref Kayıtbay Burcî Memlük döneminin en başarılı sultanı olmuştur. Onu döneminde meşgul eden en büyük hadiseler ise kuzeydeki Türkmen isyanları, Anadolu'nun büyüyen devleti Osmanlılar ile mücadele, Kahire'yi ölüm yurduna çeviren veba salgını, kıtlıklar ve Akkoyunlular ile mücadeleler olmuştur.[6]

Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlar Kayıtbay döneminin en mühim hadiseleri arasındadır. Osmanlı Hükümdarı II. Mehmed döneminde (1451-1481) Hicaz suyollarının tamiri meselesinden ortaya çıkan Osmanlı-Memlük gerginliği, Karamanoğullar'ı ve Dulkadiroğullar'ı bey tayinleri nedeniyle iyice su üstüne çıkmış bunun sonucunda beş yıl süren ve her iki tarafında başarı sağlayamadığı savaşlara yol açmıştır. Bu savaşlar neticesinde on beş yıl süreli bir barış anlaşması imzalanmıştır (1491).[7] Kayıtbay döneminde Memlüklerin sorun yaşadığı başka bir devlet ise Akkoyunlular idi. Uzun Hasan'ın Osmanlılar tarafından bertaraf edilmesinden sonra yerine geçen Yakub Bey (1478-1490) döneminde meydana gelen savaşlarda

1 İsmail Yiğit, "Kayıtbay", *DİA,* C. XXV, s. 80.
2 Devâdâr-ı Sâgîr; "Bazı İslâm devletlerinde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen ad".
3 Sobernheim, "Kayıtbay", *İ.A. (MEB),* C. VI, s. 463.
4 Kırkbaşı, Emrinde kırk veya 70 asker olan rütbe.
5 Yiğit, "Kayıtbay", s. 80.
6 Yiğit, "Kayıtbay", s. 80; Sobernheim, "a.g.m.", s. 463.
7 Uğur Yılmaz, *Kayıtbay Zamanında (1468-1496)Memlük Osmanlı İlişkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 13.

Memlükler ağır mağlubiyetler almışladır. Ancak Osmanlı tehditi nedeniyle Sultan Kayıtbay bu sorunun üstüne gidememiş ve barışa razı olmuştur.[8]

Sultan Kayıtbay döneminde 897 (1492) yılında iyice yayılan veba salgını da Memlükler'i zora sokan başka bir önemli olaydır. Haleb, Hama, Trablus ve Kahire'de etkili olan bu salgın, kaynakların naklettiğine göre sadece Kahire'de günde on bin insanın canına mal olmuştur. Hatta Sultan Kayıtbay'ın eşi ve kızı da bu illetten kurtulamayarak can vermişlerdir.[9]

Sultan Kayıtbay, adil, mert, ufku geniş, ilme ve ilim adamlarına sahip çıkan bir kimse olarak bilinmektedir.[10] Kendisinden önce tahttan indirilmiş sultanlara ve onların yakınlarına çok yakın davranmış ve onları sık sık Kahire'ye davet etmiştir. Hac ibadeti yapmalarına ve saraya girip çıkmalarına da müsaade etmiştir.[11]

Döneminde meydana gelen savaşlar, hastalıklar ve kıtlıklar düzenli bir vergi sistemi olmayan devleti malî açıdan zora sokmuştur. Sultan Kayıtbay bu durum karşısında çareyi yeni vergiler, zenginlerin mallarına müsadere, evladü'n-nâs'tan olanları bedel karşılığı cepheden uzak tutma gibi düzenlemelerde bulmuştur. Yapılan bu düzenlemeler neticesinde toplanan para israf edilmemiş, hayır ve imar işlerine harcanmıştır. Onun döneminde zaviyeler, köprüler, medreseler, mescitler inşa edilmiştir. Döneminde meydana gelen yangında hasar gören Mescid-i Nebevî'yi tamir ettirmiş ve Mescid-i Nebî'nin müştemilâtına yeni eserler de kazandırmıştır.[12]

8 Sobernheim, "a.g.m.", s. 463.
9 Yılmaz, *a.g.t.*, s. 13.
10 Yılmaz, *a.g.t.*, s. 13; Yiğit, "Kayıtbay", s. 81.
11 Sobernheim, "a.g.m.", s. 463.
12 Yiğit, "Kayıtbay", s. 81.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMHÛDÎ'NİN HAYATI, HOCALARI VE ESERLERİ

1.1. SEMHÛDÎ'NİN HAYATI

1.1.1. İsmi ve Nesebi

Tam ismi Nûreddîn Alî b. Afifeddîn Abdullâh b. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebü'l-Hasen Ali b. İsa'dır. Künyesi ise Ebü'l-Hasen'dir. Hz. Hasan'a nisbetle seyyid ve şerif[13] unvanları ile anılmaktadır.[14] Semhûdî 844 (1440) yılında Yukarı Mısır'da Nil'in batısında yer alan Saîd bölgesinde büyük bir köy olan Semhûd'da[15] dünyaya gelmiştir.[16] Bürokratik görevler de üstlenen bir ailede yetişmiştir. Kaynaklarda kardeşi Abdullâh Semhûd'da ulemâ ve fâkih olarak, dedesi Ebü'l-Abbas Ahmed ise Semhûd'da kadılkudâtlık yapmış önemli bir âlim olarak ifade edilmektedir. Babası ise Semhûd'da dönemin ünlü âlimlerinden Celaleddîn el-Bulkınî'nin yerine yargı işlerine bakan önemli bir şahsiyettir.[17]

1.1.2. Hayatı ve Seyahatleri

İlmî bir atmosfer içerisinde Semhûd'da yetişen ve küçük yaşta *Kur'ân-ı Kerim*'i ve *el Minhâc* adlı eseri ezberleyen Semhûdî'nin ilk hocası babasıdır.[18] Babasından öncelikle temel dini bilgileri almış ardından Arap diline ait dersleri okumuştur. Ayrıca şerhleri ile birlikte Nevevî'nin (ö.676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn*'ini, Taceddîn es-Sübkî'nin (ö.771/1370) *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserini ve Ebû Hafs İbnü'l-Verdî'nin (ö.749/1349) *el-Behcetü'l-Verdiyye*'sini ve Münzirî'nin (ö.656/1258) *Muhtasaru Sahîhi Müslîm*'ini de babasından okumuştur.[19]

---

13 Bu iki unvanın tarihî seyri için bkz. M. Sabri Küçükaşcı, "Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXXIII, Prof. Dr. Kemal Özergin Hatıra Sayısı, (2009), 87-129.

14 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd fî Ahkâmi't-Taklîd*, nşr. Enver b. Ebû Bekr eş-Şeyhi ed-Dağıstanî, Cidde 1432/2011, s. 9; Hamed el-Câsir, "el-Vefâ ve müellifühü" , *Resâ'il fî târîhi'l-Medîne*, (1392/1972), s. 26; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'l-Risâle, C. II, Dımaşk 1376/1957, s. 463; Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, C. III, Beyrut 1411/1990, s. 101.

15 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Dâru's-Sâdır, C. III, Beyrut 1397/1977, s. 255.

16 Şemseddîn es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti'ş-şerîfe*, nşr. Ârif Abdülganî-Hâlid Ahmed Mollâ es-Süveydî, C. II, Dımaşk, 1431/2010, s. 248; F. Krenkow, "Semhûdî", *İ.A.,* C. X, s. 472.

17 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, nşr. Kasım es-Sâmerrâî, C. II, London 1422/2001, "Neşredenin Girişi", s. 7; Bulkinî ailesi Kahire'de birçok ilim adamı yetiştirmiş önde gelen Şâfiî ailelerdendir. Mısır'da Şâfiî kadılkudatlığını babadan oğula silsile halinde yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 104.

18 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe* s. 248; *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 10.

19 Sehâvî, ed-Davü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi, C. V, Beyrut 902/1497, s. 245; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsinî men ba'de'l-karni's-sâbi*, tahkik: Hüseyin b. Abdullâh Ömerî, Dımaşk 1431/2010, s. 470; Mustafa S. Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî ve Vefâü'l-Vefâ Adlı Eseri", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan,* C. 1, (2014), s. 2.

Semhûdî, ilki 858 (1454) senesinde olmak üzere birçok defa dönemin ilim merkezlerinden birisi olan Kahire'ye seyahat gerçekleştirmiştir. İlk Kahire seyahatini on dört yaşında iken babasının riyasetinde yapmıştır. Bu seyahatlerdeki temel amacı dönemin meşhur âlimleri ile tanışmak ve onların ders halkalarına katılmak suretiyle ilmî derinliğini artırmak olmuştur. Burada pek çok âlim ile tanışma imkânına kavuşan ve onların derslerine devam eden Semhûdî, Kahire'deki ikamet sorununu ise Müeyyide Medresesi'nin arkasında boş bir mekânda kalmak suretiyle çözmüştür. Burada münzevi bir hayat yaşayan Semhûdî çeşitli hocalardan tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz, mantık, Arap dili ve edebiyatı, kelam ve usul dersleri alarak, Kahire'de bulunan tüm ilim merkezlerinden yararlanmaya gayret etmiştir. İbn Tolun Camii ve Sâlihiyye Medresesi'ndeki ilim halkaları başta olmak üzere birçok eğitim kurumuna devam etmiş ve sürekli okuyarak da kendisini geliştirmiştir.[20]

Semhûdî Kahire'deki ilk hocası Şemseddîn Muhammed el-Cevcerî'den (ö.889/1484) fıkıh, usul, Arap dili ve edebiyatı derslerini almış, Ondan hâşiyeleri ile birlikte *el-Hazreciyye*, şerhleri ile birlikte Tâceddin es-Sübkî'nin (ö.771/1370) *Cem'u'l-cevami'* gibi daha birçok eseri okumuştur. Ayrıca hocasının Müeyyediye Medresesi'ndeki ravza derslerine de katılmıştır.[21] Semhûdî'nin Kahire'de yetişmesinde en büyük paya sahip hocalardan birisi de Şerefüddîn Yahyâ el-Münavî'dir (ö.871/1467). Kahire'de Şâfiî kadılkudâtlığı görevini yürüten el-Münâvî, Semhûdî'nin ilmî gayretinden memnuniyetini Semhûdî'yi, beraberinde yardımcısı olarak mahkemelere götürerek göstermiştir. Ayrıca Semhûdî'ye İbn Tolun Camiî'nde hadis, Sâlihiyye Medresesi'nde ise fıkıh dersleri naibliği görevlerini vermiştir. [22] İbrahim el-Edkâvî ve İbrahim et-Tâbâtabaî'den tasavvuf icazetleri olan el-Münâvî'nin diğer bir özelliği, Semhûdî'nin tasavvuf terbiyesi aldığı hocalarından birisi olmasıdır. Semhûdî, el-Münâvî'den tefsir, hadis, fıkıh, usul ve Arap dili dersleri almıştır. Ayrıca Nevevî'nin (ö.676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn'i*, Zeynüddîn el-Irakî'nin (ö.806/1404) *el-Elfiye*'si, el-Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *el-Risâle*'si, en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *Bustânü'l-ârifîn*'i, Nasırüddîn el-Beyzavî'nin (ö.685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i kitaplarını Münâvî'den okumuştur.[23] Müeyyidiye Medresesi'ndeki

[20] Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. V, s. 245; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 2.
[21] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 248; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VIII, s. 123; Hüdâ Muhammed Saîd Senedî, *Mevâridu's-Semhûdî ve Minhâcu't-Târihu fî Kitâbi (Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dari'l-Mustafâ)*, Câmi'atü Ümmü'l-Kur'a, Kulliyetü'ş-Şeri'a ve'd-Derâsâtü'l-İslâmiyye, s. 91.
[22] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 248; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 3.
[23] Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi* C. V, s. 245; Senedî, *a.g.t.*, s. 92.

derslere de devam eden Semhûdî, burada Celaleddîn Muhammed el-Mahallî'den (ö.864/1459) Nevevî'nin Şâfiî fıkhına dair *Ravzatü't-tâlibîn ve ümdetü'l-müftîn* adlı eserini okumuştur. Semhûdî'nin Kahire'de ders halkasına katıldığı önemli hocalarından birisi de İlmüddîn Sâlih el-Bulkinî (ö.868/1464) olmuştur.[24] Semhûdî Kahire'de kaldığı süre içerisinde göstermiş olduğu olgunluk ve ilmî gayret neticesinde birtakım bürokratik görevler alması konusunda teklifler ile de karşılaşmıştır. Ancak Semhûd kadılığı ve Saîd naiblerini denetlenmesi gibi önemli görevleri hiç düşünmeden reddetmiştir. Şemseddîn es-Sehâvî (ö.902/1497) ilmî faaliyetlerden bir an bile geri durmayan Semhûdî'nin bu şekilde davranmasında bürokratik görev almaktan kaçınan babasını örnek almasından kaynaklandığı görüşündedir.[25]

Semhûdî, Kahire'de çağının en önemli ilim adamlarının ilmî faaliyetlerine katılmış ve onlardan gerektiği ölçüde faydalanmış, ancak öğrenme iştiyakından da hiç birşey kaybetmemişti. Bu nedenle Hicaz yolculuğuna çıkarak, hem hac vazifesini yerine getirmek hem de burada bulunan ilmî atmosferden faydalanmak istedi. 870 (1466) senesinde annesi ile beraber geldiği Mekke, ilk durağı olmuştur. Fakat buraya ulaştıklarında hac mevsimi bitmiş olduğu için bir yıl bekleyerek hac vazifesini tamamlayabildiler. Semhûdî hac mevsimine yetişemediği için kalbinde ciddi bir burukluk oluştuğunu ancak Kuşeyrî'nin *Şerhu'l-esmâ*'sında okuduğu bir olayın kalbini rahatlattığını ifade eder.[26] Semhûdî iki yılı aşkın bir süre kaldığı Mekke'de çok önemli ilim adamları ile tanışmış ve onlardan istifade etme şansı bulmuştur. Bu İlim adamları içerisinde daha önce Kahire'de buluşup konuştuğu ünlü hadis âlimi ve tarihçi Şemseddîn es-Sehâvî'nin (ö.902/1497) çok ayrı bir yeri bulunmaktadır. Sehâvî'ye ait hac ve menâsiki ile ilgili *el-İbtihâc bi-ezkâri'l-müsâfiri'l-hac* isimli eserini Semhûdî'nin yazması ve Sehâvî'ye okuması ile başlayan münasebetleri derinleşerek devam etmiş ve yakın bir dostluğa dönüşmüştür.[27] Mekke'den sonra Medine'de de devam eden bu dostluk sayesinde Semhûdî ile alakalı en ayrıntılı kayıtlar Sehâvî'nin eserlerinde yer almaktadır.[28] Nitekim Sehâvî, öğrencisi Semhûdî'yi övgü dolu şu cümlelerle tavsif etmektedir: *Semhûdî faziletli, fıkıh alanında başarılı, şahsiyeti düzgün bir kişiliğe sahiptir. Ayrıca O, yaptığı işte ve eser yazımında tembellik*

[24] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 249; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. V, s. 246; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 2.
[25] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 248; Küçükaşcı "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 3.
[26] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe,* C. II, s. 249.
[27] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe,* C. II, s. 250.
[28] Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 4.

yapmamış, ibadetine önem vermiş ve araştırmayı kendisine ilke edinmiştir. Bu özellikleri ile giriştiği zor işlerin üstesinden kolaylıkla gelmesini bilmiştir.[29]

Mekke'de de önemli ilim çevreleri ile iyi ilişkiler kuran Semhûdî, birçok âlim yetiştiren Âl-i Fehd ve Âl-i Mercânî ailelerinden ilmî açıdan faydalanmıştır. Günümüzde Mekke tarihinin en eski kaynaklarından biri kabul edilen *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* isimli eserin sahibi Necmeddin İbn Fehd'in (ö.885/1480) ders halkasına katılan Semhûdî ondan icazet almıştır.[30] Semhûdî'nin Mekke'de hadis derslerine devam ettiği diğer bir âlim Zeyneb bint Ahmed eş-Şuveykî (ö.886/1481-82) olmuştur.[31] Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed İbn Zahîre, (ö.891/1486) Semhûdî'nin Mekke'de tanıştığı ve daha sonra da ilişkilerinin devam ettiği ve büyük yararlar gördüğü hocalarındandır. Mekke kadılığı da yapmış olan İbn Zahîre, Semhûdî Medine'ye yerleştiğinde Medine kadısına öğrencisi Semhûdî için referans mektubu yazmış ve onunla ilgilenmesini istemiştir. Bunun üzerine Medine kadısı da Semhûdî'nin Medine'deki ilk ikametgâhının tavanını tamir ettirmiştir.[32]

Semhûdî'nin Mekke'den sonraki durağı Medine olmuştur. 873 (1468) yılında geldiği Medine'de hayatının sonuna kadar yaşayarak hem Resûl-i Ekrem'e yakın olma arzusunu yerine getirmiş hem de ilmini Hz. Peygamber'in şehrini ve mescidini tavsif etmek için kullanmıştır.[33] Medine'deki iskân problemini öncelikle Mescid-i Nebevî'de tavanı olmayan bir odada kalarak çözmüş,[34] daha sonra ise Bâbürrahme yakınında sahabeden Temim ed-Darî'nin (ö.40/661) ikamet ettiği evi kiralamıştır. İleriki yıllarda satın alacağı bu ev, Semhûdî'nin adı ile özdeşleşmiştir.[35] Semhûdî Medine'de kalacak yer bulması ve burayı satın alması ile ilgili olarak mutluluğunu ve şaşkınlığını şu cümlelerle ifade etmiştir: "Bir müddet kaldığım bu yeri satın almak veya buraya yeni bir ev inşa etmek, hatta bir tuğla üzerine tuğla koymak, dahası Medine'de bir ev sahibi olmak hiçbir zaman aklımdan geçmemişti."[36] Semhûdî, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Medine'den hac, umre için gittiği Mekke ziyaretleri, başta Kudüs olmak

---

29 Abdurrahman et-Tayyibü'l-Ensârî, "es-Semhûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. El-Kâdî Abdullâh", *A'lâmu'l-Ulemâ ve'l-Üdebâ el-Arâbî ve'l-Müslimîn*, C. XIII, (2007), s. 291.
30 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, 11.
31 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 251; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 4;
32 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", II, 14.
33 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 249-25; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 4.
34 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", II, s. 13.
35 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 325; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 4.
36 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 250.

üzere kısa süreli gerçekleştirdiği seyahatleri ve ölmeden önce Semhûd'da annesini ziyareti dışında ayrılmamıştır.

Medine o dönemde hac zamanı haricinde hareketli bir şehir olmamakla beraber, ilmî ve kültürel anlamda yerleşik gelenekleri olan bir şehirdi. Semhûdî bu anlamda hem Medine'de mukim olan hem de hac döneminde buraya gelen âlimlerden dersler almıştır. Bunların başında tasavvuf alanındaki şeyhlerinden birisi de olan Ömer el-Arabî gelmektedir. Semhûdî ondan hem seyr-i sülûkunu tamamlamış hem de dersler almıştır. Ayrıca Ömer el-Arabî'nin dedesi Davud eş-Şazelî'nin (ö.884/1479) *el-Beyân ve'l-intisâr fî ziyâreti'n-Nebiyyi'l-muhtâr* isimli eserini ona okumuş ve ondan bu eserin rivayet iznini almıştır.[37] Semhûdî'nin Medine'de ilmî anlamda ilişki kurduğu diğer bir isim Şehâbeddîn Ahmed b. İsmâil el-İbşîtî'dir (ö.883/1478). Semhûdî hocası el-İbşîtî'nin derslerine devam etmiş ve ondan tedris icazeti almıştır.[38]

Semhûdî'nin Medine'de ders aldığı önemli âlimlerden birisi de Necmeddin el-Âclûn'dur (ö.876/1471). Semhûdî ondan, Nevevî'nin (ö.676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn*'ini bazı düzeltmeler ile birlikte okumuştur.[39] eş-Şems el-Bamî'nin (ö.885/1480) derslerine de devam eden ve ondan da istifade eden[40] Semhûdî, Zekeriyya el-Ensârî'den de (ö.926/1520) İbnü'l-Hâim'in (ö.815/1412) *el-Fusul fi'l-ferâiz* isimli eserini okumuştur.[41] Semhûdî'nin ilminden çokça istifade ettiği diğer bir âlim eş-Şems eş-Şirvanî olmuştur. Semhûdî bu hocasından Teftazanî'nin (ö.792/1390) *Şerhu'l-akâid* isimli Nesefî'ye ait kelâm eserinin şerhini, Beyzavî'nin (ö.685/1286) *Tâvali'u'l-envâr* isimli eserinin şerhi olan İsfahanî'ye ait *Metâli'u'l-enzâr*'ı ve daha birçok eseri okumuştur.[42] Semhûdî, Ebü's-Saîd İbnü'd-Deyrî'den de (ö.867/1463) Cemmailî'nin (ö.600/1203) *Umdetü'l-ahkâm* isimli eserini okumuştur.[43] Medine'ye geldiğinde ona kalacak yer ayarlayan ve muhtemelen Semhûdî'ye Medine'yi sevdiren hocası Şemsüddîn Muhammed b. Merhemüddîn eş-Şirvânî'dir (ö.870/1465-66). Semhûdî ondan Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *Şerhu'l-akâ'idi'n-Nefesî*'sini okumuştur. Ayrıca Abdurrahmân b. Sâlih el-Kinânî'nin (ö.885/1480-81) derslerine de devam

37 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. I, s. 475; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 5.
38 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, s. 12.
39 Ebû Abdülkadir Ayderûsî, *Târihü'n-nûri's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-âşir*, Beyrut 1985/1405, s. 58; Senedî, *a.g.t.*, s. 92.
40 Ayderûsî, *a.g.e.*, s. 58; Senedî, *a.g.t.*, s. 93.
41 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi* C. V, s. 245; Senedî, *a.g.t.*, s. 93.
42 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi* C. V, s. 254; Senedî, *a.g.t.*, s. 93-94.
43 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi* C. III, s. 249; Senedî, *a.g.t.*, s. 94.

etmiştir.[44] Semhûdî'nin ders halkasına devam ettiği önemli hocalardan birisi de Abdurrahman b. Ömer el-Bulkinî (ö.824/1421) olmuştur.[45]

1.1.3. Şahsiyeti

Semhûdî; nesebi, ibadete düşkünlüğü, ilmî kişiliği ve saygınlığı gibi özellikleri ve Medine'ye olan yararları neticesinde orada çok sevilen ve sözü geçen bir şahsiyet haline gelmiştir. Kısa zaman sonra Semhûdî, Medine'nin hocası ve şeyhi gibi unvanlar ile anılmaya başlanmıştır. Semhûdî'nin birçok ilim dalında gösterdiği dirâyet bazı insanlarda hasede neden olmuş ve buna Semhûdî'nin kimsenin karşısında boyun eğmeyen tavrı da eklenince Medine'de bazı tartışmalar yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Hamed el-Câsir, bu tartışmalara sebep olarak Semhûdî'nin kızgın bir karaktere sahip olmasının da eklenmesi gerektiğini söylemektedir.[46] Semhûdî'nin yaşamış olduğu tartışmalar genel olarak Mescid-i Nebevî'nin mimarî problemleri veya birtakım ilmî konularla ilgili olduğu görülmektedir.

Semhûdî, Sultan Kayıtbay tarafından tahsis edilen belirli bir maaş ve bazı devlet adamlarından da hibeler almaktaydı. Yine dönemin Osmanlı Sultanından yüz dinar in'âmât aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.[47] Bunların yanında ticaret ile de uğraşan Semhûdî büyük bir mal varlığına sahip olmuştu. Kendi ismi ile anılan bir hurma bahçesi, çiftlik, ev, tarla ve bunlarla beraber bazı mal varlıklarına sahip olan ve mirasçısı da olmayan Semhûdî'nin bahsi geçen mal varlıkları, Medine'ye yerleşen kardeşi ve bunların çocuklarına kalmıştır. Mensubu bulunduğu Âl-i Semhûdî'nin zenginliği ve itibarı ise günümüze kadar ulaşmıştır.[48]

Semhûdî birden fazla evlilik yapmıştır ve bu evliliklerinden çocuğu olmamıştır. Medine'deki ilk evliliğini Zerendî ailesinden Şemseddîn Muhammed b. Ömer'in kızı ile gerçekleştirmiş, eşinden ayrıldıktan sonra ise hocası Ebü'l-Ferec Muhammed el-Merâğî'nin kızı ile evlenmiştir. Sonrasında bu eşinden de ayrılan Semhûdî, birkaç evlilik daha yaptığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Ömrünün son kırk yılını Medine'de mücâvir olarak geçiren Semhûdî, zorunlu haller dışında Medine'den ayrılmamaya özen göstermiş ve Medine onun ikinci vatanı

---

[44] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 251-253; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, s. 11.
[45] Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi* C. III, s. 312; Senedî, *a.g.t.*, s. 94.
[46] Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 28.
[47] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 255.
[48] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 643; Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 30; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 10.

haline gelmiştir. Semhûdî burada bir yandan bilgi ve birikimini geliştirirken bir yandan da kendisine ait ilmî çalışmalar ortaya koymuştur. Medine'nin o dönemdeki kültürünü dikkatli bir şekilde tetkik etmiş ve tüm bunların yanında bilgi ve birikimini öğrencilerine aktarmaya çalışmıştır.[49]

Semhûdî, Medine'ye geldiğinde buradaki kütüphanelerde Medine tarihine dair tam bir hazine bulmuştur. Umumî kütüphanelerde yer alan kitaplar ile yetinmeyen Semhûdî, Medine'deki mescitler ve buradaki âlimlere ait kütüphanelerde bulunan eserlerden de istifade etmeye çalışmıştır. Bu kütüphanelerde Medine'nin tarihine ve faziletine dair eserler, hadis eserleri, hıtat ile ilgili eserler, ilk dönem siyer ve megâzî eserleri gibi farklı muhtevalara sahip yüzlerce kitap bulunmaktaydı. Semhûdî, ilk olarak bu eserleri tasnif sürecinden geçirmiş, ardından seçtiği bu eşsiz eserlerin bir özetini çıkarmayı arzulamıştır.[50] Bu konuya dâir söylenebilecek en önemli husus Semhûdî'nin, Medine tarihine dair farklı kaynaklarda yer alan bilgileri tek bir eserde toplamak arzusunda olmasıdır. Bu hedefini de zorlu bir süreçte kaleme aldığı *Vefâü'l-vefâ* ünvanlı eserinde gerçekleştirmiştir.

Sehâvî, *Vefâü'l-vefâ*'yı kaleme alması ile ilgili olarak Semhûdî hakkında şunları söylemektedir: "Hem maddî hem de manevî anlamda Medine âlimidir. Aklî ve naklî ilimleri anlama ve anlatmada başarılı olmuştur. Böylece Medine tarihi yazan önemli tarihçilerden birisi haline gelmiştir. Hz. Peyhamber'in izlerini ihya etmeye en layık olanlardandır. Kendi dönemine kadar anlatılmamış veya anlaşılamamış pek çok konuya açıklık getirmiştir. Medine tarihini yazarak kendisinden sonrakileri de büyük bir vebalden kurtarmıştır."[51]

Tüm bunlara bakarak şunu söyleyebiliriz ki Semhûdî, bütün hayatını, gayretini; Medine tarihini anlatmaya, Medine'nin asarını kaydetmeye ve Medine'nin karakteristik özelliklerini ortaya koymaya adamıştır. Medine tarihi ile alakalı kendisine kadar gelen birikimi, kendisinden sonra gelecek insanlara aktararak koruma altına almak istemiş ve bunda da hem başarılı hem de örnek olmuştur. Bu bakımdan Semhûdî'nin tarih alanındaki çalışmaları, Medine ve Mescid-i Nebevî'nin geçirmiş olduğu tekâmülün takip edileceği yegâne eserlerin başında gelmektedir.[52]

---

[49] Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe*, C. II, s. 251-252; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 10.
[50] Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 33.
[51] Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 33.
[52] Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 27.

Semhûdî'nin diğer bir özelliği ise yeri geldiğinde ilmî tartışmalardan çekinmemesidir. Çünkü O hem farklı fikirlere açıktır hem de savunduğu fikirlere yönelik argüman oluşturmada çok maharetlidir. Nitekim kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda ve kaleme aldığı reddiye kitaplarında bu durumu görebilmekteyiz.

1.1.4. Semhûdî'nin Öğrencileri

Mısır'dan Medine'ye ilim tahsil etmek üzere gelen ve buraya yerleşerek ömrünü burada geçiren Senhûdî, Medine'nin büyük bir âlimi olarak çok sayıda eser yazdığı gibi öğrenci de yetiştirmiştir. Yetiştirmiş olduğu öğrenciler arasında önemli âlimler bulunmaktadır. Memlük dönemi âlimlerinden Sehâvî Semhûdî'nin yetiştirdiği öğrencileri ile alakalı "O, Medine'nin önde gelen hocalarından birisi oldu. Medine'de ondan ders almayan talebe kalmadı" demek suretiyle Semhûdî'nin öğretici vasfını ortaya koymuştur. Semhûdî'den eğitim alan talebelerin tamamından burada bahsetmek mümkün olamayacağı için bunlardan bazıları hakkında kısa bilgi vermekle iktifa edeceğiz.

İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim b. Ahmed Ebû İshâk el-Burhânî; Taybe'de 852 (1448) senesinde doğmuştur. İlköğretimini burada almış ve Semhûdî'den de *Şerhu'l-akâid*'i okumuştur. Hanefî mezhebi imamlarından olan el-Burhânî 897 (1492) senesinde vefat etmiştir.[53]

Ahmed b. Hüseyin b. Muhammed el-Mekkî eş-Şâfiî, İbnü'l-Uleyf; 851 (1447) senesinde Mekke'de doğmuştur. Burada yetişmiş ve eğitiminin ilk kısmını burada tamamlamıştır. Mescid-i Nebevî'nin onarımına şahitlik etmiştir. Hocası Semhûdî gibi, yaşadığı bazı tartışmalar nedeniyle Medine'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Semhûdî'den arûz ve bununla ilgili dersleri almıştır. 926 (1520) senesinde Mekke'de vefat etmiştir.[54]

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî el-aslu'l-Medenî eş-Şâfiî; İbnü'l-Hatîb diye meşhurdur. Medine'de 864 (1460) senesinde doğmuş, burada yetişmiş ve ilk eğitimini almıştır. Özellikle *el-Minhac* ve *el-Umde* derslerinde temâyüz etmiştir. Sehâvî kendisinden övgüyle bahseder. Beytü'l-Makdis'i ziyarete giderken Tur Dâğ'ı yakınlarında 922 (1516) senesinde vefat etmiştir.[55]

---

53 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. I, s. 134.
54 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. I, s. 186-187; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. I, s. 290.
55 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. I, s. 228-229; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. II, s. 90.

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kâzerûnî el-Medenî eş-Şâfiî; İbn Takî diye bilinmektedir. 860 (1456) senesinde doğmuş ve 883 (1478) senesinde Semhûdî'den *Buhârî*'yi okumuştur. 920 (1514) senesinde vefat etmiş ve Bakî mezarlığına defnedilmiştir.[56]

Halîfe b. Abdurrahmân Halîfe b. Sellâme el-Mâlikî; Ebû Sâid diye meşhur olmuştur. 855 (1451) senesinde doğmuştur. Sehâvî'den *Elfiye*'yi dinlemiş ve icazet almıştır. Semhûdî'den ise onun en önemli eserlerinden biri olan *Vefâü'l-vefâ* isimli eserini dinlemiş, okumuş ve nakletme icazetini almıştır. Vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir.[57]

Abdusselâm b. Eş-Şeref Muhammed el-İz el-Medenî eş-Şâfiî; İbn Şerefüddîn diye bilinmektedir. 846 (1442) senesinde Medine'de doğmuş ve burada yetişmiştir. Semhûdî'den dersler almıştır. Ayrıca 898'den (1493) önce Sehâvî'den de ders dinlemiştir. Vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir.[58]

Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Hasan el-Kâzerûnî el-Medenî eş-Şâfiî; 865 (1461) senesinde Medine'de doğmuş ve ilk eğitimini burada tamamlamıştır. Semhûdî'nin yanında el-Merâgî ve Sehâvî'nin de derslerine devam etmiş, 892 (1487) yılında vefat etmiştir.[59]

Ömer b. Abdulazîz b. Abdusselâm el-Ensârî ez-Zernedî el-Medenî eş-Şâfiî; 863 (1459) yılında Medine'de doğmuştur. Yetim olarak büyümüş ve ilk eğitimini de burada tamamlamıştır. Sehâvî'den de dersler dinlemiş ve icazet almıştır. Semhûdî'nin yanında bulunmuş ve ondan bazı dersler almıştır. Vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir.[60]

Muhammed b. Ahmed b. Tâhir el-Hucendî el-Aslu'l Medenî el-Hanefî; İbnü'l-Celâl diye bilinmektedir. 851 (1447) yılında Taybe'de doğmuştur. *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberledikten sonra, Medine'nin birçok âliminden Arapça, mantık, matematik, mana dersleri almıştır. Semhûdî'den ise fıkıh, Arapça derslerini tamamlamıştır. Ayrıca ondan *Şerhu Cem'u'l-Cevâmi* ve *Şerhu'l-akâid* eserlerini okumuştur. Sehâvî, İbnü'l-Celâl'dan büyük bir övgü ile bahsederek, derslerine devam eden öğrencisine mükemmel bir icazet yazdığını söylemiştir. Sehâvî'ye göre Medine'de Hanefî âlimler

56 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. I, s. 252-253; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. II, s. 193.
57 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 21; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. III, s. 186-187.
58 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 104.
59 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 256; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VI, s. 8.
60 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 345; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VI, s. 94.

arasında ondan daha iyisi gelmemiştir. Semhûdî'nin Şâfiî fıkhı dersi verdiği dönemlerde İbnü'l-Celâl'de Hanefî fıkhı dersleri vermiştir. 899 (1494) senesinde vefat etmiştir.[61]

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hucendî el-Medenî eş-Şâfiî; Medine'de 873 (1469) yılında doğmuştur. Burada yetişmiş ve eğitimini tamamlamıştır. Semhûdî'den onun Medine'nin önemli yerleri hakkında bilgi veren Muhtasar derslerini okumuştur.[62]

Muhammed b. Ahmed b. eş-Şeref Muhammed eş-Şeşterî el-Medenî; İbn Şerefüddîn diye meşhur olmuştur. Takribi 862 (1458) yılında Medine'de doğmuştur. İlk eğitimini Medine'de almış bu süre zarfında amcasından fıkıh ve Arapça dersleri almıştır. Semhûdî'nin de bazı derslerine devam etmiştir. 923 (1517) senesinde yine Medine'de vefat etmiştir.[63]

Muhammed b. Saîd b. Ebû Bekir el-Medenî; 871 (1467) yılında Medine'de doğmuş ve Semhûdî'den bazı dersler almıştır. Vefat tarihi hakkında malumat bulunmamaktadır.[64]

Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdulvehhâb ez-Zerendî el-Medenî el-Hanefî; 852 (1448) yılında Medine'de doğmuş ve *Kur'ân-ı Kerîm* eğitimini burada tamamlamıştır. Amcasından *Kur'ân-ı Kerîm* ve fıkıh ezberi yapmıştır. Medine'de pek çok âlimden kıraat, fıkıh, Arapça, nahiv, mantık dersleri almıştır. Semhûdî'den usul-i din, Arapça ve bazı dersler almıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir.[65]

Muhammed b. Abdulazîz b. Ahmed el-Feyyûmî el-Aslu'l-Mekkî el-Kahirî eş-Şâfiî; Mekke'de doğmuş ve burada ilk eğitimini almıştır. Ardından eğitim amacı ile bir süre Kahire'ye gitmiş ve sonrasında Medine'ye gelerek Semhûdî'den dirâyet dersleri okumuştur. Çok sayıda idari görevde bulunmuş, ancak sürekli yer değiştirme taleplerinde bulunması yetkililerin hoşuna gitmediği için eleştirilmiştir. 897 (1492) yılında veba salgını sonrası bu hastalıktan vefat etmiştir.[66]

Muhammed b. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Yakûb el-Mağribî el-Aslu'l-Medenî el-Mâlikî; İbni Yakûb diye meşhur olmuştur. 851 (1447) yılında Medine'de

---

61 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 469-471; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VI, s. 314.
62 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 493-494.
63 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. 3, s. 502-503; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VII, s. 82.
64 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 574.
65 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 608-609; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VIII, s. 109.
66 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 644; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VIII, s. 59.

doğmuş ve burada yetişmiştir. Semhûdî'den fennî ilimler ile alakalı dersler almıştır. Medine'de kadılık yapmış, ardından Mekke kadısı olarak atanarak oraya yerleşmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir.[67]

Cârullah b. Abdülaziz b. Ömer el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfiî; İbn Fehd diye bilinmektedir. 891 (1486) senesinde Mekke'de doğmuş olan İbn Fehd, ilk eğitimini burada almıştır. Dört yaşında iken babası ile beraber Sehâvî'nin derslerine başlamıştır. Daha sonra Medine'ye gelmiş, burada Semhûdî'den ve pek çok hocadan dersler almıştır ve 954'te (1547) vefat etmiştir.[68]

Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Yemenî ez-Zübeydî eş-Şâfiî; Tantedâvî diye de bilinmektedir. 875 (1471) senesinde Zübeyd'de doğmuş olan Tantedâvî, ilk eğitimini de burada yakınlarından almıştır. Eğitimini ilerletmek maksadıyla önce Mekke'ye gitmiş daha sonra Medine'ye geçmiştir. Sehâvî'den birçok ders dinlemiş, Semhûdî'den ise sürekli olmamak kaydı ile bazı dersler almıştır.[69]

Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed el-Kîlânî; İbni Kâvân diye meşhur olmuştur. 842 (1439) yılında Kâvân'da doğmuştur. Semhûdî'den bazı dersler almış ve 899 (1494) senesinde Mekke'de vefat etmiştir.[70]

Abdülaziz b. Ömer b. Muhammed b. Muhammed el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfiî; Meşhur İbn Fehd ailesine mensuptur. 850 (1446) senesinde Mekke'de doğdu ve ilk eğitimini burada babasının ve dedesinin tedrisinde tamamladı. Mekke'de birçok âlimden dersler almış, daha sonra Medine'ye geçmiştir. Eğitimini sürdürmek maksadıyla Mısır ve Kudüs'e de giderek buradaki âlimlerin ders halkalarına katılmıştır. Sehâvî, Hicaz bölgesinde hadis alanında kendisiyle boy ölçüşecek kimse nin olmadığını söyleyerek ilmini övmüştür. Semhûdî'den Nevevî'nin *el-İzâh*'ını ve *Elfiyetü'n-Nahv* adlı eserinin bir kısmını okumuştur. 921 (1515) yılında vefat etmiştir.[71]

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Yemânî el-Aslu'l-Medenî eş-Şâfiî; Babası ve dedesi gibi el-Miskîn diye meşhur olmuştur. 864-865 (1460-1461)'de Medine'de doğmuş, ilk eğitimini burada tamamlamıştır. Medineli büyük âlim Şehâbeddîn Ahmed b. İsmâil el-İbşîtî'den (ö.883/1478) fıkıh, fıkıh usulü, Arapça,

67 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. III, s. 659-661; Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VIII, s. 137.
68 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. III, s. 52.
69 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. II, s. 124.
70 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. VI, s. 136.
71 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. IV, s. 224-226.

ferâiz ve matematik dersleri almıştır. Semhûdî'nin derslerine devam ederek ondan fıkıh, fıkıh usulü, Arapça ve bazı başka dersler okumuştur. Sehâvî'nin de hem Mekke'de hem de Medine'de derslerine devam etmiştir.[72]

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kâzerûnî el-Medenî eş-Şâfiî; 863'te (1459) Medine'de doğmuştur. Meşhur el-Merâgî ailesine mensuptur. Bu itibarla ilk eğitimin dedesinden, babasından ve diğer yakınlarından almıştır. *Kur'ân-ı Kerîm'i, el-Erba'ûne'n-Neveviyye*'yi ve Nevevî'nin *Minhâc*'ını ezberledi. Semhûdî'den ise fıkıh, fıkıh usulü, *elfiye* derslerini hem okumuş hem de dinlemiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir.[73]

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdusselâm el-Kâzerûnî el-Medenî eş-Şâfiî; Babası ve kardeşleri gibi İbn Takî diye bilinmektedir. 871 (1467) senesinde Medine'de doğmuştur. İlk eğitimi sırasında *Kur'ân-ı Kerîm*, *el-Erba'ûne'n-Neveviyye*'yi, *Minhâc*'ı ve nahiv elfiyesini ezberledi. Semhûdî'den fıkıh dersi almıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir.[74]

Muhammed b. Müseddid b. Muhammed b. Abdülaziz el-Kâzerûnî el-Aslu'l-Medenî eş-Şâfiî; 850 (1446) yılında Medine'de doğmuş olan Abdülaziz el-Kâzerûnî, ilk eğitimini de Medine'de tamamlamıştır. Daha sonra eğitimine devam etmek için Mekke, Haleb ve Kahire şehirlerine giderek buralardaki hocaların tedrisinden geçmiştir. Semhûdî'den *Şerhu'l-akâid* adlı eseri okumuş, bu eseri okutmak ve anlatmak için de icazet almıştır.[75]

Mes'ûd b. Ali b. Ahmed el-Rakrâkî el-Mağribî el-Mâlikî; 883 (1478) senesinde Medine'ye gelmiştir. Malikî mezhebine müntesip olmasından dolayı özellikle Sehâvî'nin derslerine devam etmiş ondan dersler ve icazet almıştır. Medine'ye yerleştikten sonra Semhûdî'den de dersler almıştır.[76]

Yahya b. Ömer b. Muhammed b. Muhammed el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfiî; 848 (1444) senesinde Mekke'de doğmuştur. İbn Fehd ailesindendir ve selefleri gibi bu şekilde anılmaktadır. Semhûdî'den *el-Menasik* ve feraiz dersleri almıştır. 885'te (1480) Mekke'de vefat etmiştir.[77]

---

72 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. IX, s. 234-235.
73 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. IX, s. 272.
74 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. IX, s. 285-286.
75 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. X, s. 49-50.
76 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. X, s. 156.
77 Sehâvî, *ed-Davü'l-lâmi*, C. X, s. 238-239.

1.1.5. Siyasi İdare ile İlişkileri ve Görevleri

Semhûdî'nin ilim ve yargı işleri ile meşgul olan bir ailede yetişmiş olması onun devlet yöneticileri ile ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. İyi bir eğitim alan Semhûdî, yetkin bir ilim adamı olarak devlet yöneticilerinin dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte doğum yeri olan Semhûd kadılığı ve Mısır'ın bir bölgesi olan Saîd'de nâibleri denetleme gibi bürokratik görevlerini kabul etmemiştir. Babasının da görev almaktan kaçındığını kaydeden Şemseddîn es-Sehâvî, Semhûdî'nin bürokratik görev alma hususunda babasının izinden gittiğini belirtmektedir.[78] Semhûdî, ders okutma ve fetva verme görevlerine hayatının sonuna kadar devam etmiştir.[79] Çağdaş araştırmacılardan Kasım es-Sâmerrâî ise Semhûdî'nin bürokrasiden uzak durmasını gençliğinden itibaren mevki ve makama ulaşmak için uygunsuz hareketlere ve çıkar ilişkilerine şahit olmasına bağlamaktadır.[80]

Semhûdî'nin Medine'nin hatırı sayılır âlimlerinden olması dönemin Memlük Sultan'ı Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay'ın da (1468-1496) dikkatini çekmiştir. Bu dönemde Sultan Kayıtbay'ın Mescid-i Nebevî çevresinde yaptırmak istediği birtakım çevre düzenlemelerinde sorunlar çıkmıştır. Mescid-i Nebevî yakınında yaşayan ve evi istimlak edilen halkla yaşanan sorunlar artarak devam etmiş, Mekke kadısı aldığı kararların kurbanı olarak evi istimlak edilenler tarafından 882'de (1477) öldürülmüştür. 884 (1479) yılında hac için Hicaz'a gelen Sultan Kayıtbay Semhûdî'den bu olayın araştırılmasını istemiştir. *Vefâ* adlı eserindeki ifadesinden anlaşıldığına göre olayı araştıran Semhûdî, Mekke kadısının satın aldığı bazı evleri ya değerinden daha düşük bir ücret karşılığında ya da zorla satın aldığını tespit etmiştir. Semhûdî bu durumu Sultan Kayıtbay'a iletmiş, bunun üzerine Semhûdî'ye bir miktar para gönderilmiş ve bunu hak sahiplerine ulaştırması istenmiştir.[81] Ayrıca Sultan Kayıtbay'ın hac yolculuğunda ona mihmandarlık yapan Semhûdî merkezi otorite ile ilişkilerini geliştirmiş ve Sultan Kayıtbay'ın hac mihmandarlığından memnun kalması üzerine Semhûdî'ye yüz dinar in'âmda bulunulmuş ve buna ek olarak ona bir miktar maaş tahsis edilmiştir. Medine'nin bazı sorunlarını ilk elden Sultan Kayıtbay'a iletme fırsatı bulan ve bazı taleplerde bulunan Semhûdî sayesinde Medine halkının üzerindeki

78 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 248.
79 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 3.
80 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, s. 9.
81 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, s. 15.

vergi yükü hafifletilmiş ve Sultan Kayıtbay, Semhûdî'nin aracılığı ile Medine'de medrese, ribat ve kütüphane inşa ettirmiştir.[82]

Sultan Kayıtbay ile ilişkisini geliştiren Semhûdî, eğitim ile ilgili verilen görevleri de kabul etmiştir. Doğrudan ilmî ya da hayır işleriyle ilgili olan bu görevlerden ilki Semhûdî'nin, Sultan Kayıtbay tarafından inşa ettirilen medresede müderris olarak vazifeye başlamasıdır. Aynı zamanda medresenin kütüphane bölümünün işleri de Semhûdî tarafından üstlenilmiştir. İkinci olarak Semhûdî'nin uhdesine Medine'de Şâfiî fıkhına göre fetva verme görevi de verilmiştir. Semhûdî'nin diğer görevi de Sultan Kayıtbay dâhil olmak üzere pek çok devlet adamının ve Medine'de yaşayan zenginlerin zekât, sadaka gibi hayırlarını ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak olmuştur.[83] Kendisine gösterilen bu ihtiram ve değere kayıtsız kalmayan Semhûdî, Sultan Kayıtbay ile ilgili pek çok övgüde bulunmuş ve *Vefâ* adlı eserinde "Necid ahalisinin başı ve hükümdarı, insanlar içerisinde başkalarına iyilikte eşsiz özelliklere sahip, cömertliğin babası" gibi vasıfları sayarak daima hayır ve şükranla yâd etmiştir.[84]

1.1.6. Semhûdî'nin Vefatı

Semhûdî kaynaklarda yer alan ifadelere göre 18 Zilkâde 911'de (12 Nisan 1506) vefat etmiştir. Mescid-i Nebevî'de ikindi namazına müteakip kılınan cenaze namazı sonrası vasiyeti gereği Bakî Mezarlığı'nda İmam Malik'in (ö.179/795) türbesinin arkasında çok sevdiği hocası Şehâbeddîn Ahmed b. İsmâil el-İbşitî'nin (ö.883/1478) yanına defnedilmiştir.[85]

1.1.7. Âlimlerin Semhûdî Hakkındaki Görüşleri

Şemseddîn es-Sehâvî (ö.902/1492): 831'de (1428) Kahire'de doğan Sehâvî, ilk eğitimi sırasında aynı mahallede oturdukları İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) gibi büyük bir âlimin tedrisinden geçmiştir. Hocasının vefatından sonra eğitimini ilerletmek maksadıyla Dimyat, Mekke, Medine, Halep, Kudüs, Dımaşk ve Hama gibi şehirlere giderek buralarda devrin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Bu uzun yolculuğu neticesinde kendi ifadesine göre dört yüzden fazla hocadan ders almıştır. Sehâvî özellikle hadis ve tarih alanındaki eserleri ile tanınmaktadır.[86]

---

82 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 424-426.
83 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 29.
84 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 29-30.
85 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 256; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. II, s. 23.
86 Cengiz Tomar, "Sehâvî, Şemseddin" *DİA*, C. XXXVI, s. 313-314.

Sehâvî, Semhûdî'nin Medine ehlinin güzelliği ve cemâlini yansıttığını söylemiş ve onun, nazım ve nesir sahibi, ibadete düşkün, dünyanın güzelliklerinden uzak, kitap okumayı seven ve anlayışlı, tartışma üslûbu sağlam, fıkıh, tefsîr ve hadiste önde gelen bir âlim olduğunu ifade etmiştir.[87]

Abdülkadir b. Şeyh el-Ayderûsî (ö.1038/1628) : el-Ayderûsî'ye göre Semhûdî, Medine'nin âlimi, fakihi ve müderrisidir. Kelam, fıkıh alanlarında üstün bir kimsedir. İlminin yanında münazara yönü de öne çıkmaktadır. Üslûbu net ve inandırıcıdır. Bazı zamanlar anlattığı olay ya da kişiye göre dili sertleşebilmektedir.[88]

İbnü'l-İmâd (ö.1089/1679): İbnü'l-İmâd, 1032'de (1623) Dımaşk'ta doğmuş, ilk eğitimini burada tamamladıktan sonra Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de Şehâbeddîn Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî, Şemseddîn Muhammed b. Alâeddîn el-Bâbilî gibi hocaların derslerine katılmıştır. Daha sonra doğduğu şehre Dımaşk'a dönmüş, eğitim faaliyetlerine burada da devam etmiştir. 1089'da (1679) Mekke'de vefat etmiştir.[89]

İbnü'l-İmâd, Semhûdî'yi büyük ilim ve eser sahibi, çok yönlü, ayrıcalıklı bir insan demek suretiyle övmüştür. Ayrıca Semhûdî'yi araştırmaya ve tartışmaya düşkün, konuşması akıcı ve berrak, tartışma üslûbu sağlam birisi olarak nitelendirmektedir.[90]

eş-Şevkânî (ö.1250/1834): 1173 (1760) senesinde Yemen'in San'a şehrinin güney doğusundaki Şevkân'da doğmuştur. Babasının teşviki ve desteği ile ilk eğitimini rahat bir şekilde tamamlamıştır. Zeydî bir muhitte yetiştiği için önceleri Zeydiyye mezhebine ait fıkhî görüşleri savunurken, daha sonra Zeydî mezhebi dâhil tüm mezhepleri reddeden bir görüşü benimsemiştir. 1250'de (1834) San'a'da vefat etmiştir.[91]

Şevkânî, Semhûdî'nin, üslûp sahibi, rivâyeti sağlam ve çokça haber rivayet eden bir kimse olduğunu belirtmektedir. Onun, siyer ve megâzîde ilim sahibi büyük bir âlim olduğunu ifade eden Şevkânî, Semhûdî'nin önemli bir tarihçi olduğunu kaydetmektedir.[92]

---

87 Senedî, *a.g.t.*, s. 119.
88 Ayderûsî, *a.g.e.*, s. 98.
89 Cengiz Tomar, "İbnü'l-İmâd" *DİA*, C. XXI, s. 95.
90 Senedî, *a.g.t.*, s. 119.
91 M. Rahmi Telkeneroğlu, "Şevkânî'nin Nakilleri üzerine Bir Mütalaa", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, (2011), s. 46.
92 Senedî, *a.g.t.*, s. 119.

1.2. SEMHÛDÎ'NİN ESERLERİ ve VEFÂÜ'L-VEFÂ İSİMLİ ESERİNDE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

1.2.1. Semhûdî'nin Eserleri

Çok yönlü bir âlim olan Semhûdî farklı alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Sehâvî, Semhûdî'ye ait otuz sekiz kitap ve risâleden bahsetmektedir. Semhûdî'nin Sehâvî'den on yıl daha uzun yaşadığı düşünüldüğünde bu eserlerin sayısının daha da artması muhtemeldir.[93] Tarafımızca da Semhûdî'nin kırk bir eseri tespit edilmiştir. Semhûdî'nin kaleme almış olduğu bu eserlerin büyük bir kısmı başta yangınlar olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı yanmış veya kaybolmuştur. Ancak yine de Semhûdî'nin günümüze ulaşan eserleri onu tanımamız ve değerini ortaya koymamız bakımından yeterli olduğu belirtilmesi gereken bir husustur.[94]

Semhûdî, Medine tarihine dair yazmış olduğu *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dârî'l-Mustafâ* isimli eseri ile tanınmaktadır. Fakat onun eserleri sadece Medine tarihi ile sınırlı değildir. Hadis, siyer, fıkıh ve tarih diğer ilimlere dair pek çok eser kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde Şâfiî mezhebinde otorite kabul edilen Semhûdî fıkıh ve fıkıh usulü ile hadis alanlarında da önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Özellikle mevzu hadisler alanında zamanının otoritelerinden birisi idi. Fıkıh ile ilgili eserlerin çoğunluğu ise fıkhî fürûat ile ilgilidir.[95] Bu bakımdan sadece tarih değil sosyal alanlarda da çalışmalar yapmıştır.

Bu bakımdan Semhûdî'nin eserlerini Medine tarihi ve diğer çalışmaları olmak üzere iki kısımda mütalaa etmek mümkündür.

1.2.1.1. Medine Tarihi İle İlgili Eserler

İktizâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ

Bu eser *Keşfu'z-Zünûn* ve *en-Nûru's-Sâfir*'de *İktifâü'l-vefâ* olarak geçmektedir. Fakat Semhûdî ve eserleri ile ilgili araştırmaları olan Hamed el-Câsir, *el-Vefâ* kelimesinin iktizâ kelimesi ile bir araya gelebileceğini ifade ederek kaynaklarda geçen bu isimlendirmeyi kabul etmemektedir.[96] Semhûdî bu esere Medine tarihine dair ne varsa her şeyi almak istemiştir. Fakat bunu tamamlayamamış ve çalışmasının müsveddeleri de Mescid-i Nebevî yangınında yanmıştır.[97]

---

93 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 34; Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 12.
94 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 34.
95 Ömer Ferruh, *Meâlimu'l- edebi'l-Arabi fi'l-asri'l-hadis*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1985, s. 167.
96 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 8.
97 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 34-35.

Hulâsatü'l-Vefâ

Vefâü'l-vefâ'nın müellif tarafından yazılmış özeti olup yazımını 893'te (1488) tamamlamıştır.[98] Hulâsatü'l-Vefâ, öncelikle Ak Sultan tarafından *Ahbâr-ı Hasîne*[99] ismiyle Farsça'ya çevrilmiş, daha sonra Âşık Mehmed b. Ömer el-Hanefî tarafından *Hulâsatü'l-ahbâr*[100] ismi ile 1005 (1597) tarihinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Âşık Hanefî çevirmiş olduğu eseri uzun bularak *İhtisârü'l- hulâsa*[101] ismi ile kısaltmıştır.[102]

el-Vefâ bimâ yecibü li-hazreti'l-Mustafâ

Bu eserin *Vefâ'ü'l-vefâ*'nın farklı bir nüshası olduğu ve ondan önce telif edildiği düşünülmektedir. Kitapta Mescid-i Nebevî'de meydana gelen yangınlar, Hücre-i Saâdet ve Ravza-i Mutahhara ile ilgili *Vefâ*'da ve Semhûdî'nin diğer eserlerinde bulunmayan orijinal bilgiler bulunmaktadır. Leiden nüshasında adı *Zirvetü'l-vefâ* olarak geçmektedir.[103]

Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ

Semhûdî'nin Medine tarihine dair kaleme aldığı *İktizâü'l-Vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* ismli eseri, 13 Ramazân 886'da (5 Kasım 1481) Mescid-i Nebevî'de çıkan yangın neticesinde yanmış, bunun üzerine Semhûdî bu eserin muhtasarını yazmaya karar vermiştir. Bunun sonucunda da *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* adlı kitabını telif etmiştir. Bu eseri yazmaya başlamadan önce Semhûdî Medine ve Mescid-i Nebevî tarihine dair rivayetleri bir araya getirmeye çalışmış ve Memlükler dönemindeki şehir tarihi yazım geleneğinin bir parçası olarak Medine'yi her açıdan ele almayı hedeflemiştir. Semhûdî eserinde Medine'nin tarihi, tarihî coğrafyası, sosyal ve kültürel durumu, topoğrafyası, Medine'de inşa edilen binaların tarihî seyri gibi pek çok konuda doyurucu bilgiler vermiş, toparladığı bu bilgi ve kayıtların günümüze ulaşmasını sağlamıştır.[104] 886'daki (1481) Mescid-i Nebevî yangınında Semhûdî'nin

---

98 Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: a Bio-Bibliographical Survey*, C. I, London 1970, s. 427.

99 Hulâsatu'l-ahbâr, Bâyezid Devlet Ktb., Veliyyüddin Ef Kısmı, nr., 2450/2 vr 141b; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Ak, "Aynı Adı Taşıyan İki Osmanlı Müellifi (Aşık Mehmed b. Ömer)", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, (1995), s. 11.

100 Hulâsatu'l-ahbâr, Süleymaniye Ktb., Hacı Beşir Ağa Kısmı, nr. 465, vr 1b; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ak, "a.g.m.", s. 12; Nurettin Gemici, "This is Renewed Publication and Analysis of the Work of Asik Mehmed B. Umar al Hanafi Who Lived in the 17th Century, Which is a reflection on the History of Medina", *Interdisciplinary Studies in Turkey New Ideas New Strategies,* edt. Eyup Saritas, Trafford Publishing, Bloomington 2016, s. 43-56

101 Tsmk Bağdad Köşkü, nr. 270; Bayezid Devlet Ktb., Veliyyüddin Ef Kısmı, nr. 2450/2, vr. 1b-141a; Ak, "a.g.m." s. 12.

102 Eser; 1205 (1791) ve 1285'te (1868) Bulak'ta; 1316'da (1899) Mekke'de; Hamed el-Câsir tarafından 1392'de (1972) Medine'de; 1393'de (1973) Dımaşk'ta; İbrahim el-Fakîh tarafından 1403'te (1983) Cidde'de neşredilmiştir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Semhûdî", *DİA,* C. XXXVI, s. 491.

103 Eseri Hamed el-Câsir Resâ'il fî Târihi'l-Medîne içinde yayımlamıştır (Riyad 1392/1972), s. 95-179.

104 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 15.

kitaplığında bulunan ve *Vefâ'ül-vefâ*'nın kaynaklarını da teşkil eden üç yüze yakın eserin yanmış olması bu eserin değerini son derece artırmaktadır. Semhûdî'nin de İslam âleminde ve ilim dünyasında bu denli meşhur olmasının en önemli sebebi bu eseri telif etmesidir.[105]

Vefâü'l-vefâ isimli eser, bir mukaddime ve sekiz bölümden oluşmaktadır: "Birinci bölümde Medine'nin isimleri, ikinci bölümde Medine'nin fazileti ve Hz. Peygamber'in Medine'yle ilgili hadisleri, üçüncü bölümde Medine'nin ilk kuruluşu ve buraya yerleşen kavimler anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde Mescid-i Nebevî ile birlikte Hücre-i Saâdet ve Ravza-i Mutahhara ele alınmış, hicretten sonra Mescid-i Nebî'nin inşasına bağlı olarak Medine şehir planındaki değişim ortaya konulmuştur. Beşinci bölümde Resûl-i Ekrem'in namaz kıldığı ev ve mescitler, Mescid-i Nebevî dışındaki diğer mescitler, müellifin zamanından önce inşa edilip ortadan kalkan mescitler, Cennetü'l-Baki ve buraya defnedilen meşhur şahsiyetlerin kabirleri, burada ve Medine'nin çeşitli yerlerindeki meşhed ve türbelerle Uhud Şehitliği'ni anlatır. Altıncı bölümde Medine'nin meşhur kuyuları, bunların etrafında oluşan kültür, Resûl-i Ekrem'e ait hurmalıklar, onun seferlerinde uğradığı mescitler ele alınır Yedinci bölümde Medine'deki vadiler, dağlar, korular, meşhur bahçe ve çiftliklerle diğer önemli mekânlar alfabetik olarak sıralanır. Sekizinci bölümde Resûlullah'ın kabrini ziyaret etmenin önemi ve âdâbı, Hz. Peyganber'in sözleri ve ilk dönem uygulamalarından örneklerle anlatılır."[106]

Mekke'nin Kâbe ile anılması ve bilinmesi gibi Medine de tarih boyunca Müslümanlar tarafından Mescid-i Nebevî ile hatırlanmıştır. Bu nedenle Medine tarihine dair yazılan eserlerin büyük bir kısmında Medine ve Mescid-i Nebevî tarihi birlikte ele alınmıştır. Semhûdî'nin eseri de bu plana uyan en güzel örneklerden biridir.[107]

Müslümanlar tarafından ihtiram ile anılması ve önemsenmesi nedeniyle Medine üzerine yazılan müstakil eserler İslamiyet'in ilk asırlarına kadar uzanmaktadır. Medine'ye dair eserler hicri birinci asırda telif edilmeye başlanmasına rağmen bu eserlerden büyük bir kısmı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Ancak daha sonraki müelliflerin bu eserlerden yapmış oldukları iktibaslar sayesinde bu eserleri tanıma

105 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 15.
106 Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 490-491.
107 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 15.

imkânına kavuşuyoruz. Semhûdî'nin *Vefâü'l-vefâ*'da kullandığı bazı kaynaklar da kaybolmuş veya günümüze ulaşmamıştır. Medine tarihine ilişkin en eski eserlerden biri olarak kabul edilen İbn Zebâle'nin *Târîhu'l-Medîne*'si ve Vâkıdî'nin (ö.207/823) Harre vak'ası ile alakalı mühim eseri *Kitâbü'l-Harre* isimli eserleri Semhûdî'nin nakilleri vasıtasıyla bize ulaşmıştır.[108]

Vefâü'l-vefâ'nin diğer bir mühim özelliği de Hz. Peygamber'in hicretten sonraki hayatını ayrıntılı bir şekilde anlatmasıdır. Semhûdî eserini kaleme alırken buna büyük önem vermiş ve eserin büyük bir bölümünü bu konuya ayırmıştır.[109] Eserde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlar, uğradığı mescitler, Hz. Peygamber'e ait hurmalıklara kadar pek çok ayrıntı bulunmaktadır. Semhûdî eserini kaleme alırken sadece mahalli ve bölge tarihlerinden faydalanmamış, bunlarla beraber Medine'nin kültürel ve sosyal boyutunu ortaya koyan eserlere de başvurmuştur. Böylece eserini modern bir şehir tarihi şeklinde yazmış ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Semhûdî'nin eserinin göze çarpan diğer bir yanı ise hadis kaynaklarını kullanma biçimidir. Eser her ne kadar bir şehir tarihi gibi düşünülse de *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere hadis literatürünün tamamını kullanmış olması eserin saygınlığını artırmış ve kendisinden sonra da her dönem güvenilir olmasını sağlamıştır.[110] Bu nedenlerden ötürü *Vefâü'l-vefâ* birçok kez neşredilmiştir.[111]

Def'u'l-ta'riz ve'l-inkâr lîbasti Ravzatü'l-Muhtâr

Kabrim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir, minberim havzımın üstündedir, Hadis-i Şerifini savunmak için reddiye olarak yazılmış bir risaledir.[112]

Vürûdu's-sekîne alâ busuti'l-Medîne

Def'u'l-Ta'riz ve'l-inkâr lîbasti Ravzatü'l-Muhtâr ve *el-İntisâr li-busuti Ravzati'l-Muhtâr* risalelerinin özetidir.[113]

---

108 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 17.
109 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 16.
110 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 18.
111 *Vefâü'l-vefâ*'nın birçok defa tıpkıbasımı yapılmışsa da ilim dünyasında en çok rağbet gören baskısı Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd tarafından yayımlananı olmuştur (Kahîre 1373/1954; Beyrut 1374/1955, 1393/1973, 1401/1481, 1404/1984, 1417/1997). Bu baskıda çok fazla hata yapıldığını Hamed el-Câsir örnekleri ile ortaya koyduktan sonra Kâsım es-Sâmerrâî eseri çok daha dikkatli bir şekilde neşrederek okuyucuların istifadesine sunmuştur (Beyrut 1422/2001). Bkz. Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 14-15.
112 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 35; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 43.
113 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34.

en-Nasîhâtü'l-vâcibetü'l-kabûl fî beyâni mevzû'u Minber-i Rasûl

Hz. Peygamber'in minberinin yeri hakkında yapılan tartışma üzerine yazılmış bir risaledir.[114]

1.2.1.2. Diğer İlim Dallarına Ait Eserler

Cevâhirü'l-ikdeyn fî fazli'ş-şerefeyn

Semhûdî, İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) eğitim konularını kapsayıcı bir şekilde ele alan *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fî edebi'l-'âlim ve'l-müte'allim* adlı eserini esas alarak bu kitabı telif etmiştir. Eserde yer yer İbn Cemâa'dan alıntılar yapsa da, kendi görüşlerini ve müşahedelerini de sıklıkla vurgulamıştır. Burada sadece alıntı ile yetinmemiş konu ile alakalı yeni bakış açıları sunarak çalışmasını orijinal kılmıştır. Bu bağlamda eser hem Semhûdî'nin hem de döneminin eğitim anlayışını sunması bakımlarından İslam eğitim tarihi için önem arz etmektedir.[115]

el-Envârü's-seniyye fî cevâbi'l-es'ileti'l-Yemeniyye

Yemenliler tarafından Semhûdî'ye sorulan soruları ve onun bu sorulara verdiği cevapları içeren bu eserin, Tunuslu Hasan Hasenî Abdulvehhâb'ın özel kütüphanesinde yer aldığı Hamed el-Câsir tarafından tespit edilmiştir.[116]

Mes'eletü firâşü'l-büsutü'l-menkûşa

Kureyş meselesi hakkında reddiye olarak kaleme alınan risaleyi Sehâvi zikretmiştir.[117]

Emniyetü'l-mu'tenîn bi ravzâti't-tâlibîn

Semhûdî'nin, İmam Nevevî'nin *Ravzâtu'l-Tâlibîn* adlı eserine yazdığı hâşiyedir. Ribâ bahsine kadar yazmış, fakat eseri tamamlayamamıştır.[118]

---

114 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 36; Eser günümüze ulaşmamıştır.
115 Küçükaşcı, "Medine Tarihçisi Semhûdî", s. 12; Söz konusu esere Musa Benay el-Alîlî tarafından 1405 (1984) ve 1407 (1987)'de Bağdat'ta edisyon kritik yapılarak yayımlanmıştır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.
116 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 34; Ayrıca eserin yazma bir nüshası Fas'ın Rabat şehrindeki Medresetü'l-Ulya Kütüphanesi'nde 530/5 numara ile kayıtlıdır; Barca, *a.g.e.*, s. 84.
117 Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, C. II, s. 256; Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 32; Bader Adrees, *A Critical Edition of Al-Lu'lu' al-Manthûr fî Nasîhat Wulût al-Umûr By Nûr-al-Dîn al-Samhûdî (d.911H)*, The University of Durham Faculty of Social Sciences and Health Government and İnternational Affairs Department İnstitute for Middle Eastern and İslamic Studies, Ph.D., Durham 2007, s. 30.
118 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 30.

Dürerü's-sümût fimâ li'l-vudû mine'ş-şürût

Abdestin şartlarını içeren 25 sayfalık küçük bir risâle olarak kaleme alınmıştır.[119]

el-Gummâz ale'l-lümmâz fi'l-ehâdîsi'l-müştehire fi'l-mevzû'âti'l-meşhûrât

Semhûdî, bu eseri yazarken Sehâvî'nin *el-Makasıdü'l-hasene* isimli çalışmasından faydalanmıştır.[120] Eser zayıf ve uydurma hadisler ile ilgili alanında yazılmış en eski eserlerden birisidir.[121]

el-Fetâvâ

Semhûdî'nin kendisine sorulan fıkhî sorulara cevaplarını ve fetvalarını bir araya getirdiği eseridir.[122]

Keşfu'l-cilbâb ve'l-hicâb ani'l-kudreti fi's-subbâk

Mescid-i Nebevî'de cemaatle namaz bahsinde yazılmış bir eserdir.[123]

el-Mevâhibu'l-Rabbaniyye fi vakfi Osmâniyye

Bu eseri Sehâvî zikretmekte ve eser hakkında malumat bulunmamaktadır.[124]

Nasîhâtü'l-lebîb fi mer'î'l-habîb

Hz. Peygamber'i rüyada görmeye dair yazılmış bir kitaptır.[125]

Tayyibü'l-kelâm bi-fevâ'idi's-selâm

Semhûdî eseri fasıklara selam verilip verilemeyeceğine dâir kendisine sorulan sorulara cevap vermek için yazmıştır. Ayrıca bu eserle kendisinden önce vefat eden bir hocasına saygı ve hürmetlerini ifade etmek istemiştir.[126]

---

119 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 35; Eser Bulak'da 1285'te (1868) neşredilmiştir. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.

120 Eserin Muhammed İshak İbrahim es-Selefî tarafından öncelikle 1401'de (1981) Riyad'da ardından 1406'da (1986) Beyrut'da ve Muhammed Abdulkadir Atâ tarafından 1406'da (1986) Beyrut'da edisyon kritiği yapılmış ve neşredilmiştir. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.

121 İbrahim Barca, *es-Semhûdî (v.911/1506) ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 83.

122 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 35; Eserin Kahire'de bir yazması bulunmaktadır; Barca, *a.g.e.*, s. 79

123 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 36.

124 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 36.

125 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 36; Eser, İbn Yetau Abdurrahmân tarafından tahkik edilmiştir (Beyrut 2014); Barca, *a.g.e.*, s. 86.

126 Adrees, *a.g.t.*, s. 33; Eser, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, numara 5579, Süleymaniye Kütüphanesi, numara 4005, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, numara 481, Manchester Kütüphanesi, numara 3624'de kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491; Eser, Enver b. Ebû Bekir eş-Şeyhi ed-Dâğıstânî tarafından tahkik edilmiştir (Beyrut 2009); Barca, *a.g.e.*, s. 77.

Şerhu'l-izâh fi'l-menâsiki'l-hac

Semhûdî'nin İmam Nevevî'nin *el-İzâh fî menâsiki'l-hac* isimli eserine yazdığı haşiyedir.[127]

Mevâhibü'l-kerîmü'l-fettâh fi'l-mesbûki'l-müştagil bi'l-istiftâh

Cemaatle kılınan namazın durumları hakkında yazılmış bir risaledir.[128]

İkmâlu'l-mevâhib

Semhûdî'nin *Mevâhibü'l-Kerîmü'l-fettâh fi'l-mesbûki'l-müştagil bi'l-istiftâh* isimli eserine kendi yazdığı zeyildir.[129]

el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd

879'da (1492) kaleme aldığı bu eserinde Semhûdî, cemaatle namaz kılma konusunda kendisine sorulan taklid hükümlerinden bahsetmiştir.[130]

Şifâ'ü'l-eşvâk li-hükmi mâ yüksiru bey'ahû fi'l-esvâk

Semhûdî kendi döneminde özellikle esnafların zekâtı hafife aldıklarını düşündüğü için bu eseri kaleme almıştır. Ürünlerin zekât miktarları hakkında bilgiler vermiştir.[131]

el-Lü'lü'ü'l-mensûr fî nasihati vülâti'l-umûr

Devlet adamlarına öğütler üzerine kaleme alınmıştır. Eser ile ilgili Bader Adrees tarafından Durham Üniversitesinde doktora tezi hazırlanmıştır.[132]

el-Makâlâtü'l-müsfire an delâ'ili'l-magfire

Bu eser, İbn Hâcer Askâlanî'nin *Mâ'rifetü'l-hisâli'l-mükeffire li'z-zunûbi'l-mukaddeme ve'l-muahhara* ünvanlı eserinin şerhidir.[133]

---

127 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 30; Eser, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 8413'de kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.
128 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 30; Eserin Ezher Üniversitesi Kütüphanesinde yazması bulunmaktadır; Barca, *a.g.e.*, s. 80.
129 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 30.
130 Adrees, *a.g.t.*, s. 33-34; Eser Ramazan Muhammed Abd Heytemî tarafından Kahire'de 1401 (1981) tarihinde neşredilmiştir. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.
131 Adrees, *a.g.t.*,s. 33; Eser, Leiden Kütüphanesi, numara 25570'de kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.
132 Adrees, *a.g.t.*,s. 35-36; Eser, Medine Mektebetü'l-Evkaf, numara 14/100 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, numara 549'da kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.
133 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 31.

Îzâhu'l-beyân li-mâ ra'âhü (erâdehü)'l-hücce men leyse fi'l-imkânî (ebde'u mimmâ kâne)

İmam Gazzâlî'nin "leyse fi'l-imkânî ebdeu mimmâ kâne"[134] var olandan daha mükemmeli yoktur sözüyle başlattığı kelâmî tartışmada Semhûdî'nin Gazzâlî'yi savunmak için yazdığı eseridir.[135]

el-Muharreru mine'l-ârâ'i fî hükmi't-talaki bi'l-ibrâ'i

Semhûdî kendi döneminde boşanmaların artması üzerine bu eseri kaleme almıştır.[136]

Şerhu'l-Âcurrûmiyye

Dil ve kıraat âlimi İbn Âcurrûm'a (ö.723/1323) ait Âcurrûmiye ünvanlı eserin şerhidir.[137]

Erba'ûne hadîsen fî fadli'r-ramyi bi's-sihâm

Eser, ok atmanın faziletine dair kırk hadisi içermektedir.[138]

Risâleti fî hükmi'l-ihsâr mine'l-hacc

Hacdan alıkonulma ile ilgili yazılmış bir risaledir.[139]

el-Kavlü'l-müstecâd fî şerhi kitâbi ümmehâti'l-evlâd

Ümmü'l-veled (efendisinden çocuk doğurmuş câriye) konusu ile alakalı *Kîtâbu Ümmehâti'l-evlâd* isimli eserin şerhidir.[140]

Tahkiku'l-makâle fî 'umûmi'r-risâle[141]

Hz. Peygamber'in mesajının niteliği, evrenselliği ve belirli bir kavme ya da zamana gelip gelmediği tartışmaları üzerine yazılmıştır.[142]

---

134 (لَيْسَ فى ٱلإمْكَانِ اَبْدَعُ مِمَّا كَانَ)

135 M. Cüneyt Kaya, "Daha Mükemmel bir âlim olabilir mi?: "Leyse fi'l-imkân" tartışmasının kaynakları üzerine notlar", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, S. 16, (2014) s. 245; Eser, Manchester Kütüphanesi, nr. 487, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, numara 2187, Lâleli Kütüphanesi, numara 3661 ve Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, numara 2707'de kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.

136 Adrees, *a.g.t.*,s. 34; Eser, Ezher Üniversitesi Kütüphanesi 2679 numara ve Riyad Merkez Kütüphanesi 2764 numara ile kayıtlıdır; Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 32.

137 Eser, Berlin Kütüphanesi, 6677 numara ile kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.

138 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33;Eserin yazma nüshası Kahire'de Hidiviyye Kütüphanesinde 262/1 numara ile kayıtlıdır.

139 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34; Eserin yazma nüshası Haydârabad Asfiye Kütüphanesinde (2/1154/103) numara ile kayıtlıdır.

140 Barca, *a.g.e.*, s. 82; Eser, Manchester Kütüphanesi, nr. 4899'da kayıtlıdır. Bkz. Küçükaşcı, "Semhûdî", s. 491.

141 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34.

142 Adrees, *a.g.t.*,s. 35; Eserin bir nüshası Riyad Merkez Kütüphanesinde (3312/6) numara ile kayıtlıdır.

el-fevâ'idü'l-cemme fi'l-mesâ'ili's-selâsi'l-mühimme

Boşanma üzerine yemin etme ile alakalı olarak kaleme alınmıştır.[143]

Sadhu's-sevâci' alâ şerhi cem'i'l-cevâmi

Celâleddîn el-Mahallî'nin *Cem'i'l-Cevâmi* ünvanlı eseri üzerine yazılmış hâşiyedir.[144]

Şerhu müsellesi Kutrub

Kutrub'un (ö.210/825) ele alınış biçimiyle alanında ilk olan lügat eseri *el-Müselles*'in şerhi olarak kaleme alınmıştır.[145]

Hatmu minhâci't-Tâlibîn

Nevevî'nin Şâfiî fıkhına dâir önemli eserlerinden *Minhâci't-Tâlibîn* adlı eserin şerhidir.[146]

Tahmîsü müsellesü Kutrub

Lügat, nahiv ve edebiyat âlimi Kutrub'un (ö.210/825) *el-Müselles* ünvanlı manzum eserine Semhûdî tarafından yapılan tahmisdir.[147]

el-İntisâr li-busuti Ravzati'l-Muhtâr

Semhûdî'nin *Def'u'l-ta'riz ve'l-inkâr lîbasti Ravzatü'l-Muhtâr* ünvanlı eseri ile aynı tarzda kaleme alınmıştır. Eser Semhûdî'nin reddiye olarak ele aldığı eserlerindendir.[148]

el-Cevheru'ş-şeffâf (şefaf) fi fezâili'l-eşrâf

Kendisi de seyyid ve şerîf olan Semhûdî'nin seyyidlik ve şerifliğin faziletleriyle alakalı eseridir. Bu eserin Semhûdî'nin kardeşinin oğlu İbrâhim es-Semhûdî'ye ait olma ihtimali de bulunmaktadır.[149]

---

143 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33; Eserin bir nüshası Ezher Üniversitesi Kütüphanesi (2903) 48382 numara ile kayıtlıdır.

144 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33; Eserin bir nüshası Kral Faysal Kütüphanesi (B 10989-10992) numara ile kayıtlıdır.

145 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33; Eserin bir nüshası Tâif'de bulunan Abdullâh b. Abbas Kütüphanesi'nde (8/18) numara ile kayıtlıdır; Muharrem Çelebi, "Kutrub", *DİA*, C. XXVI, s. 495.

146 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33.

147 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 33; Eserin bir nüshası Tâif'de bulunan Abdullâh b. Abbas Kütüphanesinde (8/18) numara ile kayıtlıdır.

148 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34;

149 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34; Kitabın Harâmü'l-Mekkî Kütüphanesinde 39 numarada kayıtlı yazma nüshası bulunmaktadır.

Risâleti fî mesâilü'l-me'mûmi ve'l-mesbûkî

Fıkıh ile alakalı olan eser cemaatle namaz konusunu işlemektedir.[150]

Mesâbihu'l-kıyâm fî şehri's-siyâm

Ramazan ayında Teravih ve vitir namazlarının önemi dâir kaleme alınmıştır. Semhûdî eseri kendisi zikretmektedir.[151]

1.2.2. Semhûdî'nin Kaynakları

Semhûdî'nin, *Vefâü'l-vefâ* ünvanlı eserindeki konuların çeşitliliği nedeniyle İslamî ilimerin hemen hemen her alanına ait eserleri kullandığı görülmektedir. Bu eserlerin özellikle hadis, fıkıh ve tarih alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Şüphesiz Semhûdî'nin tarihçi vasfı yanında muhaddis ve fâkih olması bu durumda etkili olmuştur.

1.2.2.1. Siyer, Megâzî ve Delâilü'n-Nübüvve Tarzı Eserler

1-*es-Sîretü'n-Nebeviyye*; ez-Zührî (ö.124/742)

Ebu Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah İbn Şihab; İslam tarih yazıcılığında Medine tarih ekolünün başlangıç aşamasının en önemli temsilcisi olarak görülmüştür. Kendisinden sonra gelecek siyer yazarlarının takip etmesi gereken yolu belirleyen önemli isimlerdendir. Siyer yazımında kıssalardan ziyade sahih rivayetlere yer vermiş ve bu tutumu kendisinden sonra öğrencileri tarafından takip edilmiştir. Zührî eserinde özellikle dört halife devrine, icmânın, halifelik kurumunun ve siyasî ayrılıkların ortaya çıkışına önem vermiştir. Zührî'ye ait olduğu düşünülen siyer eseri, çeşitli eserlerin içerisinde parçalar halinde günümüze ulaşmıştır.[152] Semhûdî'nin bu eserden *Vefâ*'ya pek çok rivayet almıştır.[153]

2-*Kitâbü'l-Megâzî*; Mûsâ b. Ukbe (ö.141/758)

Musa b. Ukbe el-Esedî el-Kureşî; Siyer yazımın öncülerindendir. Kaynakları arasında Urve, Abdullah b. Abbas, Nâfi ve Zührî gibi önde gelen siyer yazıları bulunmaktadır. Musa b. Ukbe eserinde genel olarak Mekke ve Medine dönemi

---

150 Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd,* "Neşredenin girişi", s. 34; Eser Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde (2903) numara ile kayıtlıdır.
151 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. I, s. 182; Barca, *a.g.e.*, s. 82.
152 Halit Özkan, "Zührî", *DİA*, C. XXXXIV, s. 548; Eser, el-Megazi'n-Nebeviyye ismi ile Süheyl Zekkâr tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1401/1981); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Rüştü Balcı, 2. Baskı, İstanbul 2013, C. III, s. 1163.
153 Senedî, *a.g.t.,* s. 190.

olaylarına değinmektedir.[154] Semhûdî'nin bu eserden *Vefâ*'ya aldığı rivayetlerin bazıları Medine'de yer alan mescitler ve Medine'de yer alan mevkiler ile alakalıdır.[155]

3-*Kitâbü's-sîretü'n-Nebeviyye*; İbn İshâk (ö. 151/768)

İbn İshâk Eûu Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyar el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî; Eserinde Hz. Peygamber'in hayatını münferit olarak ele almamış, Hz. Peygamber'i insanlık tarihinin bir parçası ve Hz. Âdem ile başlayan nübüvvet zincirinin son halkası olarak görmüştür. İbn İshâk'ta eserini kaleme alırken kendisinden önceki bazı siyer yazarları gibi senedleri birleştirme yoluna gitmiştir. Eserde kimi yerlerde şahsi görüşlerine de yer vermekten kaçınmamış, israiliyât haberleri ve doğru olup olmadığını araştırmadan şiir almakla itham edilmiştir. İbn İshâk'ın eseri günümüze İbn Hişâm ve Tâberî'nin eserleri vasıtasıyla ulaşmıştır.[156] Semhûdî bu eserden özellikle Hz. Peygamber'in Medine'deki yaşamına dair alıntılar yapmıştır.[157]

4-*Kitâbü'l-Megâzî*; Vakıdî (ö.207/823)

Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Vakıdî el-Eslemî el-Medenî; *Kitâbü'l-Megâzî*, Vakıdi'nin *Kitâbü't-Târîh* isimli eserinin en önemli ve günümüze tam olarak ulaşan bölümünü oluşturmaktadır. Vâkıdî eserinde savaş tarihlerini tam olarak vermesinin yanısıra, savaş yerlerini inceleyerek topoğrafik bilgiler de vermiştir. Bu bilgiler kendisinden sonra ortaya çıkan şehir ve bölge tarih yazıcılarına çok önemli veriler sunmuştur. Vâkıdî, eserinde bir olayla ilgili tüm rivayetleri belirttikten sonra rivayetler arasında kendi tercihini belirtmesi ile de öne çıkmış bir siyer yazarıdır. İslam tarih yazımında araştırmacı tarih yazımının ilk örnekleri Vâkıdî'de görülebilir.[158] Birçok tarihçi gibi Semhûdî'de bu eserden faydalanmış ve *Vefâ*'ya özellikle Medine'nin topoğrafyasına dair alıntılar yapmıştır.[159]

---

154 Mustafa Fayda, "Siyer ve Megazî", DİA, C. XXXVII, s. 321-322; Eser Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik tarafından yayımlanmıştır (Rabat 1994); Kâtip Çelebi, *a.g.e.,* C. III, s. 1163.
155 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 188; C. IV, s. 198, 270, 432, 488; Senedî, *a.g.t.,* s. 192.
156 Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, C. XX, s. 95-96; *Kitâbü's-sîretü'n-Nebeviyye*'nin günümüze eksik olarak ulaşmış ve bu nüshalar üzerinden neşredilmiştir. Muhammed Hamidullah tarafından Sîretü İbn İshâk el-müsemmâ bi-Kitâbi'l-Mübtede ve'l-meb'as ve'l-megazî ismi ile neşredilmiş (Rabat 1396/1976 – Konya 1401/1981), Süheyl Zekkâr tarafından Kitâbü's-Siyer ve'l-megazî ünvanıyla neşredilmiştir. (Dımaşk 1396/1976)
157 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 497; Senedî, *a.g.t.,* s. 194.
158 Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, C. XXXXII, s. 474; Eser Abbas es-Şirbinî (Kahire 1948) ve Marsden Jones (I-III, London 1966) tarafından neşredilmiştir.
159 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 269, 503; Senedî, *a.g.t.,* s. 196.

5-*es-Sîretü'n-Nebeviyye*; İbn Hişâm (ö.218/833)

Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meafirî el-Basrî el-Mısrî; Hz. Peygamber'in sîretine dair yazılan eserler içerisinde tamamı günümüze kadar ulaşmış en eski kitaptır. İbn Hişâm eserini İbn İshâk'ın Sîre'sini esas alarak kaleme almıştır. İbn İshâk'ın eserini özetlemiş ve ona birtakım ilaveler yapmıştır. İbn Hişâm eserinde, *Kur'ân-ı Kerîm*'de bahsedilmemiş ve doğrudan Hz. Peygamber'i ilgilendirmeyen mevzulara yer vermemiştir. Kıftî, Zehebî, İbn Kesîr, İbnü'l-İmâd, İbn Hallikân ve Sehâvî gibi tarihçiler, İbn Hişâm'ın bu eserini Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili yazılmış en güvenilir siyer kitabı olarak kabul etmişlerdir.[160] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya aldığı rivayetlerin bazıları Hz. Peygamber'in Medine'deki yaşamı ve Medine'de bulunan yerlerin isimleri ile alakalıdır.[161]

6-*Cevâmi'u's-sîre*; İbn Hazm (ö.456/1064)

Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtûbî; Zahirî mezhebinin en önde gelen ismidir ve pek çok alanda eser yazmıştır. İbn Hazm bu eseri muhtasar bir siyer eseri olarak kaleme alınmıştır. Eser, İbn İshâk'tan da alıntılar barındırmaktadır.[162] Bu eser İbn Hazm'ın kendine has görüşleri sayesinde önem kazanmıştır. İbn Hazm eserinde olayların meydana geliş zamanları ile ilgili kesin ifadeler kullanması ile dikkat çekmektedir. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya özellikle İslam öncesi Medine tarihine dair rivayetler almıştır.[163]

7-*Delâ'ilü'n-nübüvve ve's-sünen ve'l-âsâr*; Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin (ö.458/1066)

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî; Muhaddis ve Şâfiî fakihidir. Bu eser Beyhâkî'nin, Hz. Peygamber'in peygamberliğinden gelen özelliklerini, onu diğer insanlardan ayıran hususlarını ve mucizelerini derlediği kitabıdır.[164] Hz.

---

160 Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, C. XX, s. 72; Eserin tahkikli neşirleri: Mahmûd Seyyid Tahtâvî (I-III, Kahire 1329), Mustafa es-Sekka – İbrâhim el-Ebyârî- Abdülhafîz eş-Şelebî (I-IV, Kahire 1355/1936, 1375/1955), Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (I-IV, Kahire 1356/1937), Muhammed Halil Herrâs (I-IV, Kahire 1971), Tâhâ Abdürraûf Sa'd (I-IV, Kahire 1391/1971); Neşirleri arasında ise, Muhammed Fehmî es-Sercânî (I-IV, Kahire 1978), Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut 1987), Mecdî Fethî es-Seyyid (I-V, Tanta 1416/1995) zikredilebilir.

161 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 314; Senedî, *a.g.t.*, s. 198.

162 H.Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *DİA*, C. XX, s. 50; Eser İhsan Abbas ve Nâsırüddin el-Esed tarafından müellifin beş risalesi ile birlikte Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâ'ile uhrâ ismi ile neşredilmiş (Kahire 1955, 1956, 1959), daha sonra ise müstakil olarak da basılmıştır (Kahire 1982; Beyrut 1403/1983).

163 Senedî, *a.g.t.*, s. 199.

164 M. Yaşar Kandemir, "Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, C. VI, s. 59; Eser Abdülmu'tî Kal'acî tarafından neşredilmiştir (I-VII, Beyrut 1405/1985).

Peygamber'in peygamberliğini kanıtlamak için yazılan *Delâ'ilü'n-nübüvve* türüne ait bir eserdir. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çok sayıda rivayet almıştır.[165]

8-*ed-Dürer fi İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*; İbn Abdülber en-Nemerî (ö.463/1071)

Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî; Endülüslü muhaddis ve tarihçidir. Endülüs'te tanınan ve sultanlardan saygı gören bir âlimdir. Özellikle hadis alanındaki uzmanlığı nedeniyle birçok âlim ondan övgüyle bahsetmiştir. Bu eser, Endülüs'te siyer alanında yazılan ilk eserlerdendir. Altı bölümden oluşan eserde İbn Abdülber; İbn İshâk, Mûsâ b. Ukbe ve Vakıdî'den faydalanmıştır. Olaylar ile ilgili senedlerin doğruluk derecelerini vermiş çoğu zaman da tartışmalı meselelerde kendi görüşünü açıklamaktan çekinmemiştir.[166] Eserde Hz. Muhammed'in peygamberlik sonrası yaşamı anlatılmış ve hayatının çok önemli noktalarına değinilmiştir. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya pek çok rivayet almıştır.[167]

9-*el-Envâr fî şemâ'ili'n-Nebiyyi'l-muhtâr (irşâdü'l-envâr)*; Begavî, Ferrâ (ö.516/1122)

Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî; Arapça ve Farsça dilinde eserler veren muhaddis ve müfessirdir. Hayatının büyük bir bölümü Merverrûz'da geçmiştir. Begavî tarafından kaleme alınan bu eser, yüz bir bölümden oluşmakta olup eserde rivayet edilen hadisler senetleri ile birlikte zikredilmiştir.[168] Semhûdî bu eserden yararlanmıştır.[169]

10-*eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*; Kadî İyâz (ö.544/1149)

Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî; *eş-Şifâ* isimli hadis eseri ile tanınan hadis, dil ve fıkıh âlimidir. Hz. Peygamber'in eşsiz özelliklerinin anlatıldığı eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserde ayrıca Hz. Peygamber'e karşı edepsiz davranışlarda

165 Senedî, *a.g.t.*, s. 201.
166 Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, E.J. Brill, C. I, Leiden 1967, s. 287, 459, 461; Carl Berockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (Supplement)*, E.J. Brill, C. I, Leiden 1937, s. 298, 628-629; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, C. XIX, s. 270; ed-Dürer, Şevki Dayf (Kahire 1386/1966, 1403/1983), Mustafa Dîb Buğa (Dımaşk 1405/1984), Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye (Beyrut 1405/1984) tarafından yayımlanmıştır.
167 Senedî, *a.g.t.*, s. 202.
168 Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 622; Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *DİA*, C. V, s. 340; Eser İbrâhîm Yakûbî tarafından tahkik edilmiştir (Beyrut 1409/1989).
169 Senedî, *a.g.t.*, s. 203.

bulunanlara karşı tatbik edilecek cezalardan da bahsedilmiştir.[170] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya birçok alıntı almıştır.[171]

11-*er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye ibn-i Hişâm*; Süheylî, Abdurrahmân b. Abdullâh (ö.581/1185)

Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlikî; Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf* isimli eseri ile meşhur olmuştur. Bu eser, İbn Hişâm'ın siyer eserine yazılan şerhler içerisinde en kapsamlısıdır. Süheylî, eserini kaleme alırken kendi dönemine kadar yazılan siyer kitaplarının neredeyse tamamından yararlanmıştır. Yararlandığı kaynak sayısı yüz yirmiyi bulmaktadır. Her ne kadar İbn Hişâm'ın çalışmasını esas alsa da, eserde bulunan bazı yanlışları düzeltmiş ve ona pek çok şey ilave etmiştir. Günümüze ulaşmamış eserlerden nakiller barındırıyor olması da *er-Ravzü'l-ünüf*'ün değerini artırmaktadır. Eser, Hz. Peygamber ile ilgili diğer siyer eserlerinde bulunmayan değerli bilgileri de ihtiva etmektedir.[172] Semhûdî bu eserden çeşitli meselelerde yararlanmıştır.[173]

12-*el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ (el-Vefâ fî fezâ'ili'l-Mustafâ)*; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec (ö.597/1201)

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî; İslâmi ilimlerin her alanında eser vermiş büyük bir âlimdir. İbnü'l-Cevzî'nin bu eseri Hz. Peygamber'in hayatını, şemâilini ve mucizelerini anlatan bir kitaptır.[174] Semhûdî bu eserden yararlanmıştır.[175]

13-*el-İktifâ fî Megâzî Rasulillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*; Kelâî (ö.634/1237)

Ebü'r-Rebi Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim; Endülüs'te doğmuş döneminin büyük hadis hafızlarındandır. Kelâî, eserinde öncelikle Hz. Peygamber'in siretinden bahsetmiş, şemailine dair bilgiler vermiştir. Ardından ilk üç halife döneminde yapılan fetihleri ele almıştır. Hz. Ali döneminde fetihler durduğu için eserinde Hz. Ali'den bahsetmemiştir.[176] Eserini kaleme alırken kendisinden önce yazılan eserlere

---

170 Kandemir, "Kadî İyâz", s. 116; Eser, Muhammed Emîn Karaali (v.dğr., I-II, Dımaşk 1392/1972-1973) Ali Muhammed el-Bicâvî (I-II, Kahire 1977; Beyrut 1984) tarafından neşredilmiştir.
171 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 171, 474; C. V, 72, 90, 104, 107, 112, 118; Senedî, *a.g.t.*, s. 205.
172 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullâh", *DİA*, C. XXXVIII, s. 31; Eserin, Abdurrahman el-Vekîl (I-VII, Kahire 1387-1390/1967-1970) ve Tâhâ Abdürraûf Sa'd (I-IV, Kahire 1398/1978; Beyrut 1989) tarafından tahkikli neşiri yapılmıştır; Brockelmann, *GAL Suppl.*, C. I, s. 733-734.
173 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 297; C. II, s. 39; Senedî, *a.g.t.*, s. 206.
174 Yavuz ve Avcı, "a.g.m.", s. 546; Brockelmann, *GAL* Supp*l.*, C. I, s. 914-920.
175 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 422, 428, 429, 451; C. II, s. 152, 199; Senedî, *a.g.t.*, s. 207.
176 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. 1, s. 159.

başvurmuş, özellikle İbn İshâk'ın *es-Sîre* ve Musa b. Ukbe'nin *el-Megâzî* adlı eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserlerin taslağını kullanmakla beraber onların sened, lugat ve nesep bilgilerini almamıştır. Bu eserlerin yanında Vâkıdî'nin *el-Meb'as*, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Ensâbü Kureyş*, İbn Ebû Hayseme'nin *et-Târihu'l-Kebir* ve Süheylî'nin *er-Ravzü'l-ünüf*'ünden de istifade etmiştir. Bunların dışında başka eserler de kullanmıştır.[177] Semhûdî bu eserden doğrudan ve dolaylı olarak faydalanmıştır.[178]

14-*et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr*; İbn Dihye, el-Kelbî (ö.633/1235)

Ebü'l-Hattâb (Ebü'l-Fazl) Mecdeddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî; Endülüslü meşhur muhaddis ve tarihçidir. İbn Dihye, 604'te (1207) Irak'a yolculuğu sırasında Erbil'e uğramış ve burada yöneticilerin emri ile Hz. Peygamber'in doğumunun merasimler ile kutlandığına şahit olmuş ve *et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr* isimli eserini kaleme almıştır. Erbil Atabegleri'nden Muzaferrüddîn Kökböri'ye (ö.630/1233) eseri okumuş ve ona ithaf etmiştir. Ayrıca Kökböri, eseri ders olarak müelliften okumuştur. Bundan dolayı da bin dinar ile ödüllendirilmiştir.[179]

Eser Hz. Peygamber'in doğumu ve buna eşlik eden mucizeler hakkındadır. Semhûdî bu eserden bazı alıntılar yapmıştır. Semhûdî'nin bu eserden yaptığı iktibas Hz. Peygamber Medine'ye hicret ederken, tuzak kuran müşriklerin sayısı ile ilgilidir. Diğer İslam kaynakları bu sayıyı vermemiştir.[180]

15-*el-Muhtasar fî Sîreti Seyyidi Hayri'l-beşer*; Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef (ö.705/1306)

Ebû Muhammed Şerafeddîn Abdülmümin b. Halef b. Ebü'l-Hasen ed-Dimyâtî; Dimyâtî, 613 (1217) yılının sonlarında Tinnis ile Dimyât arasında bulunan Tûne adasında doğmuştur. Küçük yaştan itibaren fıkıh dersleri almaya başlamıştır. Hocası Ebû Abdullâh Muhammed b. Mûsâ'nın teşviki ile hadis de okumaya başlamış ve bu alanda birçok hocadan dersler almıştır. Bu hocaların sayısı bin üç yüze kadar çıkmaktadır. Bunlardan başka kıraat, nahiv, lugat ve ensâb ilminde de eserler

177 M. Yaşar Kandemir, "Kelâî", *DİA*, C. XXV, s. 193-194; Eser, Mustafa Abdulvâhid (I-II, Kahire 1388/1968-1390/1970), Muhammed Kemâleddîn İzzeddîn Alî (I-IV, Beyrut 1417/1997) tarafından neşredilmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl.*, C. I, s. 634.

178 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 471, 472, 482, 483, 484, 492, 493, 509; C. II, s. 348; C. III, s. 203; C. IV, s. 500; Senedî, *a.g.t.*, s. 209; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 40.

179 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. 2, s. 435; Bibliotheque Nationale'de eserin yazma nüshaları bulunmaktadır (nr. 1476, 3141) bkz. Mehmet Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", *DİA*, C. XIX, s. 414; Brockelmann, *GAL Suppl*, C. I, s. 544-545.

180 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 412; Senedî, *a.g.t.*, s. 151.

vermiştir.[181] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya kıblenin değişim zamanı ile ilgili rivayet almıştır.[182]

16-*Uyûnü'l-eser fî Fünûni'l-megâzî ve'ş-şemâ'il ve's-sîyer*; İbn Seyyidünnâs (ö.734/1334)

Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî; Eserini İbn İshâk'ın siyer kitabını esas alarak kaleme almıştır. İbn Seyyidünnâs'ın Hz. Peygamber'in hayatını, savaşlarını, mucizelerini ve şemâilini anlattığı eserde, olaylar kronolojik olarak verilmiştir. Eserin yazımında birçok hadis kitabı da kullanılmış ve rivayetler senetleri ile birlikte zikredilmiştir.[183] Semhûdî bu eserden bazı alıntılar yapmıştır.[184]

17-*el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târîhi men ba'dehû mine'l-hulefâ*; Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361)

Ebû Abdullâh Alâaddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullâh el-Bekcerî el-Hikrî; Hadis hafızı aynı zamanda tarih ve ensab âlimidir. 689'da (1290) Kahire'de dünyaya gelen Moğultay b. Kılıç Türk asıllıdır. Eğitiminin büyük bir kısmını Kahire'de tamamlamış ve başta Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö.742/1341) ve İbn Seyyidünnâs (ö.734/1334) olmak üzere dönemin önemli hocalarından dersler almıştır. İbn Seyyidünnâs'ın vefatı üzerine Zahiriye Medresesinde hocalığa başlamıştır. El-Bulkınî, İbnü'l-Mülakkın, Zeynüddîn el-Irâkî, Demirî gibi mühim âlimlere hocalık yapmıştır. 762'de (1361) Kahire'de vefat etmiştir. Siyer alanında kaleme aldığı *el-İşâre* ünvanlı eseri yine kendisine ait olan *ez-Zehrü'l-bâsim fî sîreti Ebi'l-Kasım* adlı çalışmasının muhtasarıdır.[185] Semhûdî eserden Yahudiler ile yapılan savaşlar ve Medine'de bulunan yer ismi ile alakalı alıntılar yapmıştır.[186]

---

181 Ali Osman Ateş, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *DİA*, C. IX, s. 310-311; Eserin bir nüshası Hindistan'da Patna Kütüphanesi'ndedir (Catalogue, XV, 1007); Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 79.
182 Senedî, *a.g.t.*, s. 181.
183 M.Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *DİA*, C. XX, s. 317; Eser, Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû (I-II, Medine-Dımaşk 1413/1992) tarafından neşredilmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 77.
184 Senedî, *a.g.t.*, s. 211.
185 *M. Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", DİA, C. XXX, s. 229*; Muhammed Nizâmeddin el-Füteyyih tarafından tahkik edilmiştir (Dımaşk-Beyrut 1416/1996); Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 206, 209, 606; C. II, s. 47-48.
186 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 473, C. IV, s. 431; Barca, *a.g.e.*, s. 165-166.

18-*es-Sîretü'l-kübrâ (el-muhtasârü'l-kebîr)*; İbn Cemâa, İzzeddin (ö.767/1366)

Ebû Ömer İzzeddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî; Hz. Peygamber'in hayatını ve üstün yönlerini anlatan bir eserdir.[187] Semhûdî Hz. Peygamber'in Medine'deki yaşamına dair alıntı yapmıştır.[188]

19-*el-Fusûl fî sîreti'r-Resûl*; İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ (ö.774/1373)

Ebü'l-Fidâ' İmâmeddîn İsmâîl b. Şehâbeddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî; Semhûdî bu eserden bazı alıntılar yapmıştır.[189]

Semhûdî bu eserler dışında Ebû Saîd Ebân b. Osmân b. Affân el-Ümevî'nin (ö.105/723) *Kitâbü'l-Megâzî*[190] adlı eseri, Ebû Ma'şer Necîh b. Abdirrahmân es-Sindî el-Medenî'nin (ö.170/787) *Kitâbü'l-Megâzî*'si[191], Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelîk b. Muhammed Hargûşî'nin (ö.406/1015-16) *Şerefü'n-nebî (Şerefü'l-Mustafâ)*[192] ünvanlı eseri, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Hişâm el-Lahmî es-Sebtî'ye (ö.577/1181) ait *ed-Dürrü'l-munazzam fî mevlidi'n-nebiyyi'l-mu'azzam*[193], Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*[194] ve Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî'nin (ö.354/965) *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*[195] isimli eserlerden de alıntılar yapmıştır.

1.2.2.2. Medine Tarihine Dâir Eserler

1-*Târîhu'l-Medîne*; ez-Zührî (ö.197/812)

Abdülaziz b. İmran ez-Zührî; Bu eser hakkında, İbnü'n-Nedim'in fihristinde ve İbrahim b. İshak el-Harbî'nin *Menâsik* isimli kitabında malumat bulunmaktadır. Bu

---

187 Senedî, *a.g.t.*, s. 149; Eser, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde nr. 2796'da Muhtasaru sîreti'n-Nebî olarak kayıtlıdır ve Ahmet Turan Yüksel tarafından yüksek lisans tezi olarak edisyon kritik yapılmıştır (Konya 1987). Ayrıca Sâmî Mekkî el-Ânî (Amman 1413/1983) ve Asyâ Kelîbar Ali ez-Züheyrî (Bağdat 1990) tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Cengiz Kallek, "İbn Cemâa, İzzeddin", *DİA*, C. XIX, s. 394; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 78.

188 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 527

189 Senedî, *a.g.t.*, s. 211; Eser, Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû (Beyrut-Dımaşk 1400; Mekke-Beyrut 1405/1985; Medine-Beyrut-Dımaşk 1413-1992), Seyyid b. Abbas el-Cüleymî (Kahire 1410/1990; Beyrut 1413/1993) tarafından yayımlanmıştır.

190 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 431.

191 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 150.

192 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 426, 429; C. IV, s. 197; C. V, s. 28.

193 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 41.

194 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 200, 270.

195 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 79.

iki esere göre ez-Zührî'nin bu isimde bir kitabı vardır. Eserin en önemli özelliği İslam'dan önce Medine tarihi hakkında geniş bilgiler barındırmasıdır.[196]

2-*Târîhu'l-Medîne (Kitâbü'l-Medîne ve Ahbâruhâ)*; İbn Zebâle (ö.199/814).

Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzumî İbn Zebâle; Medine tarihine dair yazılmış ilk eser olduğu söylenmektedir. Eserin, 886 (1481) senesinde Mescid-i Nebevî yangınında yanan eserler arasında olduğu bazı kaynaklar tarafından belirtilmektedir. *Târihu'l-Medîne,* kendisinden sonra yazılan Medine tarihine dair eserlere kaynaklık etmiş önemli bir eserdir. Wüstenfeld, *Vefâü'l-vefâ*'da bulunan bu rivayetleri toparlayarak, eseri inşa etmeye çalışmıştır. Ortaya çıkan yapıtı *İbn Zübâle'nin Târihu'l-Medîne*'si ismiyle yayımlamıştır.[197] *Târihu'l Medîne*, Medine tarihi açısından kapsamlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Zaten Semhûdî'nin yaptığı atıflar, eserin şümulüne delalet etmektedir. Bu eser, Semhûdî'nin kaynakları içerisinde en yoğun kullandığı ve haber rivayet ettiği eserlerden birisidir. Eser özellikle, İslam öncesi Medine tarihi, Medine'ye yerleşen kavimler, Medine'nin isimleri, Medine'nin faziletleri, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden vefatına kadar meydana gelen hadiseler hakkında ilk elden bilgiler içermektedir. Bunlarla birlikte, Medine'ye ilk yerleşen kavim olduğu söylenen Amâlika kavmi, Evs ve Hazrec kabileleri ve Yahudiler ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.[198] Sehâvî'den bize ulaşan bilgilere göre hayli fazla ciltten oluşmaktadır.[199] 199 (814) tarihinde yazılan eser Medine tarihi açısından en önemli kaynaklarımız arasındadır.[200] Ayrıca eserin müellifi Malik b. Enes'in öğrencilerindendir.[201]

3-*Kitâbü'l-Harre*; Vâkıdî (ö.207/823)

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî; Vâkıdî'ye ait bu eser Emeviler döneminde gerçekleşen Harre Savaşı'nın en önemli

196 Senedî, *a.g.t.*, s. 128.
197 Geschichte der Stadt Medina im Auszuge aus dem arabischen des Samhudi (Goettingue 1860).
198 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 88; Senedî, *a.g.t.*, s. 130.
199 Osman Çetin, "İbn Zebâle", *DİA*, C. XX, s. 458.
200 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 43; Sezgin, *GAS*, C. I, S. 343-344.
201 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 38.

kaynakları arasındadır.[202] Günümüze ulaşmayan bu eserde yer alan bilgiler özellikle Semhûdî'nin *Vefâ*'da yaptığı alıntılar sayesinde varlığını koruyabilmiştir.[203]

4-*Ahbâru'l-Medîne ve cibâluha ve evdiyetuhâ*; el-Medâinî (ö.228/843)

Ebü'l-Hasen Ali b. Abdullâh b. Muhammed el-Medâinî el-Basrî el-Kureşî; Tarihçi ve ensâb âlimi olarak bilinmektedir. Rivayetleri açısından sözüne güvenilir bir kimse olduğu ifade edilmektedir. Eserleri genel olarak Hz. Peygamber'in Medine yaşamı ile ilgilidir. Harre Vak'ası'na dair bir eseri daha bulunmaktadır. Semhûdî, iki kitaptan da rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerden biri, Harre Vak'ası'nda öldürülenlerin sayısı ile ilgilidir.[204]

5-*Ahbâru'l-Medîne ve'l-akik ve ahbâruhâ*; Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870)

Zübeyr b. Bekkâr el-Medenî el-Kureşî; İbn Hacer, *İsâbe* ve Fîrûzâbâdi *el-Meganim* isimli eserlerinde bu kitaptan nakillerde bulunmuşlardır. Semhûdî bu eserden Medine'nin vadileri ile ilgili kısımları almış ve bunları *Vefâ*'da özetlemiştir. Bu rivayetler bilhassa Medine'nin topoğrafyasına dairdir.[205]

6-*Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere*; İbn Şebbe (ö.262/876)

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî; Medine tarihi ile alakalı eseri ile bilinmektedir. İbn Şebbe'nin yazmış olduğu eserler arasında zamanımıza ulaşabilmiş tek eseri *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere*'dir. Eser hadis rivayetindeki isnad yöntemine uygun bir şekilde kaleme alınmıştır. Eser üç bölümden meydana gelmektedir; fakat tüm bölümlerin baş ve son kısımları eksiktir. Birinci bölüm Cenaze namazı bahsi ile başlamaktadır. Ardından Mescid-i Nebevî ve mescit âdâbı ile ilgili bilgiler, Uhud dağı, Cennetü'l-bâkî, Medine'nin kuyuları, Medine'nin isimleri gibi Medine ve Hz. Peygamber ile ilgili birçok konu eserin muhtevasını oluşturur. Eserin ikinci bölümünde ise, Hz. Ömer'in halifeliği dönemi anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Hz. Osmân döneminde meydana gelen karışıklıklar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Eserde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dönemleri olup olmadığı yazma

---

202 Medineliler ile Emevî ordusu arasında Harretü Vâkım'da meydana gelen savaş (63/683), ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa S. Küçükaşcı, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 280; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Harre Savaşı", *DİA*, C. XVI, s. 245-247; Ünal Kılıç, "Harre Vak'asının Sebepleri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, (2000), s. 317-324.

203 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 246, 250, 255, 256, 262; C. III, s. 203, 266, 402; C. IV, 235, 266, 313.

204 Senedî, *a.g.t.*, s. 137; Sezgin, *GAS*, C. I, s. 314-315.

205 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 147, 208; C. III, s. 375; Senedî, *a.g.t.*, s. 139.

nüshası eksik olduğu için belli değildir. Hz. Ali dönemini *Kitâbü'l-Kûfe* isimli zamanımıza ulaşmayan eserinde anlatmış olduğu düşünülmektedir.[206]

İbn Şebbe'nin eseri birinci bölümünde anlatılanlar ile hem Medine tarihine ait bir şehir tarihi hem de Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bilgiler veren önemli bir kaynaktır. Diğer yönden eser, ikinci ve üçüncü bölümleri ile hem Hz. Ömer devri hem de Hz. Osmân dönemi için geniş bilgiler içeren bir tarih kaynağı hüviyetindedir.[207]

İslam tarihinde muhaddis metoduna göre tarih yazanlar bir şehirden bahsederken o şehirdeki ulemanın hayat hikâyelerini vermişlerdir. İbn Şebbe ise Medine'nin kültürel ve siyasî tarihine de değinmiş, böylece eserin önemi bir kat daha artmıştır.[208]

Semhûdî bu eserden çokça nakilde bulunmuştur. Hamed el-Câsir'e göre Semhûdî bu kaynaktan faydalanırken bazı kelimeleri anlamakta zorlanmış bazılarını da yanlış okumuştur.[209] Semhûdî'nin en sık yararlandığı eserlerden birisidir.[210]

7-*Ahbâru'l-Medîne*; Yahyâ b. Hasan (ö.277/890)

Yahyâ b. Hasan b. Ca'fer el-Hüseynî el-Alevî; Yahyâ b. Hasan Medine'de doğmuş ve Mekke'de ölmüştür. Hz. Ali'nin nesebi üzerine ilk eser yazan müellif olarak kabul edilir. *Ahbâru'l-Medîne* isimli eserin üç nüshası Semhûdî'nin kütüphanesinde bulunmakta idi.[211] Fakat meşhur Mescid-i Nebevî yangınında bu eserlerin üçünün de yandığı düşünülmektedir.[212] Hicret, Kuba Mescidi, Ravza-ı Mutahhara ile ilgili iktibaslar başta olmak üzere, Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çok sayıda rivayet almıştır. Eserin günümüze ulaşan nüshası tespit edilememiş olması Semhûdî'nin kayıtlarını çok daha kıymetli hale getirmektedir.[213]

8-*Fezâ'ilü'l-Medîne*; Cenedî, Mufaddal b. Muhammed (ö.308/920)

Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şa'bî el-Cenedî; Yemenli muhaddis ve tarihçi olarak bilinmektedir. *Fezâ'ilü'l-Medîne* ünvanlı eser küçük bir

206 Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", *DİA,* C. XX, s. 372.
207 Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVIII, S. 1, (1987), s. 180; Eserin günümüze tek bir yazma nüshası ulaşmış ve bunun da Fehîm Muhammed Şeltût tarafından dört cilt halinde 1399'da (1979) Cidde'de tahkikli neşri yapılmıştır.
208 Senedî, *a.g.t.,* s. 167.
209 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s .41.
210 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 215, 240; C. III, s. 260; Senedî, *a.g.t.,* s. 166.
211 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 44.
212 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 36.
213 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 170, 424; C. II, s. 159; C. III, s. 141; C. V, s. 27, 61, 107; Senedî, *a.g.t.,* s. 140; Kâtip Çelebi, *a.g.e.,* s. 75, 281.

risale olarak kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber'e ait yetmiş üç rivayeti barındırmaktadır. Medine'nin ve burada yaşamanın fazileti hakkındaki hadislerin bir derlemesi şeklinde olan eserde Medine'ye yakın bölgelerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya Medine'nin isimleri, fazileti ve harem ilan edilmesi ile alakalı pek çok rivayet almıştır.[214]

9-*Kitâbü Fazli'l-Medîne ale'l-Mekke*; Ebherî, Ebû Bekir (ö.375/986)

Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed et-Temîmî el-Ebherî; 289 (902) tarihinde dünyaya gelmiştir. Nisbesinde bulunan Ebher, İran'da Kazvin ile Zencan arasında yer almaktadır. İlk eğitimini Bağdat'ta tamamlamıştır. Kendisini özellikle hadis alanında yetiştirmiş ve hadiste sika olarak tanınmıştır. Bağdat'ta Mansur Camii'inde altmış yıl gibi uzun bir süre hocalık yapmıştır. Ebherî aynı zamanda Malikî mezhebinde önde gelen bir fakih olmuş ve bu mezhebin Irak'ta yayılmasına büyük katkıları olmuştur. 375 (986) senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.[215] Semhûdî eserden Medine'nin Mekke'den üstün olduğuna dair bir rivayet almıştır.[216]

10-*el-Enbâ'ü'l-mübîne fî fazli'l-Medîne*; İbn Asâkir, Ebû Muhammed (ö.600/1203)

İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kasım b. Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî; 527'de (1133) Dımaşk'ta doğmuş ve ilk tedris hayatını babasının yanında tamamlamıştır. Babası ünlü tarihçi Ebü'l-Kasım İbn Asâkir'dir. Babasının hocalarından da ders alma imkânına kavuşmuş ve Şam, Kudüs, Mısır ve Hicaz'a ilmî seyahatler yapmıştır. Hadis hafızı ve tarihçi olarak ün yapmıştır. Pek çok esere sahip İbn Asâkir, 600'de (1203) Dımaşk'ta vefat etmiştir.[217] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*'da *el-Enbâ'ü'l-mübîne* isimli eseri zikretmektedir.[218] Eser isminden de anlaşılacağı üzere Medine'nin faziletlerine dairdir. Semhûdî bu eserden çeşitli konularda rivayetler almıştır.[219]

---

214 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 84, 106, 108, 112, 118, 135; C. III, s. 312; Senedî, *a.g.t*., s. 173; Eser Zâhiriye Kütüphanesi, Mecmûa nr. 71/6 vr. 62-69 ile kayıtlıdır; Sezgin, *GAS*, C. I, s. 346.
215 Sezgin, *GAS*., C. I, s. 477; Muhammed Süveysi, "Ebherî, Ebû Bekir", *DİA,* C. X, s. 74-75.
216 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 109. Barca, *a.g.e.*, s. 175
217 Kemal Sandıkçı, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", *DİA*, C. XIX, s. 320; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 567-568.
218 Kâtip Çelebi, *a.g.e*., C. 3, s. 1020.
219 Senedî, *a.g.t.*, s. 143.

11-*ed-Dürretü's-semîne fî târîhi'l-Medîne*; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (ö.643/1245)

İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdullâh Muhibbuddîn b. Mahmûd b. Hasen Hibetullâh; İbnü'n-Neccâr'ın Medine'ye yaptığı bir ziyaret esnasında bazı kimseler Medine'nin faziletleri hakkında sorular sormuştur. İbnü'n-Neccâr da o anda hıfzından bazı şeylerle bu soruları cevaplamaya çalışmıştır. Ardından da bu eseri kaleme almaya karar vermiştir.[220] İbnü'n-Neccâr eserde, İbn Zübâle'nin ve Zübeyr b. Bekkâr'ın eserlerini nakletmesi bu eserin önemini bir kat daha artırmaktadır. Semhûdî bu eserden; Medine'nin faziletleri, Medine ahalisi ile iyi geçinme, mücâvirlik, Medine'ye ilk yerleşen kabileler, hicret ile ilgili bilgiler, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Halife Velid b. Abdulmelik döneminde Mescid-i Nebevî'de yapılan değişiklikler hakkında rivayetler almıştır.[221] İbnü'n-Neccâr eserini Medine'de 592 (1196)'da tamamlamıştır. Eser bir mukaddime olup on sekiz bölümden oluşmaktadır. Eserde Medine'nin İslam öncesi ve sonrası tarihi hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Yine eserde; müellif tarafından Medine'nin tarihî coğrafyası, faziletleri, Mescid-i Nebevî'nin tarihî gelişimi ve fazileti, şehirde bulunan diğer mescitler hakkında hadis temelli çok faydalı bilgiler sunulmaktadır.[222] Semhûdî, eserden doğrudan faydalanmıştır.[223] Ebû'l-Abbas Irakî bu esere zeyl yazmış, bu zeyl de Semhûdî'ye ulaşmış ve bu çalışmadan da faydalanmıştır.[224]

12-*İthâfü'z-zâ'ir ve itrâfü'l-mukîmi's-sâ'ir*; İbn Asâkir Ebü'l-Yümn (ö.686/1287)

İbn Asâkir Ebü'l-Yümn Abdüssamed b. Abdulvehhâb b. el-Hasen ed-Dımaşkî; Medine tarihi ile ilgili eserden Semhûdî, doğrudan yararlanmış ve iktibaslar yapmıştır. Hz. Peygamber'in evi ve minberinin inlemesi ile ilgili haberler bunlardan bazılarıdır.[225] Semhûdî'nin dışında, Subki'de *Şifâu's-sikam* isimli kitabına, bu eserden birçok nakil almıştır.[226]

---

220 Senedî, *a.g.t.*, s. 176.
221 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 259; C. II, s. 47, 88, 123, 153, 335; C. III, s. 388; C. V, s. 24; Senedî, *a.g.t.*, s. 177.
222 Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *DİA*, C. XXI, s. 170; Eseri Salih Muhammed Cemâl Kahire'de 1366 (1947) ve Beyrut'ta 1391'de (1971) Ahbâru Medîneti'r-Resûl (ed-Dürretü's-semîne) ismi ile neşretmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 563-565.
223 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 37.
224 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 43.
225 Senedî, *a.g.t.*, s. 154.
226 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 34; Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 40; Eserin yazma nüshası Medine'de bulunan Şeyh Muhammed Sultan el-Ketbî Kütüphanesinde bulunmaktadır.

13-*Urvetü't-Tevsîk fi'n-nâr ve'l-harîk*; Kastallânî, Muhammed b. Ahmed (ö.686/1287)

Ebû Bekr Kutbeddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî; Medine'de meydana gelen volkanik patlamalar neticesinde ortaya çıkan Hicaz ateşi ve Mescid-i Nebî'de meydana gelen yangınlar ile ilgili kaleme alınmıştır. Semhûdî eserden Mescid-i Nebevî'de meydana gelen yangınla (654/1256) ilgili birçok rivayet almıştır.[227]

14-*Ravzatü'l-Firdevsiyye fî Esmâi min Defn fi'l-Bakî'*; Akşehrî (ö.731/1330)

Muhammed b. Ahmed b. Emin el-Akşehrî 665'te (1267) Fas'a ve Mısır'a ardından Endülüs'e yolculuk yapmıştır.[228] Endülüs'te ulemanın ileri gelenlerinden ders almış ve burada kalışı uzun sürmüştür.[229] Bu yolculukların ardından Medine'yi yurt edinmiş ve 739'da (1339) burada ölmüştür. Akşehrî, hadis alanında zamanının önde gelen âlimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Mağrib'e yaptığı yolculuk sonrasında *Cem'u rıhletu mine'l-maşrık ilâ mağrib fî iddeti esfâr* isimli bir eser kaleme almıştır. Yine bu yolculuk sonrası doğudan batıya yolculuklarını anlatan *Menâsiku'l-kasd ez-Zâir* isimli bir eser yazmıştır.

Sehavî, *Ravzatü'l-Firdevsiyye* ismli eseri zikretmekte ve eserin içeriğini vermektedir. Eser beş kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Hz. Peygamber'in kabrine yapılacak ziyaretin nasıl yapılması gerektiği, ikinci kısım Hz. Peygamber ve ehlinin hayatına dair bilgiler, üçüncü kısım Hulefâ-i Raşidîn dönemi olayları, *Uhud, Ahzab* ve *Harre* vak'alarına dair önemli bilgiler içermektedir. Dördüncü kısımda ise iki yüz kırka yakın meşhur sahabe biyografisini ele almıştır. Son kısımda da sahabe dışında Medine'de vefat eden meşhur kimselerin hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Akşehrî 818 (1415) yılında eserini yazmayı tamamlamıştır. Semhûdî'nin bu eserden aldığı rivayetler hicret hadisesi, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri, Ravzâ-ı Mutahhara'nın imarı ve tarifi gibi konularda yoğunlaşmıştır.[230] Akşehrî İbn Şebbe'nin Medine tarihinden de pek çok bilgi aktarmıştır. İbn Şebbe'nin eserinin günümüzdeki

227 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 278; C. II, s. 371.
228 Senedî, *a.g.t.*, s. 144.
229 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s. 753.
230 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 232, 429, 450; C. II, s. 40, 72, 89; C. III, s. 106; Senedî, *a.g.t.*, s. 144-145.

nüshasında olmayan bilgiler barındırıyor olması *Ravzatü'l-Firdevsiyye*'nin kıymetini artırmaktadır.[231]

15-*Tenzîlü's-sekîne alâ kanâdili'l-Medîne*; Sübkî, Tâkıyyüddin (ö.756/1355)

Ebü'l-Hasen Takıyyüdin Ali b. Abdulkâfî b. Ali b. Temmâm es-Sübkî; 683'de (1284) Mısır'da yer alan Menûfiye köylerinden Sübkülabîd'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasından almış daha sonra Kahire'ye giderek, Necmeddin İbnü'r-Rif'a, Alemüddin el-Irâkî, Abdurrahman el-Mızzî, İbn Atâullah el-İskenderî başta olmak üzere daha birçok hocadan ders almıştır. Mısır'da Şâfiîi mezhebinde otorite kabul edilen es-Sübkî Dımaşk kadılkudâtlığı dâhil pek çok görevde bulunmuştur.[232] Farklı alanlarda yaklaşık yüz kırk eser kaleme alan Sübkî'nin *Tenzîlü's-Sekîne* isimli eseri Mescid-i Nebevî'de yer alan kandiller ile ilgilidir. Semhûdî bu eserden Mescid-i Nebevî'de yer alan kandiller ile ilgili alıntı yapmıştır.[233]

16-*Nasihâtü'l-müşâvir ve ta'ziyetü'l-mücâvir*; İbn Ferhûn, Bedreddin (ö.769/1367)

Ebû Muhammed Bedreddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ebü'l-Kâsım Ferhûn el-Ya'merî; Bu kitap Medine tarihi için yazılan eserler içinde en kapsamlı olanlardan birisidir. Eserin müellifi kendi dönemindeki Medine'nin sosyal ve siyasî olaylarından bahsetmiş, bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermiştir. Müellif eserine, Hz. Peygamber'in hayatını özetleyerek başlamış, Hz. Peygamber'in ahlakı, şemâili ve manevî özelliklerini anlatarak devam etmiştir. Ayrıca Mescid-i Nebevî'de şeyhülharemlik yapan şahıslar ve Mescid-i Nebî'ye hizmetleri bulunan kimseler hakkında da malumat vermiştir.[234] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya Mescid-i Nebevî'nin kapıları, direkleri, Ömer b. Abdülaziz'in yaptırdığı minare ve Hz. Peygamber'in Medine'de çıkacağını söylediği yangın ile ilgili rivayetler başta olmak üzere çok sayıda alıntı yapmıştır. Semhûdî ayrıca Hicaz'da kıyamete yakın bir zamanda çıkacak yangın ile ilgili rivayeti irdelemiş ve yangının nerede çıkacağını belirlemeye

231 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 42; Eserin müellif nüshası Berlin Kütüphanesi 2086 numara ile kayıtlıdır. Bu nüshanın Semhûdî'nin okuduğu nüsha olduğu tahmin edilmektedir; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 35; Eser, Kasım es-Sâmerrâi tarafından yayımlanmıştır (London 2010/1431).
232 Bilal Aybakan, "Sübkî, Takiyyüddîn", *DİA*, C. XXXVIII, s. 14; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 102-104.
233 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 362; Barca, *a.g.e.*, s. 182.
234 Senedî, *a.g.t.*, s. 160; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 606; C. II, s. 221.

çalışmıştır. Bu çalışma neticesinde yangının Medine'nin doğusunda bulunan bir vadide çıkabileceğini belirtmiştir.[235]

17-*Behcetü'n-nüfûs ve'l-esrâr fi târîhi dâri'l-hicreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*; Abdülmelik Mercânî (ö.770/1368'den sonra)

Ebû Muhammed Afîfeddîn b. Abdullâh b. Abdülmelik Mercânî; Eser Medine tarihi ile ilgilidir ve Semhûdî bu eserden genellikle Mescid-i Nebevî ile ilgili alıntılar yapmıştır.[236]

18-*Tahkîkü'n-nusreti bitelhisî meâlimî dâri'l-Hicre*; Hüseyin b. Ömer el-Merâgî (ö.816/1416)

Ebû Bekr b. Hüseyin b. Ömer el-Merâgî el-Medenî; İbn Neccâr'ın *Dürretü's-Semîne fî Tarîhi'l-Medîne* ve Muhammed b. Ahmed Matarî'nin *et-Ta'rîf bimâ anestü'l-hicreti min meâ'limi dâri'l-hicre* eserlerini özetlemiş ve ilavelerde bulunmuştur.[237] Bu iki eserdeki eksikleri giderip, onlara ulaşmayan rivayetleri de almak suretiyle eserini kaleme almıştır.[238] Müellif eserin mukaddimesinde bu durumu ifade etmektedir. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çok sayıda iktibas yapmıştır.[239]

19-*el-Meğanimü'l-mütâbetü fî meâlimi tâbe*; Fîrûzâbâdî (ö.817/1415)

Ebü't-Tâhir Mecdeddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî; *el-Kamûsü'l-muhit* adlı sözlüğü ile meşhur olmuş Arap dili ve hadis âlimidir. Semhûdî, *Vefâ*'yı kaleme alırken Fîrûzâbâdî'nin *el-Meğanimü'l-Mütâbe* isimli kitabını ana kaynak olarak kabul etmiş ve çalışmasında, onun eserini temel alarak geniş bir şekilde istifade etmiştir. *el-Meğanim*'den birçok nakilde bulunan Semhûdî, eserde tespit ettiği bazı eksikliklerideide düzelmiştir.[240] Semhûdî'ye göre Fîrûzâbâdî'nin eserini Medine'den uzak bir yerde kaleme almış olması, hem eksikliklere hem de bazı yanlışlara sebep olmuştur. Semhûdî, bu sebeple Fîrûzâbâdî'yi pek çok yerde tenkit etmiştir. Semhûdî *el-Meğanimü'l-mütâbe*'nin dördüncü cüzünün 510 (1116) senesinden 736 (1336)

---

235 Senedî, *a.g.t.*, s. 161; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 35; Eser, Hüseyin Muhammed Ali Şükrî tarafından tahkik edilmiştir (Beyrut).

236 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 237; C. II, s. 439; C. V, s. 41; Senedî, *a.g.t.*, s. 156; Eserin günümüze ulaşan iki yazma nüshası mevcuttur. Mekke Mescid-i Haram Kütüphanesi nr. 3440, Arif Hikmet Bey Kütüphanesi nr. 283; Ayrıca eser Muhammed Abdulvehhab Fazl (Beyrut 2002); Muhammed Şevki b. İbrahim Mekkî (Riyad 2004); Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd (Beyrut 2008) tarafından tahkik edilmiştir.

237 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 33; Eser, Saîd Abdülfettah (Mekke 1997); Ebû Yakûb Neş'et Kemâl (Kahire 2009) tarafından neşredilmiştir.

238 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 40.

239 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 324; Senedî, *a.g.t.*, s. 182.

240 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 38; Hamed el-Câsir, a.g.m., s. 43.

senesine kadar olan bölümünün özetini tamamen almıştır.[241] Eserde Medine'nin tarihî, coğrafyası ve faziletleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Eserde ayrıca Fîrûzâbâdî'nin ve hocalarının Medine'de tanıştığı kimseler hakkında da bilgi verilmektedir.[242]

1.2.2.3. Umûmî Tarihe Dâir Eserler

1-*et-Târîh*; Halîfe b. Hayyât (ö.240/854-55)

Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî; Halîfe b. Hayyât'ın bu eseri, İslam dünyasında kronolojik esasa göre yazılmış eserler arasında günümüze ulaşan ilk örnektir. İbn Hayyât, eserinin başında tarih ilminden, tarihlendirmeden, hicretin takvim başlangıcı olmasından bahsetmektedir. Bundan dolayı eserini Hz. Peygamber'in hayatı ile başlatmış ve hicretle birlikte yıl eseasına göre sürdürmüştür. Eserde sadece ilim adamlarının değil; şehrin ileri gelenleri ile idari görevlilerinin de vefeyâtını vermiştir. Böylece siyâsî, askerî ve idarî tarihe de katkılar sunmuştur. Tarih yazımında hadisçiler gibi hareket etmemiş hatta bazı hadiseler için sened dahi vermemiştir. Bazen de önemli olayları anlatırken hadis senedi zikretmiştir.[243] Semhûdî bu eserden bazı alıntılar yapmıştır.[244]

2-*el-Ma'ârif*; İbn Kuteybe ö.276/889)

Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî; Ansiklopedik bilgiler sunan bir eser olarak kaleme alınmıştır. Eserde Hz. Âdem'den başlamak suretiyle Halife Müstaîn-Billâh'a (ö.252/866) kadar geçen tarihî dönem anlatılmaktadır.[245] Mes'ûdî; İbn Kuteybe'nin eserini, Ebû Hanife el-Dîneverî'ye ait olan *el-Ahbâr el-Tıvâl* isimli kitabı esas alarak kaleme aldığını belirtmektedir.[246] *el-Ma'ârif,* diğer İslam tarihleri gibi olayları kronolojik açıdan vermez bunun yerine tarihî vak'alar ve insanlar hakkında kısa ve toplu bilgilerin, tarihsel deneyim ile birlikte aktarılması esasına dayanır.[247] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çeşitli konularda rivayetler almıştır.[248]

---

241 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 362; C. III, s. 108; C. IV, s. 104; Senedî, *a.g.t.,* s. 184.
242 Kılıç, "a.g.m.", s. 144; Altı bölümden oluşan eserin sadece beşinci bölümünü Hamed el-Câsir 1389'da (1969) Riyad'da neşretmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 234-236.
243 Mustafa Fayda, "Halîfe b. Hayyat", *DİA*, C. XV, s. 302; *et-Târîh*, Ekrem Ziyâ Ömerî (Bağdat 1386/1967; I-II, Necef 1967; Beyrut 1977; Medine 1403/1983; Riyad 1405/1985) ve Süheyl Zekkâr (I-II, Dımaşk 1967-1968) tarafından yayımlanmıştır.
244 Senedî, *a.g.t.,* s. 214.
245 Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, C. XX, s. 147;
246 Şeşen, *a.g.e.,* s. 47.
247 M. Bahaüddin Varol, "İbn Kuteybe (v.276/889) ve Tarihçiliği", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 3, S. 2, (2008), s. 197; *el-Ma'ârif*, Ferdinand Wüstenfeld (Göttingen 1850), Servet Ukkâşe (Kahire 1960, 1969, 1981, 1992) tarafından neşredilmiştir.
248 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 332, 342, 345; C. II, s. 296; C. IV, s. 486; Senedî, *a.g.t.,* s. 220.

3-*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*; Tâberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/923)

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Tâberî el-Bağdâdî; Tâberî, kitabını kaleme almadan önce kendisinden önce yazılan tarih eserlerini tetkik etmiş ve doğru bulduğu rivayetleri eserine almıştır. Aldığı rivayetler arasında bir tercihte bulunmamış ve bunu okuyucuya bırakmıştır. Tâberî, yaşadığı dönemden önce ortaya çıkan malzemeyi derleyerek bunları bir ana kitapta toplama girişiminde bulunmuş ve bunda da başarılı olmuştur. Eseri iki ana bölümden müteşekkildir. İlk bölümde: Hilkat ve peygamberler tarihi, Eski İran ve Sasaniler tarihi, Yunan ve Roma tarihi, Yahudi tarihi, İslam öncesi Arap tarihinden bahsetmiş; ikinci bölümde ise şu başlıklara değinmiştir: Sîret ve Meğâzi, Ridde savaşları, Cemel ve Sıffin olayları, Emevî dönemi, Abbasî dönemi.[249] Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ta günümüze ulaşmayan pek çok kaynağı kullanmış olması eserin değerini artırmaktadır.[250] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çok sayıda iktibas yapmıştır.[251]

4-*Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*; Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin (ö.345/956)

Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî; Tarih, coğrafya ve ensâb âlimidir. *Mürûcü'z-zeheb* isimli eseri ile meşhur olmuştur. Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çeşitli mahiyette bilgiler bulunmaktadır. Coğrafi bölgeler, peygamberler tarihi, adalar, denizler, dağlar, hayvanlar bitkiler vb. gibi her ilim dalını ilgilendirecek malumat eserin ilk kısmını oluşturur. İkinci bölümde ise Hz. Peygamber'in hayatı ve Abbasî Halifesi Mutî'-lillah'a kadar İslam tarihinden bahsedilmektedir.[252] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya Sebe kavmi ve Hz. Ali'nin çocuklarının kabri ile ilgili rivayetleri almıştır.[253]

5-Târîhü'l-Muzafferî; Ebû Bekr Muhammed (ö.460/1068)

Ebû Bekr Muhammed el-Muzaffer b. Abdullâh b. Muhammed b. Mesleme b. el-Eftas (ö.460/1068). Eserin müellifi Endülüs'te bulunan Eftasîler Emirliği'nin (1027-1094) kurucusu Abdullâh b. Muhammed b. Mesleme'nin oğlu Ebû Bekr Muhammed'dir. Eser tarih ve edebiyat alanlarını kapsayacak şekilde elli cilt olarak

249 Şeşen, *a.g.e.,* s. 54-55.
250 Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, C. XXXIX, s. 317.
251 Senedî, *a.g.t.,* s. 225.
252 Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, C. XXIX, s. 354.
253 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 286; Senedî, *a.g.t.,* s. 228.

kaleme alınmıştır.[254] Semhûdî bu eserden Medine'de bulunan yerlerin isimleri ile ilgili haber aktarmıştır.[255]

6-*el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec (ö.597/1201)

Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî; İbnü'l-Cevzî eserde Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak 574 (1179) yılına kadar ki tarihî olayları anlatmaktadır. Eserde olaylar hicretten itibaren kronolojik olarak kaydedilmiş, her yıla ait olaylar anlatıldıktan sonra o yıl vefat eden önemli şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir.[256] Semhûdî bu eserden doğrudan faydalanmıştır.[257]

7-*el-Kâmil fi't-târîh*; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn (ö.630/1233)

İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî; *el-Kâmil,* İbnü'l-Esîr'e şöhret kazandıran en mühim eseridir. Umumî tarih olarak kaleme alınan eser yaratılıştan müellifin hayatına kadar olan olayları kapsamaktadır. Ayrıca *el-Kâmîl,* İbnü'l-Esîr'e Ortaçağın en iyi tarihçilerinden biri olma niteliğini kazandırmıştır.[258] Semhûdî bu eserden doğrudan yararlanmıştır.[259]

8-*el İber fî Haberi men Gaber, et-Târîhu'l-evsat*; Zehebî (ö.748/1348)

Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî; Zehebî bu eseri, kendi eseri olan *Târîhu'l-İslâm*'ın bir muhtasarı olarak kaleme almıştır.[260] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya çeşitli konularda rivayetler almıştır.[261]

---

254 Rıza Kurtuluş, "Batalyevs", *DİA,* C. V, s. 137.
255 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. IV, s. 198.
256 Mehmet Salih Arı, "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 23, (2012), s. 176; *el-Muntazam,* ilk olarak Muhammed Abdülkadir Atâ – Mustafa Abdülkadir Atâ (I-XVIII, Beyrut 1412/1992, 1415/1995) tarafından neşredilmiş ve bu neşre İbrâhim Şemseddin tarafından indeks eklenmiştir (Beyrut 1413/1993), daha sonra ise Süheyl Zekkâr (Beyrut 1415/1995) tarafından neşredilmiştir.
257 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 318.
258 Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *DİA,* C. XXI, s. 27.
259 Senedî, *a.g.t.,* s. 230.
260 Tayyar Altıkulaç "Zehebî", *DİA,* C. XXXXIV, s. 185; *el-İber*, Ebû Hacer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl'ün tahkiki ve zeyli ile dört cilt halinde 1405'te (1985) Beyrut'ta neşredilmiştir. Ayrıca Fuâd Seyyid 1381'de (1961) Kuveyt'te II ve III. Ciltleri tahkik etmiş, diğer üç cildi ise (I, IV-V) Selâhaddin el-Müneccid 1380-1386'da (1960-1966) Kuveyt'te tahkik ederek yayımlamıştır.
261 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 372; C. III, s. 10; Senedî, *a.g.t.,* s. 231.

1.2.2.4. Bölge, Şehir Tarihlerine ve Coğrafyaya Dâir Eserler

1-*Kitâbü't-ticân fî mülûki Himyer*; İbn Hişâm (ö.218/833)

Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî İbn Hişâm; Eserin aslının Vehb b. Münebbih'e ait olduğu İbn Hişâm'ın ise bu eseri rivayet ettiği iddia edilmektedir. Eserde Güney Arabistan'a ait halk hikâyeleri Tevrat ve İncil ile karıştırılarak Himyer melikleri hakkında destansı bilgiler verilmektedir.[262] Semhûdî eserden yararlanmıştır.[263]

2-*Ahbâru Mekke ve mâcâ'e fîhâ mine'l-âsâr*; Ezrâkî, Ebü'l-Velîd (ö.250/864)

Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî; Ezrâkî, eserini dedesi Ahmed b. Muhammed el-Ezrâkî'nin (ö.222/837) rivayetleri üzerine bina etmiştir. Ondan aldığı bilgiler üzerine Mekke'nin topoğrafya bilgisini eklemiştir. Bu hali ile *Ahbâru Mekke* siyasî bir tarihten ziyade Mekke'nin ve Kâbe'nin yerleşim planı ile alakalı yazılmış bir eserdir. Eserde yer alan malumat özellikle İslam öncesi Mekke ve Kâbe tarihi ile ilgilidir.[264] Semhûdî bu eserden bazı alıntılar yapmıştır.[265]

3-*Ahbâru Mekke*; İbn Şebbe (ö.262/876).

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî; İbnü'n-Nedîm bu eseri zikretmiştir. Eserin günümüze intikal etmemiş olması Semhûdî'nin alıntılarını bir kat daha artırmaktadır.[266] Semhûdî eserden faydalanmıştır.[267]

4-*Fütûhu'l-büldân*; Belâzürî (ö.279/892-93)

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belazürî; Müellif eserinde Hayber şehrinin fethinden başlayarak hicrî üçüncü yüzyıla kadar olan siyasî tarihten, bölge ve şehirleri esas almak suretiyle bahsetmektedir.[268] *Fütûhu'l-Büldân*, İslam fetihleri konusunda en sağlam kaynaklar arasında yer almaktadır. Semhûdî bu eserden

---

262 Fayda, "İbn Hişâm", s. 73; Freitz Krenkow (Haydarâbâd 1347/1928), Abdülazîz el-Mekalih (Kahire 1996) tarafından neşredilmiştir.
263 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 454;
264 Abdülkerim Özaydın, "Ahbâru Mekke", *DİA*, C. I, s. 492; Eserin, Şeyh Abdüssettâr ed-Dihlevî tarafından tahkikli neşri yapılmıştır (Mekke 1352); Sezgin, *GAS*, C. I, s. 257, 339, 343-344.
265 Senedî, *a.g.t.*, s. 217.
266 Fayda, "İbn Şebbe", s. 372.
267 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 125, 127, 133; C. IV, s. 481.
268 Mustafa Fayda, "Belâzüri", *DİA*, C. V, s. 393.

Vefâ'ya Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sonrasında konakladığı Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ait ev ile ilgili rivayetler almıştır.[269]

5-*Ahbâru Mısr*; Müsebbihî (ö.420/1029)

Ebû Abdullâh el-Emîrü'l-Muhtâr İzzü'l-Mülk Muhammed b. Ebü'l-Kasım Ubeydullâh b. Ahmed el-Müsebbihî; Fatımî tarihçilerindendir. Bahsi geçen eser on üç bin varaktan ve kırk ciltten oluştuğu tahmin edilmektedir. Ancak eserin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Eserde anlatılan olayların büyük çoğunluğu Fustat'ta geçmektedir. Günümüze ulaşan cildinde olaylar yıllara, aylara ve günlere göre tertip edilmiştir. Bu açıdan müellifin eserini kronolojik bir düzene göre oluşturduğu düşünülebilir.[270] Semhûdî bu eserden faydalanmıştır.[271]

6-*Târîhu İfrîkıyye ve'l-Magrib*; Rakîk el-Kayrevânî (ö.425/1034'den sonra)

Ebû İshâk İbrâhîm b. el-Kasım er-Rakîk el-Kayrevânî; Çok sayıda ciltten oluştuğu düşünülen eserin tamamı günümüze intikal etmemiştir. Günümüze ulaşan kısım Kuzey Afrika'nın Ukbe b. Nâfi tarafından fethedilişinden 62 (681) Ağlebi Hükümdarı Abdullâh b. İbrâhim'in tahta çıkışına 196 (812) kadar ki tarihini içermektedir. İzzeddin İbnü'l-Esîr, İbn Hâldun, en-Nüveyrî gibi önde gelen birçok tarihçi eserden yararlanmıştır.[272] Semhûdî eserden *Vefâ*'ya Medine suru ile ilgili bilgiler almıştır.[273]

7-*el-Mesâlik ve'l-memâlik*; Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö.487/1094)

Abdullâh b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî Ebû Ubeyd el-Bekrî; Endülüslü meşhur coğrafyacılardandır. Eğitim hayatını Kurtuba ve diğer Endülüs şehirlerinde tamamlamıştır. Herhangi bir uzak aşırı sehayati olmamasına rağmen coğrafya alanında yetkin eserler bırakmıştır. *el-Mesâlik* bu eserlerin başında gelmektedir. Dünya coğrafyası olarak kaleme aldığı eserine âlemin yaratılışı ile başlamış ve ülkelerin sınırları, nehirleri, yolları ve şehirleri hakkında bilgiler vermiştir. Eser aynı zamanda siyasî-sosyal tarih, mezhepler tarihi, arkeoloji ve

269 Senedî, *a.g.t.,* s. 223.
270 Eymen Fuâd Seyyid, "Müsebbihî", *DİA*, C. XXXII, s. 82; Eser Eymen Fuâd Seyyid ve Theirry Bianquis tarafından 1398'de (1978) Kahire'de neşredilmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 572.
271 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 363.
272 Nadir Özkuyumcu, " Rakik el-Kayrevânî", DİA, C. XXXIV, s. 431; İlk defa Müncî el-Kâ'bî tarafından 1388'de (1968) Tunus'ta yayımlanan eseri daha sonra Abdullâh Alî ez-Zeydân ve İzzüddin Ömer Mûsâ 1410'da (1990) Beyrut'ta neşretmişlerdir; Sezgin, *GAS,* C. 1, s. 360.
273 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 105.

etnografya alanlarında da önemli bilgiler içermektedir.[274] Semhûdî *Vefâ*'da Medine'ye ait yer isimleri kısmına bu eserden alıntılar yapmıştır.[275]

8-*Târîhu Medîneti Dımaşk*; İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım (ö.571/1176)

Ebü'l-Kasım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir; Hadis hafızı olan İbn Asâkir eserini kaleme alırken bu yönünü de ortaya koymuş ve eserine aldığı hadisleri senedleri ile birlikte vermiştir. Bahsi geçen eser şehir tarihleri arasında seçkin bir konuma sahiptir. Ayrıca Dımaşk'a dâir en ayrıntılı çalışma olan eser, şehir tarihleri arasında da en hacimli eserler arasındadır.[276] Semhûdî eserden faydalanmıştır.[277]

9-*Mu'cemü'l-büldân*; Yâkut el-Hamevî (ö.626/1229)

Ebû Abdullâh Şehâbeddîn Yâkut b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî; *Mu'cemü'l-büldân* ve *Mu'cemü'l-üdebâ* ismli eserleri ile meşhur olmuş coğrafyacı, tarihçi ve seyyahtır. Grek asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda esir alınarak köle olarak Bağdatlı bir tacire satılmıştır. Efendisinin hesap işlemlerini yapabilmesi için ilk eğitimini Bağdat'ta almıştır. Sahibi ile arası bozulunca sahibi tarafından azledilmiş bunun akabinde okumaya ve araştırmaya merakı nedeniyle şehirleri gezmeye başlamıştır. Bu gezileri sonrası oluşturduğu *Mu'cemü'l-büldân* ünvanlı eseri Anlantik kıyılarından Çin'e, Kuzey Buz Denizi kıyılarından Afrika'nın içlerine kadar çok geniş bir bölgede bulunan binlerce bölge, şehir, dağ, deniz, nehir gibi pek çok yer bilgisi içermektedir.[278] Müellif eseri kaleme almadan evvel kendisinden önce yazılan tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi eserlerine başvurmuş, ayrıca kendi gözlem ve müşahedelerine de yer vermiştir. Günümüze ulaşmamış pek çok kitaptan alıntılar barındırması eserin değerini bir kat daha artmaktadır. Yâkut eserinde bölge, şehir, kasaba, köy, mevki, deniz, nehir, ada, çöl, dağ, vadi, ova, ribat, manastırlar vb. yer adlarını alfabetik olarak düzenlemiştir. Bu hali ile eser çok zengin içeriğe sahip edebiyat, tarih ve coğrafya hazinesi olarak

---

274 M. Bahaüddin Varol, "Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar", *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Y. 7, S. 14 (2009) s. 68; Tamamı günümüze ulaşmayan eseri A.P.Van ve A. Ferre 1412'de (1992) Tunus'da neşretmişlerdir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 166, 202, 875-876.

275 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 127, 181, 249, 271, 287, 304, 314, 408, 505, 514.

276 Eyüp Baş, "İbn Asâkir ve Târihu Dımeşk'i Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIX, (1999), s. 697-698; Pek çok muhtasarı, zeyli ve kısmî neşirleri olan *Târihû Medîneti Dımaşk* yayımlanmıştır (Muhibüddin Ebû Said Ömer b. Garâme el-Amrî (I-LXX, Beyrut 1979-1998); Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 566-567.

277 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 9, 49, 80.

278 M. Faruk Toprak, "Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Buldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 7, S. 21, (Güz 2004), s. 174-175

değerlendirilmektedir. Eserde yer alan madde başı sayısı 12953 olarak tespit edilmiştir. Bahsi geçen yerin önemli merkezlere uzaklığı, fetih yolu, bu yerle ilgili şiir ve sözler, şehirde yetişmiş âlimler, enlem ve boylam bilgisi gibi daha birçok bilgiyi barındırmaktadır.[279] Semhûdî bu eserden özellikle Medine'ye yakın bölgeler ile ilgili rivayetler almıştır. Bu nakilleri ya doğrudan ya da Fîrûzâbâdî'nin eseri vasıtasıyla almıştır.[280]

10-*Terâcimü Ricâli'l-karneyni's-sâdis ve's-sâbi*'; Ebû Şâme el-Makdisî (ö.665/1267)

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebü'l-Kasım Şehâbeddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm; Dımaşk'ta doğmuş kıraat âlimi, Şâfiî fakihi ve tarihçidir. Bu eseri kendisine ait *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn* adlı eserin şerhi olarak kaleme almıştır. Genel olarak Nureddîn Mahmûd Zengî (1146-1174) ve Selâhaddîn-i Eyyûbî (1169-1193) dönemlerinden bahseden eser Haçlı seferlerinin de önemli kaynakları arasındadır. Eser 1194-1265 yıllarını kapsamaktadır.[281] Semhûdî bu eserden bazı rivayetler almıştır.[282]

11-*et-Tâli'u's-sa'îdü'l-câmi' esmâ'e nücebâ'i's-Sa'îd*; Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb (ö.748/1347)

Ebü'l-Fazl Kemâleddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer el-Üdfüvî; 685'te (1286) Yukarı Mısır'da Kus'a bağlı Üdfüv köyünde doğmuştur. Bu eser Kus şehrine dair yazılmış bilinen ilk şehir tarihidir. Müellif, şehrin tarihî gelişimi ve coğrafî özelliklerini anlattıktan sonra şehirde yaşamış beş yüz doksan dört âlimin hayat hikâyesine yer vermektedir. Eserde isimler alfabetik olarak düzenlenmiştir. Müellif eserini 738'de (1337) tamamlamış ve 748'de (1347) de bazı ilaveler yapmıştır.[283] Semhûdî bu eserden doğrudan yararlanmıştır.[284]

---

279 Casim Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, C. XXXXIII, s. 288; Ferdinand Wüstenfeld (Jacut's Geographisches Wörterbuch, I-VI, Leipzig 1866-1873; Kahire 1906; 1924).

280 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 68, 196; C. III, s. 166; C. IV, s. 71; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 40.

281 Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA*, C. X, s. 234; Muhammed Zahid Kevserî'nin tahkiki ile Kahire'de 1366 (1947) ve Beyrut'ta 1394'de (1974) neşredilmiştir; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. I, s. 550-551.

282 Senedî, *a.g.t.*, s. 240.

283 Mustafa Kılıç, "Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb", *DİA*, C. XXXXII, s. 281; Eser, Emîn Abdülaziz tarafından 1333, 1338'de (1914, 1919) ve Sa'd Muhammed Hasan tarafından 1386, 1422 (1966, 2001) yıllarında Kahire'de yayımlanmıştır; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 27.

284 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 385; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 41; Senedî, *a.g.t.*, s. 241.

12-*Müsîrü'l-garâm ilâ ziyâreti'l-Kuds ve'ş-Şâm*; İbn Hilâl el-Makdisî (ö.765/1364)

Ebû Mahmûd Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hilâl el-Makdisî; Filistin tarihi ve Kudüs'ün fazileti ile ilgili telif edilmiş ilk eserlerdendir. 752'de (1351) yazımı tamamlanan eserin ilk bölümünde Şam'ın sınırları ve erdemleri ikinci bölümünde ise Mescid-i Aksâ'nın tarihi gelişimi hakkında bilgiler verilmektedir.[285] Semhûdî *Vefâ*'nın farklı bölümlerinde bu kitaptan faydalanmıştır.[286]

13-*Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*; Fâsî, Takıyyüddîn (ö.832/1429)

Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî; Eser, Mekke tarihi hakkında yazılmış en önemli eserler arasında gösterilmektedir.[287] Kırk bölümden oluşan eserde Cahiliye devrinden, IX. (XV.) yüzyılın başlarına kadar geçen dönem içerisinde Mekke'nin; isimlerinden, topoğrafyasından, sosyal ve ictimâi hayatından, Kâbe ile ilgili bilgilerden, zemzem ile ilgili rivayetlerden, Mekke'de bulunan medreselerden, ribâtlardan, kuyulardan bahsedilmektedir.[288] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya birçok rivayet almıştır.[289]

14-*ez-Zühûrü'l-muktetafe min târîhi Mekkete'l-müşerrefe*; Fâsî Takıyyüddîn (ö.832/1429).

Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî Takıyyüddîn; Fâsî'ye ait *Şifâ'ü'l-garâm* isimli eserin müellif tarafından yazılan muhtasarıdır.[290] Semhûdî eserden faydalanmıştır.[291]

15-*İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr fi't-târih*; İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449)

Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî; Eser, İbn Hacer'in doğduğu 773 (1372) tarihinden 850'ye (1446) kadar geçen olaylar, bazı vakıf

---

285 Nuri Topaloğlu, "İbn Hilâl el-Makdisî", *DİA*, C. XX, s. 67; Ahmed el-Halidî 1365'te (1946) Yafa'da ve Ahmed el-Hatimî 1415'te (1994) Beyrut'ta kitabın tamamını neşretmişlerdir. Eserin kaynakları ve içeriği ile ilgili Conrad Koening tarafından da bir çalışma yapılmıştır; Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 162

286 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 235; C. II, s. 454; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 40.

287 Şeşen, *a.g.e*., s. 273.

288 Cevat İzgi, "Fâsî, Takıyyüddin", *DİA*, C. XII, s. 212; Ömer Abdüsselâm Tedmürî (I-II, Beyrut, 1405/1985); Brockelmann, *GAL Suppl*., C. II, s. 221.

289 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 351; Senedî, *a.g.t*., s. 233.

290 İzgi, "a.g.m.", s, 212; Eser, Edib Muhammed Gazzavî (Beyrut 2000); Muhammed Zeynuhum Muhammed Azeb (Kahire 2004) tarafından neşredilmiştir.

291 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 213.

ve kuruluşlar hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgiler genellikle kronolojik bir şekilde verilmiştir. Mısır tarihi olarak kaleme alınan eserde vefat eden önemli şahısların hayat hikâyeleri de yer almaktadır.[292] Semhûdî eserden faydalanmıştır.[293]

16-*er-Ravzü'l-mi'tar fî haberi'l-aktâr*; Himyerî İbn Abdilmün'im (ö.900/1395)

Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh b. Abdilmün'im el-Himyerî; Mağripli coğrafyası olan el-Himyerî eserini tarih ve coğrafya ansiklopedisi olarak tertip etmiştir. Himyerî eserine coğrafî ve tarihî açıdan önemli gördüğü şehirleri aldığını ifade etmektedir. Şehir isimlerinin alfabetik olarak kaydedildiği eserde çok önemli topoğrafik bilgiler de mevcuttur. Himyerî önemli gördüğü şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra o şehire mensup meşhur şahıslar hakkında da bilgiler vermiştir. Eserin yazılış tarzından müellifin eserine aldığı tüm bölgeleri görmediği ve daha önce yazılan kaynaklardan aldığı bilgiler ile iktifa ettiği anlaşılmaktadır.[294] Semhûdî eserden Medine ile ilgili yer isimleri verdiği bölümde faydalanmıştır.[295]

1.2.2.5. Tabakat ve Ensaba Dâir Eserler

1-*Kitabü't-Tabakati'l-kebîr*; ibn Sa'd (ö.230/845)

Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Meni, el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî; İbn Sa'd'ın en meşhur eseri olarak bilinmektedir. Eser, tabakat kitaplarının ilki ve zamanımıza ulaşanlarının da en eskisidir. Siyer-meğazi ve tabakat bölümlerinden oluşan eserin siyer bölümü, İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'si ve Vakıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzî* ile birlikte Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış elimizdeki nadir eserlerdendir. Eserde yer alan hadis, ricâl, fıkıh, kıraat, siyer, meğazi, ahbâr, *Kur'ân* ilimleri, fütûh, şiir, ensâb alanlarındaki âlimlerin kendi alanlarında çok kıymetli ve yetkin âlimler olduğu görülecektir. Bu denli çeşitli ilim dallarından âlimi tek bir eser altına toplama başarısı gösteren İbn Sa'd'ın da geniş bir kültür ve ilme sahip olduğu görülmektedir. Eser günümüze ulaşmış ve onun pek çok baskısı

292 M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, C. XIX, s. 527; Eseri öncelikle Seyyid Abdullâh b. Ahmed el-Alevî dokuz cilt halinde 1387-1396 (1967-1976) tarihlerinde Haydarâbâd'da yayımlamıştır. Daha sonra Hasan Habeşî 1389-1392'de (1969-1972) Kahire'de eseri neşretmiştir.
293 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 354.
294 Mustafa L. Bilge, " Himyerî, İbn Abdilmün'im", *DİA*, C. XVIII, s. 60-61; Pek çok kısmi neşri olan *er-Ravzü'l-mi'tar*'ın tamamı İhsan Abbas tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1975).
295 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 111, 129, 131.

yapılmıştır.[296] Semhûdî bu eserden doğrudan ve dolaylı olarak birçok nakilde bulunmuştur.[297]

2-*Cemheretü Ensâb Kureyş ve Ahbâruhâ*; Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870)

Zübeyr b. Bekkâr el-Medenî el-Kureşî; Zübeyr b. Avvâm'ın ailesine mensup tarihçi hadis ravisi ve ensâb âlimidir. Bu eser Kureyş kabilesinin ensâbı esas alınarak kaleme alınmış ve yirmi üç bölümden oluşmaktadır. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ına kılavuzluk eden eser onun kaynakları arasında yer almış ve İslam sonrası ensâb yazım geleneğinin öncüsü olmuştur. Müellif amcası Mus'ab b. Abdullâh ez-Zübeyrî'nin *Kitâbü Nesebi Kureyş* isimli eserinden çokça faydalanmış, buradaki malumatı daha ileri bir noktaya taşımıştır. Eserin günümüze ulaşan tam bir nüshası bulunmamaktadır.[298] Müellifin *Ahbâru'l-Medîne* isimli bir eseri daha vardır. Semhûdî bu esere ulaşamamış, fakat bu eserden alıntı yapan İbn Hacer ve Fîrûzâbâdî'ye ait eserler üzerinden nakillerde bulunmuştur. *Ahbâru'l-Medîne* isimli eser, İbn Zübâle'den birçok nakil barındırmaktadır.[299] Semhûdî *Akik Vadisi* ile ilgili malumat almak ve neseb isimlerini tespit etmek için de bu eserden yararlanmıştır.[300]

3-*el-Ma'rife ve't-târîh*; el-Fesevî (ö.277/890)

Ebû Yûsuf b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî; Hadis hâfızı ve tarihçi olan Fesevî bu eseri ile tanınmaktadır. Eser iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümünde kronolojik olarak tarihî birtakım olaylar anlatılırken, ikinci bölümünde ise hadis ricâline dair bilgiler bulunmaktadır. Müellif eserini yazarken ilk dönem siyer kaynaklarının tamamına yakınından faydalanmıştır. Eser, hicrî üçüncü yüzyılı kapsaması ve bu döneme ait eserler içerisinde günümüze ulaşabilen nadir eserlerden olması hasebiyle büyük öneme haizdir.[301] Semhûdî bu eserden yararlanmıştır.[302]

---

296 Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, C. XX, s. 295.
297 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 259, 414; C. II, s. 30, 112, 116, 206, 224, 299, 301, 310, 315; C. III, s. 44, 61, 69, 80, 279, 298, 390, 394, 422; C. IV, s. 120, 208, 214, 306, 443, 514, 521; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 39; Senedî, *a.g.t.*, s. 236.
298 Mustafa Fayda, "Zübeyr b. Bekkâr", *DİA*, C. XXXXIV, s. 525; Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından şerh ve tahkiki yapılan eseri Hamed el-Câsir neşretmiştir. (I-II, Riyad, 1419/1999).
299 Semhûdi, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 34.
300 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 324; Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 40.
301 M. Yaşar Kandemir, "Fesevî", *DİA*, C. XII, s. 425; *el-Ma'rife*, Ekrem Ziyâ el-Ömerî tarafından yayımlanmıştır (I-III, Bağdat 1394-1396/ 1974-1976).
302 Senedî, *a.g.t.*, s. 222.

4-*Mu'cemü's-sahâbe*; Begavî, Ebü'l-Kasım (ö.317/929)

Ebü'l-Kasım Abdullâh b. Muhammed b. Abdilazîz b. El-Merzübân el-Begavî; el-Begaviyyü'l-kebîr ünvanı ile tanınan muhaddistir. 214'te (829) Bağdat'ta doğmuş amcası ve dedesinin sayesinde küçük yaşta muhaddis meclislerine katılmaya başlamıştır. Muhaddisliği yanında tarih ve Hanbelî fıkhı alanlarında da temayüz etmiştir. *Mu'cemü's-sahâbe* alfabetik tanzim edilen ve sahabelerin hayatlarını anlatan biyografik bir eserdir.[303] Semhûdî eserden Rûme kuyusu bahsinde yararlanmıştır.[304]

5-*Hilyetü'l-evliyâ ve tabakatü'l-asfiyâ*; Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038)

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî; Hadis, kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçidir. 336'da (948) İsfahan'da doğmuştur. Zamanın en büyük muhaddislerinden ders ve icazet almıştır. Bu amaçla çok sayıda şehre ilmî seyahatler gerçekleştirmiştir. Farklı sahalarda çok sayıda eser kaleme alan Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin en güzîde eserlerinden birisi *Hilyetü'l-evliyâ*'dır. İsfahânî bu eserinde sekiz yüz zâhid ve sûfî hakkında bilgi vermektedir. İslam dünyasında büyük teveccüh gören eser üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.[305] Semhûdî bu eserden Medine'nin isimleri ve Suffe ehli ile alakalı alıntılar yapmıştır. [306]

6-*Cemheretu ensâbi'l-Arab*; İbn Hazm (ö.456/1064)

Ebû Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Saîd Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî İbn Hazm; Arapların neseplerine dâir yazılmış en kapsamlı eserlerden birisidir. Araplar'ın özellikle Adnân, Kahtân ve Huzâa kabilelerinin kendi dönemine kadar gelen ensab bilgisine yer vermiştir. Eserine aldığı kişilerin ilmî durumları hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur.[307] Kendisinden sonra yazılan nesep kitaplarına da kaynak olmuştur.[308] Semhûdî, İslam öncesi Medine'de bulunan Yahudiler ve Mescid-i Nebevî'nin inşası kısımlarında bu eserden faydalanmıştır.[309]

---

303 Ali Yardım, "Begavî, Ebü'l-Kasım", DİA, C. V, s. 339; Eser, Zâhiriyye Kütüphanesi, Mecmûa, nr. 94/11'de kayıtlıdır.
304 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 377.
305 Ahmet Tobay, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11-12, (1993-1994), s. 81-86; (I-X, Kahire 1351-1357/1932-1938).
306 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 75; C. II, s. 191, 194.
307 H. Yunus Apaydın, "a.g.m." s. 50.
308 Şehabettin Ergüven, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", *İslâmi İlimler Dergisi*, Y. 3, S. 1, (Bahar 2008), s. 192; Eser, Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından tahkik edilmiş ve 1382'de (1962) Kahire'de yayımlanmıştır.
309 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 347, 379; C. II, s. 32.

7-*el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*; İbn Abdülber en-Nemerî (ö.463/1071)

Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî; Sahabelerin hayat hikâyelerini esas alan eserler arasında günümüze ulaşan ilk eserlerdendir.[310] Semhûdî bu eserden Hz. Peygamber'in minberi, Medine'de bulunan mescitler ve yer isimleri konularında faydalanmıştır.[311]

8-*Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*; Kadî İyâz (ö.544/1149)

Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî; Mâlikî mezhebine müntesip âlimler için yazılmış bir biyografi eseridir. Kâtib Çelebi *Keşfü'z-Zünûn*'da eseri övmüş ve daha önce böyle bir eser görmediğini belirtmiştir.[312] Eserde Mâlikî mezhebine mensup bin altı yüze yakın âlim hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin birinci cüzü Muhammed b. Tavit et-Tancî tamamı ise bir fihrist cildiyle birlikte Ahmed Bekir Mahmud ve Abdulkadir es-Sahravî ile Saîd Ahmed Arab tarafından yayımlanmıştır.[313] Semhûdî, bu eserden Medine'nin özellikleri ve Medine'de yer alan kabirler hakkında bilgi verdiği bölümde yararlanmıştır.[314]

9-*Kitâbü's-Sıla fî târîhi e'immeti'l-Endelüs*; İbn Beşküvâl (ö.578/1183)

Ebü'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî; Endülüslü muhaddis ve tarihçidir. Bu eser, Endülüs'te yaşamış hadis, fıkıh ve diğer ilim dallarına ait bin beş yüz kırk bir âlimin hal tercümesini içermektedir. Alfabetik olarak düzenlenen eserde Endülüs'ün ilmî ve kültürel hayatına dair çok faydalı bilgiler bulunmaktadır. Eserde Kurtuba'nın topoğrafyası ile ilgili de malumat mevcuttur.[315] Semhûdî bu eserden yararlanmıştır.[316]

10-*Mir'âtü'l-cenân ve İbretü'l-yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-zamân*; Yâfiî (ö.768/1367)

Ebû Muhammed Afîfeddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî; Yemen'de doğan Yâfiî, Kadiriyye tarikatının Yâfiiyye kolunun kurucusudur. Müellif eserinde Hz. Peygamber'in siyerini, ashab ve tâbiînin büyüklerinden

310 Leys Suûd Câsim, "a.g.m.", s. 270-271; İlk defa 1318-1319 (1900-1901) tarihlerinde Haydarâbâd'da iki cilt halinde neşredilmiş ayrıca Ali Muhammed Muavvaz tarafından tahkik edilmiştir (I-IV, Beyrut 1415/1995).
311 Semhûdî*Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 116; C. III, s. 175; C. IV, s. 507.
312 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. I, s. 353.
313 Kandemir, "Kadî İyâz", s. 116.
314 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 130, 154, 166, 167; C. III, s. 300.
315 Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşküvâl", *DİA*, C. XIX, s. 377.
316 Senedî, *a.g.t.*, s. 239.

kimselerin hal tercümelerini vermiş, ayrıca eserine Yemen tarihi ile ilgili eklemeler yapmıştır. Yâfiî, kitabına aldığı rivayetleri tenkit süzgecinden geçirmiş ve gerektiğinde rivayetler arasındaki tercihini belirtmiştir.[317] Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya bazı rivayetler almıştır.[318]

11-*ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifetî a'yâni ulemâ'i'l-mezheb*; İbn Ferhûn, Burhâneddin (ö.799/1397)

Ebü'l-Vefâ (Ebû İshak) Burhâneddin İbrâhîm b. Ali b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî; 729'dan önce (1329) Medine'de doğmuş, ilk eğitimini babasından ve amcası İbn Ferhûn Bedreddin'den (ö.769/1367) almıştır. Daha sonra Afîfüddin Abdullâh el-Matarî, İbn Merzuk el-Hatîb başta olmak üzere birçok hocanın derslerine devam etmiştir. Fıkıh, fıkıh usulü, ferâiz, nahiv, hadis, kazâ, vesâik ve biyografi alanlarında kendisini yetiştirmiştir. 793'de (1391) Medine kadılığına atanmış ve vefat edene kadar bu görevi yürütmüştür. Eseri *ed-Dîbâcü'l-müzheb* Mâlikî fıkıh âlimlerinin ensabına dairdir.[319] Semhûdî bu eserden yararlanmıştır.[320]

Semhûdî bu tabakat ve ensab eserleri dışında Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî'nin (ö.381/991) *Mu'cemü'ş-şüyûh* isimli eserinden Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret bahsinde yararlanmıştır.[321] Ebû Abdullâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetullâh el-Bağdadî'nin (ö.643/1245) *Zeylü Târîh-i Bağdâd* isimli eserinden Hz. Peygamber'in naaşının kaçırılma girişimi ile ilgili rivayet almıştır.[322] Ayrıca Ebü's-Senâ (Ebû Muhammed) İbn Fehd Şehâbeddîn (Bahâüddîn) Mahmûd b. Süleymân (Selmân) el-Halebî ed-Dımaşkî'nin (ö.725/1325) *Menâzilü'l-ahbâb ve menâzihü'l-elbâb* adlı eserinden Medine'de bulunan mescitler ile ilgili rivayet almıştır.[323] Semhûdî, Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî'nin (ö.748/1348) *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* ünvanlı eserinden Mescid-i Nebevî'de yer alan kandiller ve diğer gereçler ile ilgili bilgi aktarmaktadır.[324]

---

317 Derya Baş, "Yâfiî", *DİA*, C. XXXXIII, s. 176; Eser Abdullâh el-Cübûrî tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1405/1984).
318 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 225; Senedî, *a.g.t.*, s. 232.
319 Cengiz Kallek, "İbn Ferhûn, Burhâneddin", *DİA*, C. XIX, s. 492-493; Eser Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr tarafından neşredilmiştir (Kahire 1972).
320 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 233; Barca, *a.g.e.*, s. 185.
321 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 14.
322 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 436.
323 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 186.
324 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 370.

1.2.2.6. İbadet Yerleri ve Menasik'e Dâir Eserler

1-*Menâsik*; Ebû Âsım en-Nebil (ö.212/828)

Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled b. Müslim en-Nebîl eş-Şeybânî el-Basrî; Semhûdî bu eserden Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret adabı ile ilgili rivayet aktarmıştır.[325]

2-*Kitâbü'l-Menâsik*; Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)

Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî; Semhûdî bu eserden Medine'nin özellikleri ile ilgili rivayet aktarmıştır.[326]

3-*el-Menâsik ve Emâkinü turiki'l-hac ve Me'âlimü'l-Cezîre*; el-Harbî (ö.285/899)

Muhammed b. Ahmed el-Esedî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî; *Garîbü'l-Hadîs* isimli eseri ile tanınmaktadır. Semhûdî bu eserden *Vefâ*'ya pek çok nakilde bulunmuştur. Özellikle Medine'den Mekke'ye olan güzergâhı tanıttığı bölümde birçok alıntılar yapmıştır. Ayrıca tevessül ve şefaat ile alakalı rivayetlerde almıştır.[327] Semhûdî, *Vefâ*'da Esedî'nin üçüncü yüzyılda yaşadığını belirtmekte ve eserin ona ait olduğunu söylemektedir. Ancak eseri tahkik eden Hamed el-Câsir bu eseri Ebi İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî el-Bağdâdî'ye veya onun öğrencisine nispet etmektedir. Görünüşe göre Semhûdî, bu eseri nakleden ravilerden birini eserin sahibi zannetmiştir.[328]

Eserde Arap yarımadasının tarihî gelişimi anlatılmakta ve coğrafî şartları hakkında da bilgi verilmektedir. Mekke ve Medine'nin mühim yerleri anlatılmış ve belli başlı mekânlardan bu şehirlere giden yollar hakkında bilgiler verilmiştir.[329]

4-*Sıfatü kabri'n-Nebî*; Âcurrî (ö.360/970)

Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullâh el-Âcurrî el-Bağdadi; Semhûdî bu eserden Hücre-i Saâdet'te bulunan kabirlerin durumları hakkında bilgi aktarmıştır.[330]

---

325 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 44.
326 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 187.
327 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 74.
328 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 37.
329 M. Yaşar Kandemir, "Harbî", *DİA*, C. XVI, s. 115; Eser Hamed el-Câsir tarafından neşredilmiştir (Riyad 1389/1969; 1401/1981).
330 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 312.

5-*Fazlü'l-hac ve'z-ziyâre*; İbnü'l-Harrât (ö.582/1186)

Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân b. Abdullâh el-İşbîlî İbnü'l-Harrât; Semhûdî'nin bu eserden aktardığı rivayet Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ile ilgilidir.[331]

6-*Müsîrü'l-garâmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin*; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec (ö.597/1201)

Cemâleddîn Abdurramân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî; Hac ibadeti sırasında yerine getirilmesi gereken uygulamalar ile ilgili kaleme alınmıştır. Eser peygamberler ve halifelerin yapmış oldukları hac hakkında bilgiler içermektedir.[332] Semhûdî, eseri görmüş ve eserden bazı iktibaslarda bulunmuştur.[333]

7-*Sılatü'n-nâsik fî sıfati'l-menâsik*; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö.643/1245)

Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Selâhaddîn Abdurrahmân b. Mûsâ; Hac menâsiki ile ilgili eserden Semhûdî Mescid-i Nebevî'ye asılan kandiller ve diğer gereçler bahsinde yararlanmıştır.[334]

8-*Kitâbü'l-izâh fî menâsıki'l-hac ve'l-umre*; Nevevî (ö.676/1277)

Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Mürî; Semhûdî tarafından da şerh edilen eser Nevevî'nin bu alanda yazmış olduğu eserler arasında en genişidir. Semhûdî bu eserden Medine'nin harem ilan edilmesi, Mescid-i Nebevî'nin ölçü ve sınırları, kıblenin değiştirilmesi gibi meselelerde alıntılar yapmıştır.[335]

9-*Menâsikü'l-Kasdü'z-Zâir*; Akşehrî (ö.731/1330)

Muhammed b. Ahmed b. Emîn el-Akşehrî; Semhûdî bu eserden Hücre-i Şerîf'de inşa edilen beşgen yapı ile ilgili rivayet almıştır.[336]

---

331 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. V, s. 85.
332 Yusuf Şevki Yavuz, Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, C. XX, s. 548; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin tahkiki ile yayımlanan eseri (Kahire 1995) Merzûk Ali İbrahim, eseri Müsîrü'l-azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin ismi ile neşretmiştir (Riyad 1415-1995).
333 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 166, 225; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 40.
334 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 343; Eserin bir nüshası Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye'dedir (Tabakatü'l-fukahâ'i'ş-Şâfiî'yye, neşredenin girişi, I, 44).
335 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 232; C. II, s. 51, 70, 91; Abdülfettâh Hüseyin Râveh el-Mekkî eseri neşretmiştir (Mekke 1414/1994).
336 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 321.

10-Şifâ'ü's-sekam fî ziyâreti hayri'l-enâm; Sübkî, Takıyyüddîn (ö.756/1355)

Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdulkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî; Bu eser İbn Teymiye'nin kabirlerin ziyareti konusundaki görüşlerine reddiye olarak kaleme alınmıştır. Semhûdî bu eserden doğrudan yararlanmış ve çokça nakilde bulunmuştur. Özellikle Mescid-i Nebevî'nin ziyareti ile alakalı bilgiler verdiği kısımda bu eserden faydalanmıştır. Bu faydalanma Matarî veya Merâgî'nin eserleri üzerinden de olabilir.[337]

11-*Hidâyetü's-sâlik ile'l-mezâhibi'l-erba'a fi'l-menâsik*; İbn Cemâa, İzzeddin (ö.767/1366)

Ebû Ömer İzzeddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kenânî el-Hamevî; Semhûdî bu eserden Mescid-i Nebevî'nin ilk inşasındaki ölçüleri, Hücre-i Saâdet'te yer alan tırabzanlar, Erîs kuyusu ile ilgili rivayetler ve tevessül şefaât meseleleri hakkında rivayetler almıştır.[338]

12-*Menâsikü'l-hac*; Cündî (ö.776/1374[?])

Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ b. Mâlikî; Semhûdî bu eserden Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ile ilgili bilgi aktarmıştır.[339]

13-*İ'lâmü's-sâcid fî ahkâmi'l-mesâcid*; Zerkeşî, Bedreddin (ö.794/1392)

Ebû Abdullâh Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî; 745'te (1344) Kahire'de doğmuş Şâfiî âlimidir. Bu eser İslam tarihinde mescitler ile ilgili hükümlerin bir araya toplandığı ilk müstakil eser olarak kabul görmektedir. Bir mukaddime ve dört bölümden oluşan eserde Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ ve diğer mescitlerle ilgili fıkhî hükümler karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir.[340] Zerkeşî eserini kaleme alırken birçok kaynaktan faydalanmış, Semhûdî de bu eserden çokça nakilde bulunmuştur.[341]

---

337 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 36; Aybakan, "Sübkî, Takiyyüddîn", s. 15; Eser, Haydarâbâd'da 1315 (1897), 1371 (1952); Bulak'da 1318 (1900); Kahire'de 1390 (1970); Beyrut'ta 1371 (1951) tarihlerinde neşredilmiştir.

338 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 52, 391; C. III, s. 346; C. V, s. 76; Eser, Nûreddin Itr tarafından edisyon kritik yapılarak yayımlanmıştır (I-III, Beyrut 1414/1994).

339 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 119.

340 Menderes Gürkan, "Zekeşî, Bedreddin", *DİA*, C. XXXXIV, s. 291; Eseri, Ebü'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî 1384 (1964), 1403, (1983), 1420'de (1999) Kahire'de ve Eymen Sâlih Şa'bân, 1416'da (1995) Beyrut'ta neşretmişlerdir.

341 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 150; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 39.

14-*İrşâdü's-sâlik ilâ ef'âli'l-menâsik*; İbn Ferhûn, Burhâneddin (ö.799/1397)

Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhâneddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî;[342] Semhûdî bu eserden Medine'nin isimleri, Minber-i Nebî ve Hücre-i Şerîf'in faziletlerine dâir rivayetler aktarmıştır.[343]

15-*Fezâilü'l-Mesâcid*; Fîrûzâbâdî (ö.817/1415)

Ebü't-Tâhir Mecdeddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî;[344]

1.2.2.7. Seyahatnâme Tarzı Eserler

***1-) Rihletu İbn Cübeyr*; İbn Cübeyr (ö.614/1217)**

Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kenânî el-Belensî; Aynı zamanda kâtip olan Endülüslü Arap gezginidir. İbn Cübeyr'in eserindeki edebî üslûbu ona hem haklı bir şöhret kazandırmış hem de kendi tarzındaki eserlere örneklik teşkil etmiştir. 578'de (1183) çıktığı yolculuğunu 581'de (1186) tamamlamıştır.[345] Bu yolculuk Haçlı seferlerinin yapıldığı bir döneme denk gelmesi bakımından da ayrıca mühimdir. İbn Cübeyr gezip gördüğü şehirlerdeki evliya ve sahabe kabirlerini mutlaka ziyaret etmiş, buralarda yer alan camileri de zikretmiştir. İbn Cübeyr gezisinin dönüşten önceki son durağında Mekke ve Medine'ye uğramış ve Haremeyn hakkında kendi dönemine dâir önemli bilgiler vermiştir. Semhûdî'de İbn Cübeyr'in Medine ve Mescid-i Nebevî ile ilgili kayıtlarını bolca kullanarak ona ve eserine gösterdiği ihtimamı gözler önüne sermiştir.[346]

1.2.3. Semhûdî'nin Kullandığı Diğer Kaynaklar

Vefâü'l-vefâ da adı geçen kitap ve müellifleri tespit etmeye çalıştığımız bu bölümde, Semhûdî'nin İslamî ilmlerin neredeyse her alanına ait eserleri zikrettiği görülmektedir. Bu durum Semhûdî'nin çok yönlü bir âlim olduğuna dair tezimizi kuvvetlendirmektedir. Farklı alanlardan yüzlerce eserden ve müellifinden bahsediyor olması onun İslâmî ilimler literatürüne ne denli hâkim olduğunu da göstermektedir.

---

342 Cengiz Kallek, "İbn Ferhûn, Burhâneddin", DİA, C. XIX, s. 493; Muhammed b. Ebü'l-Ecfân tarafından 1409'da (1989) Kartâc'da neşredilmiştir.
343 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 63; C. II, s. 162.
344 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 367.
345 Hüseyin Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *Şarkiyat Mecmuası*, S. IX, (2006), s. 108.
346 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 92, 96, 103, 126, 129, 192, 261, 280, 341, 342, 475; C. III, s. 13, 28, 153, 157, 159, 165, 166, 187, 346, 398; C. IV, s. 383.

Bu eserlerin büyük bir bölümü hadis alanı ile ilgilidir. Şüphesiz bu durumda Semhûdî'nin, muhaddis ekolünde yetişen bir âlim olması ve bu alana hâkimiyeti önemli bir rol oynamıştır. Semhûdî, hicrî I. asırdan kendi yaşadığı döneme kadar *Kur'ân* ilimleri, tefsir, hadis, akaid, fıkıh, tarih, şehir ve bölge tarihi, siyer ve megâzî, kutsal mekânların tarihi, Mekke ve Medine tarihleri, umumî İslam tarihleri, seyâhâtnâmeler, tabakat ve ensâba dair eserler, coğrafya ve tasavvuf alanlarına dair yüzlerce eser ve müellif isminden bahsetmiştir. Günümüze ulaşmayan bazı eserlerden, Semhûdî sayesinde haberdar olmamız *Vefâü'l-vefâ*'nın İslamî ilimler literatürüne katkısını ortaya koymaktadır.

1.2.3.1. Kur'ân-ı Kerîm İle İlgili Eserler

Fezâilü'l-Kur'ân; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838).[347]

Şifâ'ü'sudûr; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsilî el-Bağdadî (ö.351/962).[348]

Letâ'ifü'l-işârât tefsîr sûfî kâmil li'l-Kur'âni'l-Kerîm; Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî (ö.465/1072).[349]

el-Emâlî, Fevâ'id fî müşkili'l-Kur'ân; Ebû Muhammed İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebû'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö.660/1262).[350]

el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr b. Ferh el-Kurtûbî (ö.671/1273).[351]

Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl; Ebû Saîd Nâsırüddîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.685/1286).[352]

Tefsîrü's-Seâlibî; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf el-Cezâirî es-Seâlibî (ö.875/1471).[353]

---

347 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 459.
348 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 152.
349 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 78.
350 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 97.
351 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 369.
352 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 67.
353 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 267.

1.2.3.2. Hadis ve Hadis İlimleri

Câmi'u müsnedü'l-imâmi'l-âzam; İmam-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî Ebû Hanîfe (ö.150/767).[354]

el-Câmi'; Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî (ö.153/770).[355]

el-Muvatta'; Ebû Abdullâh el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes (ö.179/795).[356]

el-Musannef; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî el-Himyerî (ö.211/827).[357]

Sünenü Saîd b. Mansûr; Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî Saîd b. Mansûr (ö.227/842).[358]

el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe (ö.235/849).[359]

el-Müsned; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel el-Mervezî (ö.241/855).[360]

es-Sûâlât; Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel el-Mervezî (ö.241/855).[361]

et-Tefsîr; Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî) (ö.249/863-64).[362]

el-Müsned; Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö.255/869).[363]

et-Târîhü'l-evsat; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö.256/870).[364]

et-Târîhü's-sagîr; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö.256/870).[365]

---

354 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 247.
355 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 39.
356 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 105, 111, 113, 125, 136, 218, 241, 529; C. III, s. 53, 78, 180, 258, 372; C. IV, s. 66, 80, 110, 125, 137, 218, 280, 305, 437, 482; C. V, s. 45.
357 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 128; C. IV, s. 305, 306.
358 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 118; Eser günümüze tam olarak ulaşmamıştır.
359 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 178.
360 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 125, 268, 531; C. II, s. 141, 235, 452; C. III, s. 170, 181, 445, 475.
361 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 107, 109.
362 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 499; Eser günümüze ulaşmamıştır.
363 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 107.
364 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 65, 400; C. V, s. 21.
365 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 441.

et-Târîhü'l-kebîr; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö.256/870).[366]

Sahîh-i Buhârî; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö.256/870).[367]

el-Münteka min cüz'ih; Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Furât b. Hâlid ed-Dabbî er-Râzî (ö.258/872).[368]

Sahîh-i Müslim; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/875).[369]

Sünenü İbn Mâce; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî (ö.273/887).[370]

el-Merâsil; Süleymân b. Eş'as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd (ö.275/889).[371]

el-Câmi'u'l-kebîr, *el-Câmi'u's-sahîh*; Ebû İsâ Muhamed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî (ö.279/892).[372]

eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî (ö.279/892).[373]

Kitabü fazli's-salât ale'n-nebî; Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Cehdamî (ö.282/896).[374]

el-Müsnedü'l-kebîr ve el-bahrü'z-zehhâr; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö.292/905).[375]

---

366 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 65.
367 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 64, 67, 71, 73, 81, 102, 114, 119, 125, 131, 135, 142, 145, 146, 148, 157, 158, 162, 218, 242, 271, 305, 323, 353, 388, 410, 413, 418, 423, 426, 432, 434, 446, 485, 487, 491, 493, 494, 498, 502, 506, 519, 520, 521, 528, 529; C. II, s. 28, 29, 33, 35, 38, 100, 105, 98, 106, 141, 143, 145, 149, 155, 159, 160, 188, 192, 200, 201, 226, 246, 248, 286, 297, 298, 304, 313, 316, 317, 401; C. III, s. 20, 66, 125, 130, 131, 138, 148, 168, 174, 182, 185, 221, 237, 249, 254, 255, 261, 277, 284, 285, 296, 312, 321, 327, 329, 341, 351, 361, 364, 366, 376, 386, 393, 422, 407, 412, 413, 425, 426, 439; C. IV, s. 7, 59, 73, 324, 479; C. V, s. 39.
368 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 156.
369 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 68, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 132, 158, 428, 454; C. II, s. 122, 139, 249, 286; C. III, s. 179, 239, 257, 339, 341, 372, 421, 422; C. IV, s. 180, 292, 297, 310; C. V, s. 122.
370 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 156, 157, 201; C. II, s. 158, 226, 248, 385, 440; C. III, s. 237, 358, 360, 415, 468, 475; C. IV, s. 15, 66, 73, 168, 245, 386.
371 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 269.
372 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 111, 131; C. II, s. 318; C. III, s. 259; C. V, s. 67.
373 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 102.
374 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 59, 60.
375 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, 527; C. II, 219.

ed-Delâ'il fî garîbi'l-hadîs; Ebü'l-Kasım Sâbit b. Hazm b. Abdurrahmân el-Endelüsî es-Sarakustî (ö.313/925).[376]

Sünenü'n-Nesâî; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Alî b. Şuayb en-Nesâî (ö.303/915).[377]

Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî (ö.307/919).[378]

es-Sahîh; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî İbn Huzeyme (ö.311/924).[379]

el-Müsnedü'l-muhrec alâ kitâbi Müslim b. el-Haccâc; Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî (ö.316/929).[380]

Kitâbü'l-mesâhif; Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö.316/929).[381]

Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahbâri'r-Resûl; Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Hasan Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932).[382]

Müşkilü'l-âsâr; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö.321/933).[383]

Kitâbü'd-Du'â'; Ebû Abdullâh Hüseyin b. İsmâîl b. Muhammed el-Mehâmilî ed-Dabbî el-Bağdâdî (ö.330/942).[384]

Kitâbü's-sikât; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân (ö.354/965).[385]

el-Müsnedü's-sahîh (Sahîhu İbn Hibbân); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân (ö.354/965).[386]

---

376 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 197.
377 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 365.
378 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 451.
379 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 79, 149; C. III, 247, 443, 450; C. V, s. 96; Eserin küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır.
380 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 427.
381 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 460.
382 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 99, 163.
383 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 220; C. III, 171.
384 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 132.
385 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I s. 107, 271; C. II, 160; C. III, 390, 476; C. V, 20, 24.
386 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 126, 142, 183, 321, 502; C. II, s. 141, 153, 154, 448; C. III, s. 142, 146, 261, 262; C. IV, s. 115; C. V, s. 37; Eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır.

el-Mu'cemü'l-evsat; Ebü'l-Kâsım Müsni'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971).[387]

el-Mu'cemü's-sagîr; Ebü'l-Kâsım Müsni'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971).[388]

el-Mu'cemü'l-kebîr; Ebü'l-Kâsım Müsni'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971).[389]

el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl; Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî İbn Adî (ö.365/976).[390]

Fevâ'id fi'l-hadîs; Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsılî (ö.374/985).[391]

Bahrü'l-fevâ'id (Me'âni'l-ahbâr); Ebû Bekr Tâcü'l-İslâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö.380/990).[392]

Sünenü'd-Dârekutnî; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995).[393]

İlelü'l-hadîs; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö.385/995).[394]

Garîbü'l-hadîs; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö.388/998).[395]

el-Medhal ilâ kitâbi'l-iklîl; Ebû Abdullâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014).[396]

el-Müstedrek ale's-Sahîhayn; Ebû Abdullâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1014).[397]

---

387 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 100, 119, 129, 130, 133, 134, 141, 145, 147, 170, 202, 203, 449, 480; C. II, s. 111, 141, 144, 149, 153, 158, 159, 170, 176, 218, 223; C. III, s. 130, 192, 277, 313, 314; C. IV, s. 120, 195, 448; C. V, s. 14, 15, 17, 47.
388 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 162; C. III, s. 198.
389 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 100, 107, 120, 123, 126, 129, 134, 162, 219, 236, 239, 435, 437,480; C. II, s. 141, 150, 152, 183, 189; C. III, s. 143, 192, 260, 277, 313, 315, 359; C. IV, s. 74, 385, 438; C. V, s. 14, 15, 17, 47, 68.
390 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 159, 271; C. II, s. 456; C. V, s. 9, 16, 17, 35.
391 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 22.
392 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 220.
393 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 7.
394 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 18.
395 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 159.
396 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 405, 427, 431, 519, 527.
397 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 100, 102, 162, 323, 405, 528; C. II, s. 231; C. III, s. 321.

Fevâ'idü'l-Bezzâz ve el-Fevâ'idü'l-müntehabetü'l-'avâlî ani'ş-şüyûhi'l-meşhûre bi'l-Gaylâniyyât; Ebû Tâlib Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Gaylân el-Bezzâz el-Hemdânî (ö.440/1049).[398]

es-Sünenü'l-kebîr; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066).[399]

Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066).[400]

et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd; Ebû Ömer Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî (ö.463/1071).[401]

el-Münteka; Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö.474/1081).[402]

el-firdevsü'l-ahbâr; Ebû Şücâ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî (ö.509/1115).[403]

el-Emâlî; Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr b. Abdülcebbâr es-Sem'ânî el-Mervezî (ö.510/1116).[404]

Mesâbîhu's-sünne; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122).[405]

Şerhu's-sünne; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begâvî (ö.516/1122).[406]

el-Fâ'ik fî garîbî'l-hadîs; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144).[407]

İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id (fî şerhi Sahîh)i Müslim; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kadî İyâz (ö.544/1149).[408]

---

398 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 163.
399 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 33.
400 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 192, 198, 272; C. III, s. 33; C. IV, s. 45, 245.
401 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 521.
402 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 211.
403 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 8, 323.
404 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 167.
405 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 200, 237.
406 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 249.
407 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 488.
408 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 211.

Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kadî İyâz (ö.544/1149).[409]

et-Tenbîhâtü'l-müstenbita ale'l-kütüb (fî şerhi müşkilât) el-müdevvene ve'l-muhtelita; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kadî İyâz (ö.544/1149).[410]

Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr; Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö.558/1163).[411]

Metâli'u'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr; Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Vehrânî el-Hamzî İbn Kurkul (ö.569/1174).[412]

el-Ahkâmü'l-vüstâ min hadîsi'n-nebî Sallallahü aleyhi ve sellem; Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân b. Abdullâh el-İşbîlî İbnü'l-Harrât (ö.582/1186).[413]

Keşfü müşkili hadîsi's-sahihayn; Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201).[414]

Kitâbü'l-mevzû'ât; Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201).[415]

Câmi'u'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl; Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr (ö.606/1210).[416]

eş-Şâfî şerhu Müsnedi'ş-Şâfiî; Ebü's-Seâdât Mecdeddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr (ö.606/1210).[417]

en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser; Ebü's-Seâdât Mecdeddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr (ö.606/1210).[418]

---

409 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 68, 90, 378, 379; C. III, s. 24, 166, 380; C. IV, s. 123, 127, 149, 202, 397, 403, 404, 416, 424, 425.
410 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 423; C. IV, s. 416.
411 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 271; C. II, s. 242; C. IV, s. 8, 323; C. V, s. 27.
412 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 86, 196; C. III, s. 470.
413 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 11, 34.
414 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 331.
415 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 219; C. III, s. 172, 285; C. V, s. 18.
416 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 153.
417 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 272.
418 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 350, 371; C. IV, s. 116, 147, 152, 168, 173, 386, 397, 426, 461, 490.

el-Ezkâr el-müntehâb min kelâmi seyyidi'l-ebrâr; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murî Nevevî (ö.676/1277).[419]

Misbâhü'z-zalâm fi'l-müstegîsîne bî hayri'l-enâm aleyhissalâtu ve's-selâm fi'l-yakzeti ve'l-menâm; el-Merâkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Mûsâ b. en-Nu'mân (ö.683/1284).[420]

İthâfü'z-zâ'ir ve itrâfü'l-mukîmi's-sâ'ir; Ebü'l-Yümn Abdüssamed b. Abdülvehhâb b. El-Hasen ed-Dımaşkî İbn Asâkir (ö.686/1287).[421]

Gayetü'l-ihkâm fi ehâdîsi'l-ahkâm; Ebü'l-Abbâs Muhibbeddîn Ahmed b. Abdullâh b. Muhammed el-Mekkî et-Taberî (ö.694/1295).[422]

Tevsîku ura'l-îmân fî tafzîli habîbi'r-rahmân; İbnü'l-Bârizî Ebü'l-Kasım Şerefeddîn Hibetullah b. Abdurrahîm b. İbrâhîm el-Cühenî el-Hamevî (ö.738/1338)[423]

el-Mühezzeb fi'htisâri's-Süneni'l-kebîr; Ebû Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö.748/1348).[424]

Keşfü'l-mugattâ (gıtâ) fî şerhi muhtasari'l-Muvatta'; Ebû Muhammed Bedreddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım Ferhûn el-Ya'merî (ö.769/1367).[425]

el-Keşfü'l-mübîn an tahrîci İhyâ'i ulûmi'd-dîn; Ebü'l-Fazl Zeyneddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdurrahmân el-Irâkî (ö.806/1404).[426]

Mecma'u'l-bahreyn fî zevâ'idi'l-mu'cemeyn; Ebü'l-Hasen Nureddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö.807/1405).[427]

Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî; Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449).[428]

---

419 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 113.
420 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 50, 71, 78.
421 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 10, 107, 117, 118, 129, 185, 298, 309, 324, 344, 444; C. IV, s. 328; C. V, s. 77, 105, 108.
422 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 71.
423 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 35.
424 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 146.
425 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 243.
426 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 346, 395; Eser günümüze ulaşan nüshası tespit edilememiştir.
427 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 144, 150.
428 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 172, 261.

Tesdîdü'l-kavs fî muhtasarı müsnedi'l-firdevs; Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449).[429]

Takrîbü't-Tehzîb; Ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449).[430]

Def'u'l-ta'riz ve'l-inkâr lîbasti Ravzatü'l-Muhtâr; Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Abdullâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö.911/1506).[431]

el-Fevâ'idü'l-müntekâtü'l-hisân mine's-sıhâh ve'l-garâib: el-Hıleiyyât; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hasen b. Hüseyin el-Hul'î.[432]

1.2.3.3. Fıkıh

el-Üm; Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö.204/820).[433]

el-Muhtasar; Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el- Mısrî el-Büveytî (ö.231/846).[434]

el-Utbiyye, el-Mesâ'ilü'l-müstahrece mine'l-esmi'a; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz b. Utbe el-Utbî el-Kurtubî (ö.255/869).[435]

Ahkâmü'l-vakf (Ahkâmü'l-evkaf); Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (ö.261/875).[436]

el-Muhtasar; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısrî (ö.264/878).[437]

el-Câmi'u'l-kebîr; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısrî (ö.264/878).[438]

Ahkâmü'l-Kur'ân; Ebû İshâk İsmâîl b. İshâk b. İsmâîl el-Ezdî el-Cehdâmî (ö.282/896).[439]

Âdâbü'ş-Şâfiî ve menâkıbüh; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim (ö.327/938).[440]

---

429 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 222, 323.
430 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 444; C. V, s.47.
431 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 166, 170, 290, 477.
432 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 197.
433 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 231, 237, 272; C. III, s. 89, 132, 134; C. V, s. 77.
434 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 185.
435 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 265, 415; C. II, s. 56, 85, 87, 100, 139, 181, 260, 304, 349, 455; C. IV, s. 311, 376.
436 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 405.
437 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 231.
438 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 231.
439 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 219.
440 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 113.

el-Fetâvâ; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö.373/983).[441]

el-Fetâvâ; Ebû Bekr Abdullâh b. Ahmed b. Abdullâh Kaffâl el-Mervezî Horasânî Kaffâl (ö.417/1026).[442]

el-Hâvi'l-kebîr; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö.450/1058).[443]

el-Hilâfiyyât; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066).[444]

el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve ulemâ'i'l-aktâr fîmâ tezammenehü'l-Muvattâ min me'ânî'r-re'y ve'l-âsâr; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilberr, İbn Abdi'l-Berr en-Nemerî (ö.463/1071).[445]

el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î; Ebû İshâk Cemâleddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî (ö.476/1083).[446]

et-Tebsıra; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Lahmî (ö.478/1085).[447]

Tetimmetü'l-İbâne; Ebû Sa'd Cemâleddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî el-Mütevellî en-Nîsâbûrî (ö.478/1085).[448]

et-Tahrîr fî fürû'i'l-fıkhi'ş-Şâfi'î; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Cürcânî (ö.482/1089).[449]

Bahrü'l-mezheb fî fürû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î; Ebü'l-Mehâsin Fahrü'l-İslâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî (ö.502/1108).[450]

el-Vasît; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111).[451]

441 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 48, 75.
442 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 445.
443 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 364; C. V, s. 64.
444 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 210, 284.
445 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 521.
446 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 102.
447 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 97; C. V, s. 95.
448 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 322.
449 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 138.
450 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 181, 223, 229.
451 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 222, 227.

el-Fusûl fi'l-fikh; Ebü'l-Vefâ Alî b. Akil b. Muhammed b. Akil el-Bağdâdî (ö.513/1119).[452]

Et-Tehzîb; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122).[453]

el-Beyân ve't-tahsîl; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd (ö.520/1126).[454]

el-Beyân; Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî (ö.558/1163).[455]

el-Mugnî; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (ö.620/1223).[456]

el-Hâvi's-sagır; Necmeddîn Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî (ö.665/1266).[457]

Kitâbü't-tahkik; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277).[458]

Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müttakin; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277).[459]

Ru'ûsü'l-mesâ'il; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277).[460]

el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî (ö.676/1277).[461]

Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî (ö.676/1277).[462]

---

452 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 179.
453 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 323.
454 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 82, 87, 140, 260, 308, 350; C. V, s. 111.
455 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 232.
456 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 107.
457 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 227.
458 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 104, 443.
459 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 200, 228, 232, 428, 503, 525; C. II, s. 289; C. IV, s. 270.
460 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 74.
461 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 223, 226, 227, 230, 231; C. II, s. 278, 443; C. V, s. 121.
462 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 272.

el-İhtiyâr şerhi'l-muhtâr fi'l-fıkhi'l-Hanefî; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî (ö.683/1284).[463]

Şerhu't-Tenbîh; Ebü'l-Abbâs (Ebû Ca'fer) Muhibbeddîn Ahmed b. Abdullâh b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö.694/1295).[464]

el-Matlab fî şerhi'l-Vasît; Ebü'l-Abbâs Necmeddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî, İbnü'r-Rif'a (ö.710/1310).[465]

Medhalü'ş-şer'i'ş-şerîf; Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed el-Fâsî el-Abderî İbnü'l-Hâc (ö.737/1336).[466]

Keşfü'l-mugattâ fî şerhi muhtasari'l-Muvatta; Ebû Muhammed Bedreddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım Ferhûn el-Ya'merî (ö.769/1367).[467]

en-Necmü'l-vehhâc (Şerhu Minhâci't-tâlibîn li'n-Nevevî); Ebü'l-Beka Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kahirî Demirî (ö.808/1405).[468]

en-Nehce (el-Behce)tü'l-merdıyye şerhu'l-Behceti'l-verdiyye; Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdurrâhîm b. el-Hüseyin el-Kürdî el-Mihrânî, İbnü'l-Irâkî (ö.826/1423).[469]

1.2.3.4. Akâid ve Kelâm

Delâ'ilü'n-nübüvve; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066).[470]

Şu'abü'l-îmân; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066).[471]

el-İ'tikad ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhâkî (ö.458/1066).[472]

---

463 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 95.
464 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 228; C. II, s. 105.
465 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 171, 223.
466 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 162.
467 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 128; C. II, s. 70, 98, 150, 261.
468 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 122.
469 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 288.
470 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 140, 247, 290; C. II, s. 33, 39, 40, 48, 179; C. III, s. 11, 160, 323, 330, 345; C. IV, s. 198, 266, 281, 348, 496, 500.
471 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 319; C. III, s. 209.
472 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 39.

İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakim (li-)muhâlefeti ashâbi'l-cahîm; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdusselâm el-Harrânî İbn Teymiyye (ö.728/1328).[473]

1.2.3.5. Arap Dili ve Edebiyatı

el-Garîbü'l-musannef; Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838).[474]

el-Müntehab min garîbi kelâmi'l-Arab; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Hünâî el-Ezdî Kürâunneml (ö.310/922).[475]

Ahbârü'n-nîsa fi'l-İkdi'l-ferîd; Ebû Ömer Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürrabbih b. Habîb el-Kurtubî el Endelüsî İbn Abdürabbih (ö.328/940).[476]

el-Mücâlese ve cevâhirü'l-ilm; Ebû Bekr Ahmed b. Mervân Dineverî (ö.333/945).[477]

Leyse fî kelâmi'l-Arab; Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî İbn Hâleveyh (ö.370/980).[478]

Sırru sınâ'ati'l-i'râb; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö.392/1002).[479]

en-Nevâdirü'l-mümti'a fi'l-'Arabiyye; Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö.392/1002).[480]

es-Sıhâh; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö.400/1009).[481]

el-Müşterik vaz'an ve'l-mufterik sak'an; Ebû Abdullâh Şehâbeddîn Yâkut b. Abdullâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yakut el-Hamevî (ö.626/1229).[482]

el-Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir; Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâganî (ö.650/1252).[483]

---

473 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 34.
474 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 28.
475 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 68.
476 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 93, 463, 464.
477 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 67, C. V, s. 22.
478 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 69.
479 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 527.
480 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 99, 483.
481 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 175, 193; C. IV, 308, 501.
482 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 350; C. IV, 113, 124, 283.
483 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 422, 439.

Tehzibü'l-esmâ ve'l-lugat; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö.676/1277).[484]

el-Kamûsü'l-muhit; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415).[485]

İzhâru sıdkı'l-mevedde fî şerhi'l-Bürde; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Merzûk el-Hafîd el-Acîsî et-Tilimsânî (ö.842/1439).[486]

1.2.3.6. Tasavvuf

İhyâ'ü ulûmi'd-dîn; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111).[487]

Avârifü'l-ma'ârif; Ebû Hafs Şehâbeddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (ö.632/1234).[488]

el-Beyân ve'l-intisâr fî ziyâreti'n-Nebiyyi'l-muhtâr; Davûd b. Ömer b. İbrahim eş-Şâzelî el-İskenderî (ö.?).[489]

---

484 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 317, C. IV, s. 149, 334, 505.
485 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 209, 362; C. III, s. 350; C. IV, s. 58, 124, 168, 227, 229, 232, 256, 257, 258, 296, 330, 339, 358, 360, 385, 392, 394, 397, 414, 416, 426, 451, 454, 487, 495, 500.
486 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 441.
487 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 170; C. II, s. 44, 91, 152, 343; C. III, s. 294, 346, 395, 420; C. V, 91, 97, 105, 117, 126.
488 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 165, 166.
489 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 170, 229, 197; C. II, s. 152; C. V, 83, 90, 124.

İKİNCİ BÖLÜM

SEMHÛDÎ'NİN VEFÂÜ'L-VEFÂ ADLI ESERİNİN ORTAÇAĞ TARİH YAZIMINDAKİ YERİ VE METODU

2.1. ORTAÇAĞDA TARİH VE ŞEHİR TARİH YAZIMI

İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanları tarihi öğrenmeye ve yazmaya sevk eden ilk unsur *Kur'ân-ı Kerîm* olmuştur. *Kur'ân*'da eski milletler ve kavimler üzerinden ibret alınmasını işaret ayetler ile risaletin tekliğine vurgu yapan Peygamberler ile ilgili ayetler, Müslümanlarda evrensel bir tarih şuurunun oluşmasına yardımcı olmuştur.[490] Diğer taraftan Müslümanlar ilk dönemlerde *Kur'ân-ı Kerîm*'in Hz. Peygamber'den bağımsız olarak yeterince anlaşılamayacağını idrak ettikleri için Hz. Peygamber'in hayatını inceleme konusu yapmışlardır. Ayrıca *Kur'ân*'ın iyi anlaşılabilmesi için Esbâb-ı Nüzûl'ün bilinmesi ihtiyacı da müverrihleri Hz. Peygamber'in yaşamını araştırmaya sevk etmiştir.[491]

Kur'ân-ı Kerîm'de cahiliye dönemine atıf yapan ayetler, Hz. Peygamber'in çocukluğu, gençliği, ilk vahiy, Habeşistan ve Medine'ye yapılan hicret, Medine'de İslam Devleti'nin ilk uygulamaları, müşriklerle ve Yahudilerle yapılan savaşlar gibi konular da siyer ve megazi alanının planını çizmiştir. Elliyi aşkın sahabenin muhafaza ettiği tarihî vesika ve sahifeler, Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektupları, bazı kabilelere verilen ikta ve ahidnâme kayıtları ise ilk siyer ve megâzî yazarlarının kaynaklarını oluşturmuştur. Hz. Osmân'ın şehit edilmesi ile başlayan kargaşa ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalar da tarihî olaylara farklı açıdan bakan eserlerin yazılmasına yol açmıştır.[492]

Araplar İslam öncesinde de sonrasında da ensab bilgisine çok önem vermiştir. Bu amaçla Cahiliye devrinde tuttukları soy kütüklerini içeren tomarlar, Hz. Ömer döneminde hazırlanan divan defterleri ve Emevî-Abbasî Halifelerinin ensâba yönelik merakları neticesinde Arapların ensâbı kayıt altına alınmış ve bu kayıtlar ensâb alanında yazılacak eserlere kaynak teşkil etmiştir.[493] Bu alanda en çok eser veren âlim

---

490 Mustafa Fayda, "Tarih", *DİA*, C. XXXX, s. 30; Nisar Ahmed Faruqi, "İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler", çev. Muhittin Kapanşahin, *bilimname,* S. X, (2006), s. 183-184; Emine Özcan, *Erken Dönem İslâm Tarihyazımı Bağlamında el-Mes'ûdî (ö. 346/956)ve Tarihsel Gerçeklik*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 38.

491 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 30.

492 Fayda, "Tarih", s. 31-32; Öz, *a.g.t.*, s. 30-31.

493 İslam Sonrası Ensâb ilminin önemi hakkında bkz. Ahmet Önkal, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (1990), s. 117-132.

ise İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819) olmuştur. Babasından kalan ilmî mirası değerlendiren İbnü'l-Kelbî, büyük kısmı ensâb ve ahbara dair yüz elli eser kaleme almıştır.[494]

Bu dönemde kaleme alınan eserler genellikle hadis metinlerinde olduğu gibi isnad sistemine göre yazılmıştır. Bazı müellifler- özellikle tarihçiler- birçok tepkiye rağmen zaman zaman bu sitemin dışına çıkarak da eser yazmışlardır. Mevzunun bütünlüğünü sağlamaya yönelik bir girişim olan bu yazım tarzında müellifler, senedleri telfik etmişler veya sadece rivayeti aldıkları râvînin ismini vermekle iktifa etmişlerdir. Urve b. Zübeyr ve Zührî gibi muhaddis ve siyercilerin başlattıkları bu usulü İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Belâzûrî gibi tarihçiler devam ettirmiştir.[495]

İslam tarih yazımına siyer ve megâzî eserlerin katkısı büyük olmuştur. Bu sayede tarihe merak duymaya başlayan Müslümanlar zaman içerisinde bu türün dışına çıkarak farklı türlerde eserler yazılmasının önünü açmıştır. Urve ve Zührî ile başlayan bu gelenek Musa b. Ukbe'nin *Kitâbu'l-Megâzî*'si, Ma'mer b. Râşid'in *el-Megâzî'n-Nebeviyye*'si ve İbn İshâk'ın *Kitabü'l-mübtedâ ve'l-meb'as ve'l-megâzî*'si ile önemli bir yol kat etmiştir. Özellikle İbn İshâk'ın eseri siyer ve megâzî eserlerine bilinen şeklini vermiştir. Vakıdî'nin *Kitâbü'l-Megâzîsi,* İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabâkat*'ının ilk iki cildinde yer alan siyer ve megazi rivayetleri ile siyer ve megâzî alanının ana kaynakları tamamlanmıştır.[496] Ayrıca İbn Sa'd kendinden önceki haberleri karşılaştırmalı olarak eserine almış ve kendisinden sonraki tarihçileri bu anlamda etkilemiştir.[497]

İslam dünyasında tarih yazıcılığı geliştikçe siyer ve megâzî eserlerin yanında genel ve özel tarihî eserler de yazılmaya başlanmıştır. Emevî dönemi tarihçilerinden Avâne b. Hakem'in (ö.147/764 [?]) *Sîretü Mu'aviye ve Benî Ümeyye* adlı eseri İslam tarihinde bir halife ve hanedan için yazılmış ilk eserdir. Halife b. Hayyât'ın (ö.240/854-55) *et-Târîh*'i ise İslam tarihinde kronolojik esasa göre yazılmış eserler arasında günümüze ulaşan ilk örnektir.[498] Aynı zamanda bir muhaddis olan Halife b. Hayyât eserini hadis rivayet usulüne göre kaleme almıştır. Ayrıca eserini hicreti esas

494 Fayda, "Tarih", s. 32.
495 Fayda,"Tarih", s. 32; Ali Çelik, "Tarih Yazıcılığında "İsnad"ın Kullanılışı ya da "Rivâyetçi Metod", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. III, S. 2, (2003), s. 17.
496 Fayda, "Tarih", s. 33.
497 Öz, *a.g.t.*, s. 117.
498 Fayda, "Tarih", s. 33.

alarak başlatması nedeniyle Mekke'de vuku bulan çok önemli olayları kitabına almamıştır.[499]

III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından sonra yönetim merkezleri çoğalmış bunun neticesinde bölgesel tarih yazıcılığının önü açılmıştır. İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kasım, (ö.257/871), el-Kindî (ö.283/897) eserleri bunlara bir örnektir. Bu dönemde öne çıkan önemli tarihçilerinden birisi de Abbasîler Hilafeti döneminde halife nedimliği yapan Belâzûrî (ö.279/892-93) olmuştur. Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân* isimli eserinde, III. (IX.) yüzyıla kadar gerçekleşen İslam fetihlerini bölge ve şehir esasına göre anlatmıştır. Eserinde savaşlara yer vermeyen Belâzûrî, İslam fetihlerinin kim tarafından, hangi tarihte ve ne şekilde yapıldığı ile ilgili rivayetleri verdikten sonra toprak ve cizye vergilerini de kaydetmiştir.[500] III. (IX.) asır rivayet tarihçiliğinin zirvesi Muhammed b. Cerîr et-Tâberî'nin (ö.310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eseri olmuştur. Tâberî, Hz. Âdem'den başlattığı eserinde 302 (915) tarihine kadar geçen olayları anlatmıştır. Eseri ile Müslümanlar'ın dünya tarihine olan ilgilerini artıran Tâberî, eserin bazı yerlerinde müellif ismine yer vermiş, ancak eser ismine yer vermemiştir. Bu durum birtakım karışıklıklara neden olduğu için eserin eleştirilmesine yol açmıştır. Tâberî eserinde verdiği rivayetler hakkında yorum yapmamış bunların doğruluğu ve yanlışlığı konusundaki yorumu okuyucuya bırakmıştır.[501]

Eserlerin sayısında yaşanan bu artış neticesinde uzmanlaşma alanları ortaya çıkmış ve bölgeler açısından eser yazımında genel temayüller belirlenmiştir. Bu dönemde Medine hadis ve siyer yazımı, Mısır ensâb ve eyyâm, Şam emevî tarihi, Yemen bölge tarihi ve isrâiliyât, Kûfe, Emevî karşıtlığı ve Basra'da ise hadis alanlarında eserler üretilmeye devam edilmiştir.[502]

R. Stephen Humphreys, Ortaçağ tarih yazımının IV. (X.) ve V. (XI.) yüzyıllarda ortaya çıkan tarih yazıcılığı ile sistemleştiği görüşündedir. Bu tarih yazımı eski örnekleri ile aynı yöne ilerlemekten ziyade birtakım yenilikleri içinde barındıran bir yol izlemiştir. Bu yeniliklerin ilki dil alanında olmuş ve Arapça tarih yazımının yanına Farsça'da eklenerek her iki dilde pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu iki dilde

499 Nagihan Yanar, "Halîfe b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1, (2014), s. 245.
500 Fayda, "Tarih", s. 34.
501 Hasan Kurt, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslami İlimler Dergisi*, Y. 3, S. 2, Çorum 2008, s. 90-92. Chikh Bouamrane, Tâberî'nin yazdığı rivayetler üzerinde yorum yapmamasını, hadisteki kritik metodunu tarih eserine uygulamasından kaynaklandığı söylemiştir. bkz. Chikh Bouamrane, "İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1, (1988), s. 267.
502 Fayda, "Tarih", s. 33.

yazılan eserlerin bazı formlarda birbirlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Farsça eser yazanlar rivayetleri daha bütüncül bir şekilde vermeye gayret göstermişler ve "olayları parça parça sunmak yerine bütün bir hikâyeyi resmetmeye çalışmışlardır." Arapça ve Farsça tarih yazarları olayların zamanını verme biçiminde de birbirlerinden ayrılırlar. Arapça tarih yazarları bir olaydan bahsederken olayın zamanını en kati bir biçimde vermeye gayret ederlerken, Farsça tarih yazarları ise bir olayın vuku bulduğu yılı vermekten bile imtina göstermişlerdir.[503]

2.1.1. Ortaçağ Şehir Tarihçiliği

Farklı alanlarda çok sayıda eser kaleme alınan Ortaçağ Arapça tarih yazımının ve kültürünün önemli bir sahası da hiç şüphesiz şehir tarihleridir. İslam kültüründe şehir tarih yazım geleneğinin ilk örnekleri Hz. Ömer zamanına kadar gitmektedir. Hz. Ömer Kadisiye Savaşı sonrasında Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan Kadisiye bölgesini tanıtmasını istemiş, Sa'd'da bu bölgeyi tanıtan bir mektubu II. Halife'ye göndermiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer, Amr b. el-Âs'dan Mısır hakkında bilgi istemiş, Amr b. el-Âs'da Mısır'ın coğrafî özelliklerini anlatan bir mektup yazmıştır. Bu haberler Müslümanlar'ın şehirlerin coğrafi durumları ve tarihî geçmişleri ile çok erken dönemlerden itibaren ilgilenmeye başladıklarını göstermektedir.[504] Bu ilgi sayesinde İslam şehir tarihçiliği birden fazla ilim kolundan faydalanarak genişlemiş ve tekâmüle ermiştir.

Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin Müslümanların gönlündeki ayrıcalıklı konumu nedeniyle bu şehirler ile ilgili fezâil, ahbar, fütuh ve rical eserler kaleme alınmıştır.[505] Mekke tarihi açısından elimize ulaşan en eski metin Hasan Basrî (ö.110/728) tarafından kaleme alınan *Fezâilü Mekke ve'ssekenî bihâ* adlı çalışmadır. Ebü'l-Velid el-Ezrâkî (ö.250/865) tarafından yazılan *Ahbâru Mekke ve mâcâ'e fihâ mine'l-asâr* adlı kitap da Mekke tarihinin farklı cihetlerine dair mühim bilgilerin yer aldığı önemli bir eserdir. Fâkihî (ö.278/891-92[?]) tarafından kaleme alınan *Ahbâru Mekke*, Mekke tarihi açısından yazılan başka bir eserdir. Bilinen ilk Medine tarih müellifi *Kitâbü'l-Medîne ve ahbâruhâ* isimli eserin sahibi İbn Zebâle'dir (ö.197). Medine tarihi yazan önemli bir müellifte *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvre* isimli eserin sahibi İbn Şebbe'dir (ö.262/876). Bu mühim eserin ilk kısmında Medine tarihi ile

503 R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 166-167.
504 Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri", s. 170.
505 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Şehir", *DİA,* C. XXXVIII s. 445.

alakalı tarihi malumat ikinci bölümünde ise Hz. Ebû Bekir[506] dışındaki halifelerin zamanı ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. El-Fihrist eserinin sahibi İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) Medine tarihi alanında; Ubeydullah b. Ebû Saîd el-Verrâk, Medâinî (ö. 235/850), Ebû Ali Hasan b. Halef İbn Şazan (ö.246/860), Zübeyr b. Bekkâr (ö.256/870) gibi günümüze ulaşmayan eser sahiplerinin isimlerini vermektedir. Kudüs ile alakalı ise İbnü'l-Cevzî (597/1201) tarafından yazılan *Fezâilu'l-Kuds* isimli eser Kudüs'ün tarihi ve fazileti hakkında yazılmış önemli bir eserdir.[507]

Bazı peygamber veya sahabelerin kabirlerinin şehirlerde yer alması, fetih şartlarının korunmak istenmesi, gayri müslimlerden alınan vergilerin tespiti, bazı din büyüklerinin şehirlerde yaşaması[508], şehirlerarasındaki fazilet kıyası, mahalli üstünlük düşüncesi, bölgecilik ve şehirlerarası ilmî üstünlük düşüncesi[509] tarih yazımına etki eden sebepler arasında sayılabilir. Şehir tarihleri arasında seçkin bir yere sahip olan *Târîh-i Cürcân*'ın müellifi Hamza es-Sehmî (ö.427/1035-36), eserinin mukaddimesinde şehir tarih yazımının sebepleri hususunda şu görüşleri ileri sürmektedir. "Şehirlilerden çoğunun şehirlerinde yaşayanlar konusunda bağnazlık derecesinde bağlılık gösterdiğini, Sahâbe-i Kirâm hazretlerinin ülkelerine girmesiyle, halifelerin emirlerin ve âlimlerden bir topluluğun kendilerinde olmasıyla övündüklerini gördüm. Bunun için tarih yazdıklarını, kendilerine ulaşan haberleri kitap haline getirdiklerini müşahede ettim".[510] Bu alanda yapılmış çalışmaların, bir şehrin tarihî, siyasî, askerî, ictimâi, iktisadî ve ilmî alanlarıyla ilgili olduğu kadar; yollar, köprüler, kuyular, sarnıçlar, setler, kaleler, saraylar, konaklar ve mescitler gibi çok kapsamlı özelliklerini de bir araya getirdikleri görülür.[511]

III. (IX.) yüzyılda şehir tarihi ile alakalı eserlere, bir şehrin topoğrafyası, coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumunu da anlatan eserler olarak tanımlanan hıtat türü kitaplar eklenmiştir. Daha sonra göreceğimiz üzere bu alanda eser üretimi Mısır Memlükleri döneminde zirveye ulaşmıştır. Şuubiye hareketi ve Helenistik kültürün Arapça tarih yazım üzerindeki etkisi ile farklı dillerde ve Arapça'da yazılan eserler

506 "İbn Şebbe'nin Medine tarihini neşreden Şeltût, Hz. Ebû Bekir ile ilgili rivayetlerin eserde olmaması ile ilgili şunları söylemektedir: "Ya müellif, Ebû Bekir'in de tarihini de yazmıştı; fakat bu kısım, Samarra'da kitapların parçalanmasına karar verilmiş olan mihnet döneminde kaybolmuştur. Veya müellif, Hz. Ebû Bekir'in tarihini yazmayı, ilk halifenin kısa bir dönemde başta bulunduğundan ve bu sırada irtidâd savaşları ile meşgul olup Medine'nin imarı ve diğer dünya işleriyle uğraşamamasından dolayı, ihmal etmiştir". Daha fazla bilgi için bkz. Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri", s. 178-179.
507 Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri", s. 168-173.
508 Küçükaşcı, "Şehir", s. 445.
509 Ekrem Ziya Ömeri, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya, Esra Yayınları, Konya 1990, s. 150.
510 Ömeri, *a.g.e.,* s. 192.
511 Fayda, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri", s. 168.

çeşitlenmeye başlamıştır. IV. (X.) Yüzyılda şehir tarihlerinin içerisinde biyografiler de eklenmeye başlamıştır. Yezid b. Muhammed el-Ezdî'nin (ö.334/946-46) *Târîhu'l-Mevsil* adlı eseri bu türden yazılan ilk eserdir. Bu alanın en bilinen eseri ise Hatib el-Bağdâdî'nin (ö.463/1071) *Târîhu Bağdâd* isimli telifidir. Ayrıca VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren Abbasîler döneminde ortaya çıkan bürokrat tarihçilerin yanına mesleği tarihçilik olarak gören müellifler de eklenmiştir. Ortaya çıkan bu gelişmelerin ardından şehir tarih yazımında artışlar gözlenmiştir.[512]

Humphreys, şehir ve bölge tarihçiliğini iki kısma ayırma eğilimindedir. İlk tür bir bölgede, şehirde meydana gelen olayların anlatıldığı kronik benzeri eserlerdir. Bunlar genellikle konuşma havasında yazılmışlar ve genellikle siyasî otoritenin zayıfladığı bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Şehir ve bölge tarihçiliği açısından ikinci tür ise umumiyetle şehirlerarası rekabetten kaynaklanan ve şehirde yaşayan âlimlerin hayat hikâyelerine odaklanan çalışmalardır. Bu eserlere bir şehrin faziletini gösterme çabasının bir ürünü de denilebilir. Bu tarz eserlerin giriş kısmında şehrin topoğrafik özellikleri de verilmektedir.[513]

2.1.2. Memlük Tarih Yazımı

Ortaçağda tarih yazım merkezleri, mevcut siyasî güç merkezinin kaymasına paralel olarak değişmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde Medine, tarih yazımının beşiği olurken, Abbasîler'in başşehir olarak Bağdat'ı kabul etmeleri ile birlikte tarih yazım ekseni buraya kaymış ve Moğollar bu bölgeyi tarumar edene kadar da 656 (1258) devam etmiştir. Abbasîler'in son dönemlerinde siyasî boşluktan yararlanan Türk komutanlar Mısır'da yerel yönetimler kurmaya başlamışlar ve böylece Abbasîler'den sonra ortaya çıkan siyasî boşluk en son olarak burada kurulan devletler tarafından doldurulmuş ve Kahire ilim merkezi olarak cazibesini artırmaya başlamıştır. Memlükler döneminde hem Haçlılara hem de Moğollar'a karşı kazanılan zaferler, Kahire'ye farklı yerlerden gelen ilim adamlarının sığınmasına yol açmıştır. Buna Endülüs'te yaşanan siyasî sıkıntılarda eklenince Memlük dönemi, umumî tarih yazımı açısından İslam tarihinde görülmeyen bir eser üretimine sahne olmuştur.[514] Fakat Arap edebiyatı tarihçileri çok sayıda yazılan bu eserlerin genellikle birbirlerinden kopya

512 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Tarih", *DİA*, C. XXXX s. 36-38.
513 Humphreys, *a.g.e.*, s. 169-170.
514 Samira Kortantamer, "Memlük Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, (1983), s. 31; Baybars el-Mansûrî, Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre; Nüveyrî, Nihâyetü'l ereb fî fünûni'l-edeb; İbnü'd-Devâdârî, Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer; Nâsirüddin İbnü'l-Furât, Târihu'd-düvel ve'l-mülûk; İbn Dokmak, Nüzhetü'l-enâm fî târihi'l-İslâm; Makrizî, el-Mukaffa'l-kebîr, İbn Haldun, Kitâbü'l-İber bu dönemde Mısır'da yazılmış umumî eselerin bazılarıdır. Bkz. Cengiz Tomar, "Tarih", *DİA*, C. XXXX, s. 42.

edilmiş eserler olduğu görüşündedir. Bu kopya etme alışkanlığı öyle boyutlara ulaşmıştır ki bazen noktası virgülüne kadar metinler kopyalanmıştır.[515] Ancak yine de bu eserler günümüze ulaşmayan pek çok eserden alıntılar içermesi bakımından önem arz etmektedirler.[516]

Bu dönemde ortaya konan eserler birtakım özellikleri ile temâyüz etmektedirler. Bu eserlerin en önemli özelliği ayrıntılı ve muhteva bakımından çok çeşitli bir şekilde yazılmış olmalarıdır. Bundan dolayı bu dönem "ansiklopediler çağı" olarak nitelendirilmektedir.[517] Umumî tarih ve biyografik eser türlerinin karışımından ortaya çıkan "el-Havâdis ve'l-Vefeyât" olarak bilinen eserler, Memlük tarihçileri tarafından en çok tercih edilen tarih yazımı türü olmuştur. Genellikle umumî tarih kitapları gibi yaratılış tarihi ile başlayan bu eserlerde ardından müellifin yaşadığı döneme kadar ki olaylar anlatılmıştır.[518] Kronolojik biçimde hazırlanan bu eserlerde her senenin başında dönemin sultanının yanında vezirler, kadılar gibi önemli devlet ve ilim adamlarının hayat hikâyeleri yer almış, ardından o senenin olayları ve o yıl içinde vefat edenlerin listesi verilmiştir.[519]

Bu eserlerin diğer bir özelliği ise "orta Arapça" denilen dil ve üslûp özelliklerine sahip olmalarıdır. Bu döneme kadar yazılan eserler bilim dili olarak kabul edilen klasik Arapça'nın dil yapısına sahip iken, Memlükler döneminde yazılan eserlere ammice denilen yerel şiveler eklenmiştir. Bundan dolayı bir eserin hangi yörede yazıldığı eserin dil özelliklerinden anlaşılabilmektedir.[520] Ayrıca Memlüklerin yeterince Arapça bilmemesi nedeniyle eserlere yabancı (Türkçe) kelimelerde girmiştir. Bu durum Arap dil ve kültüründe bir gerilemeye yol açmıştır.[521]

Memlük dönemindeki tarihçiler kanlı geçen iktidar mücadelelerinin sunduğu malzemenin etkisi ile siyasal olaylara daha çok önem vermişler ve iktidar mücadelelerini ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır. Ayrıca Memlük tarihçilerin önemli bir kısmı devlet bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev aldıkları için olayların

515 Cengiz Tomar, "Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, (2002), s. 250; Kortantamer, "a.g.m.", s. 34.
516 Tomar, "Tarih", s. 42.
517 İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923 / 1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 326.
518 Kortantamer, "a.g.m.", s. 31.
519 Kortantamer, "a.g.m.", s. 32; Tomar, "Tarih", s. 42.
520 Kortantamer, "a.g.m.", s. 33.
521 Tomar, "Kılıçtan Kaleme", s. 250.

içinde yer almışlar bunun neticesinde de saltanat mücadelelerine daha fazla odaklanmış ve eserlerinde de çoğunlukla bu konuları işlemişlerdir.[522]

Memlüklerden önce tarihî eser yazımı ile genellikle hadisle uğraşan ilim adamları ve münşî denen kimseler uğraşmakta idi. Memlükler döneminde halkın tarihe olan ilgisi ve talebi artınca, çok fazla eğitimi olmayan askerî ve mülkî erkân da yerel bir dille eser kalem almaya başlamıştır. Bunun neticesi olarak isnad yöntemi tamamen terk edilmiş ayrıca nakledilen olayların kaynağını vermekte gösterdikleri özensizlik nedeniyle kaynakları tespit etmek de güçleşti. Yine bu dönemdeki müellifler bazı durumlarda beğenmedikleri görüşleri eserlerden çıkarmışlar bazen de alt başlıklar eklemişlerdir. Bu tutumları nedeniyle müellifin siyasî görüşü ve mezhebini belirleme imkânı ortaya çıkmaktadır.[523]

Bu dönemdeki tarihçilerin büyük bir kısmı kâtip, ulemâ ya da Memlükler'in çocukları ile torunlarından oluşmaktaydı. İbn Tağriberdî, Baybars el-Mansûrî, İbnü'd-Devâdârî, Moğoltay b. Kılıç, Safedî, İbn Dokmak gibi Memlük müellifleri evlâdü'n-nâsa[524] mensup idiler. Bu sayede ailelerinin imkânlarından faydalanarak büyük eserler kaleme aldılar. Bu durum tarihî malzemenin referanslarını güçlü hale getirmektedir. Bu dönemde yazılan eserlerde farklı üslûplar da göze çarpmaktadır. Suyûtî gibi bazı âlimler eserlerini halifelere göre tertip ederken, İbn Tağrîberdî eserinde her sultana bir bölüm ayırmıştır. İbnü'd-Devâdârî eserinin her bir cildini bir devlete ayırmış, Nüveyrî ise devletleri kuruldukları coğrafyaya göre tasnif etmiştir.[525]

Bu dönemde yazılmış dikkat çekici eser türlerinden birisi de kıtlık, yangın, deprem ve pahalılık gibi vak'alar hakkında yazılan tematik eserlerdir. İbnü'l-Verdî'nin 740 (1340) yılında Dımaşk'ta çıkan yangın üzerine kaleme aldığı *Safvü'r-rahîk fî vasfi'l-harîk* ve Makrizî'nin Mısır'da ortaya çıkan kıtlıklar ile alakalı *İgasetü'l-ümme bi-keşfi'l-gumme* adlı eserleri bu alanda yazılmış önemli eserlerdendir. Mısır tarihçiliğinin doruk noktaya ulaştığı IX. (XV.) yüzyılda hıtat tarzı eserler arasında İbn Dokmak ve Makrizî gibi âlimler en üst seviyede eserler kaleme almışlardır.[526] Memlük dönemi tarih yazımında hem Memlük eski kuşak tarihçilerinin eserlerine hem de

522 Tomar, "Tarih", s. 42.
523 Kortantamer, "a.g.m.", s. 34-35.
524 Evlâdü'n-nâs; "Memlük emîrlerinin hür olarak doğan oğullarından teşekkül eden sosyal ve askerî bir zümre".
525 Tomar, "Tarih", s. 42.
526 Tomar, "Tarih", s. 43.

Memlük devri öncesinde yazılmış eserlere zeyl yazma geleneği oldukça yaygındır. Bu sayede bir eserdeki tarihî malumat yeni ilavelerle birlikte daha da zenginleşmiştir.[527]

Şehir tarih yazımındaki çeşitlilik Memlükler dönemine geldiğimizde inkıtaya uğramaktadır. Cengiz Tomar, bu durumun sebebini Memlükler öncesinde bölgede yaşanan otorite boşluğunun bu dönemde ortadan kalkmasına bağlamaktadır. Ancak yine de bu dönemde Kahire, Dımaşk ile İslam dininin kutsal kabul ettiği Mekke, Medine ve Kudüs hakkında şehir tarihleri yazılmıştır. Kudüs ile alakalı yazılmış, Ebü'l-Yümn el-Uleymî'nin *Ünsü'l-celîl bi târîhi'l-Kudüs ve'l*-Halîl adlı eseri öne çıkmaktadır.[528] Bu dönemde Mekke şehir tarihi ile alakalı yazılan belli başlı eserler ise şunlardır; Necmeddin İbn Fehd'in *İthâfü'l-verâ bi ahbâri ümmi'l-kurâ*, Takıyyüddîn el-Fâsî'nin *Şifâü'l-garam bi ahbâri'l-beledi'l-harâm*, İzzeddin İbn Fehd'in *Gayetü'l-merâm bi ahbâri saltanati'l-beledi'l-harâm* ünvanlı eserler bu alanın en meşhurlarıdır.[529] Medine tarihi ile alakalı en mühim eser ise Semhûdî tarafından kaleme alınmıştır.[530]

2.1.3. Semhûdî'nin Ortaçağ Tarih Yazımındaki Yeri

Medine şehri yerel tarihçiliğin önemli bir sahası olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Ancak Medine tarihi ile alakalı eserler sadece şehir tarihi olarak düşünülmemelidir. Onlar aynı zamanda dinî anlamdaki birçok konuya da referans olmaktadırlar. Medine Resûl-i Ekrem'in hicret yurdu olması hasebiyle Hz. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmını geçirdiği bir beldedir. Hz. Peygamber bu âlemden ayrıldıktan sonra da Medine'den ayrılmamış, naaşının bulunduğu Hücre-i Saâdet Mescid-i Nebevî'nin en önemli parçası olmuştur. Bundan dolayı tarih malzemesinin en önemli mekânlarından olan Medine şehri, hem maddî hem manevî anlamda tarihçilerin üzerinde en çok yoğunlaştıkları şehirlerden birisi olarak temayüz etmiştir. Ayrıca Müslümanlar'ın dinlerinin doğduğu beldelerin tarihlerini bilmeleri imanî anlamda sağlam temeller üzerine durmalarını da sağlayacaktır. Semhûdî de eseri *Vefâü'l-vefâ*'yı yazarken aynı duygularla yazdığını eserin mukaddimesinde şu şekilde ifade etmektedir; "Yemin olsun ki ömrüme, bu mübarek diyarın hatıratına itina göstermek, onu anlamak ve anlatma, dinin önemli meselelerindendir. Bu konuya eğilmek, iman yurdunun eğitim yuvaları hakkında bilgilenmek, şeytanın burnunun

527 Yiğit, *a.g.e.*, s. 327.
528 Tomar, "Tarih", s. 43.
529 Küçükaşcı, "Tarih", s. 38.
530 Yiğit, *a.g.e.*, s. 327.

yere sürtüldüğü kutsal mekânları tanımak ve oralarda vuku bulan apaçık ayetleri, mucizeleri anmak, imanda ve yakinî inançta artışa sebebiyet verir".[531]

Semhûdî tarafından Memlük asrında ve Medine'de kaleme alınan eser, şehir tarihi tarzında Memlük şehir tarihi geleneğinin bir devamı olarak yazılmış olmalıdır. *Vefâü'l-vefâ*'nın en mühim özelliği Semhûdî'nin eserini kaleme alırken, çok titiz bir biçimde çalışması ve yüzlerce kaynaktan yararlanmasıdır. Böylece ortaya salt tarihî bir eser çıkmamış aynı zamanda Medine'nin pek çok yönünü içinde barındıran bir çalışma olmuştur. Kendisinden önce yazılan Medine tarihlerinin neredeyse tamamını inceleyen ve hiçbir yerde olmayan meselelere değinmek istediğini ifade eden Semhûdî onlardan yararlanarak ortaya koyduğu eseriyle bu isteğini de gerçekleştirmiştir.[532]

Bu eser Medine tarihi ile alakalı çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Günümüze ulaşmayan eserlerden yapmış olduğu alıntılar ise eserin değerini bir kat daha artırmaktadır. Semhûdî'nin alıntı yaptığı ve günümüze ulaşmayan eserlerden bazıları şunlardır: Abdülaziz b. İmrân ez-Zührî'nin (ö.197/813), *Târîhû'l-Medîne* isimli eseri, İbn Zebâle (ö.199/815) tarafından kaleme alınan *Târîhu'l-Medîne* isimli eser, Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö.206/822) *Ahbâru'l-Medîne ve'l-akîk ve ahbâruhâ* isimli eseri, el-Medâinî (ö.225/840) tarafından yazılan *Ahbâru'l-Medîne ve cibâlûhâ ve evdiyetûhâ* isimli eser, Yahya b. Hasan'ın (ö.277/890) *Ahbâru'l-Medîne*'si, Hârun el-Hecerî'nin (ö.300/913) *el-Akîk* isimli eseri, Rezin el Abderî'nin *Ahbâru daru'l-hicre*'si, İbn Asâkir'in (ö.600/1204), *el-Enbâi'l-beyyine an fezâili'l-Medîne*'si, günümüze ulaşmamıştır. Semhûdî tarafından kullanılan bu eserlerin büyük bir kısmının Medine'de Mescid-i Nebevî'de 886'da (1481) meydana gelen yangında yanmış olmaları muhtemeldir. Semhûdî de eserinde bahsi geçen Mescid-i Nebevî yangınında aralarında asıl nüshalarında olduğu üç yüz cilt kadar kitabın yok olduğunu ifade etmiştir.[533]

Birinci cilt de Medine'nin isimleri, fazileti Medine'de yaşamayı teşvik, Medine'nin harem ilan edilmesi ve haremin sınırları, geçmişte Medine'de yaşayan kabileler ve Yahudilerin durumu, Hz. Peygamber'in hicreti ve hicretten vefatına kadar olan hayatı hakkında mühim bilgiler verilmiştir.

---

531 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, Mukaddime, C. I, s. 1.
532 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, Mukaddime, C. I, s. 1.
533 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 416; Harry Munt, "Mamluk Historiography Outside of Egypt and Syria: ʿAlī b. ʿAbd Allāh al-Samhūdī and his Histories of Medina", *Der Islam Journal of the History and Culture of the Middle East*, Vol. XCII, İss. II, (2015), s. 414.

Eserin mühim bir özelliği de ikinci cildinin tamamen Mescid-i Nebevî ile ilgili meselelere ayrılmış olmasıdır. Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'yi inşası ile başlayan bu bölümde çok ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Mescid-i Nebevî'nin fazileti, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halifelerin Mescid-i Nebî'deki odaları, Mescid-i Nebevî'de vuku bulan yangınlar ve bu yangınlar neticesinde yapılan tamiratlar ve yenilikler gibi daha birçok konu burada işlenmiştir. Semhûdî'nin bu konuda öne çıktığı durum ise hem kendisinden önceki müelliflerin Mescid-i Nebî ile ilgili rivayet ettiği bilgileri vermesi hem de kendi döneminde şahit olduğu ve içine de dâhil olduğu meseleler hakkında yorumlarda bulunmasıdır. Semhûdî bu durumu kendisi şu şekilde ifade etmektedir: "Şüphesiz ki ben, bahsini edeceğimiz Hücre-i Şerîf'in imaretinin bizim dönemimizde vuku bulması nedeniyle, görgü tanığı olarak Hücre-i Şerîf'ten istifade ettim ve onunla ilgili haberleri iyi bir şekilde öğrendim. Bu imâret, temellerinin ve yapıyı çevreleyen Hücre-i Şerîf'in içerisindeki yıkılmaya yüz tutumuş yerlerin yenilenmesini kapsayan bir süreçtir. Hücre-i Şerîf'in yeniden inşa edilmesine hizmetle şereflendim, temellerinin yıkılmasını görmekten kaçındım buna tahammül edemedim".[534] Semhûdî Mescid-i Nebevî'yi tavsif ederken en ince detaylara inmiş; Mescid-i Resûl'de yer alan başta kandiller ve diğer küçük gereçler olmak üzere en ufak bir ayrıntıyı kaçırmamaya çaba göstermiştir.[535]

Eserin üçüncü cildinde Medine'de yer alan mescitler ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlar hakkında bilgiler verilmiştir. Semhûdî burada da araştırmacı kişiliğini ön plana çıkarmış ve Medine'de o dönemde veya geçmişte var olan yüzden fazla mescid ve bunların konumları hakkında bilgiler vermiştir.[536] Hz. Peygamber'in çeşitli vesilerle ziyaret ettiği bütün mekânları tespit etmeye çalışmıştır. Bunların önemli bir kısmı Ömer b. Abdülaziz'in valiliği esnasında mescid haline getirilmiştir.

Eserin üçüncü cildinde değinilen başka bir konu ise Medine'de medfun sahabelerin kabirleri hakkında verilen bilgiler olmuştur. Uhud Şehitliği ve burada medfun sahabeler hakkında bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber'in çocukları ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kabirleri, müminlerin anneleri, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullâh b. Mesud, gibi daha birçok değerli sahabe ve mühim şahısların kabirlerinin yerleri hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Medine'de Uhud Şehitliği dışında bulunan şehitlikler ve Baki Mezarlığı'nda medfun şahıslar hakkında

534 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, Mukaddime, C. I, s. 2.
535 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 353-370.
536 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 113-256, 420-476.

ayrıntılı bilgiler veren Semhûdî, bu meseleye ne kadar önem verdiğini de böylece göstermiştir.[537]

Bu cildin başka bir konusu da Medine'de yer alan ve kutsal kabul edilen kuyular olmuştur. Arabistan'ın genel olarak iklim şartları düşünüldüğünde su kuyularının ne kadar önem arz ettiği anlaşılabilir. Medine'de bulunan su kuyuları sadece insanların su ihtiyaçlarını giderdiği yerler olmamış aynı zamanda gündelik hayatın bir parçası olarak etrafında bir kültür oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in bazı kuyulardan su içip abdest alması bu kültürü beslemiştir.[538] Semhûdî eserinde bu kuyulardan yirmi tanesi hakkında bilgi vermiştir. Bunlar; Erîs, el-A'vaf, Unâ, Enes b. Malik, İhâb, el-Büssa, Budâa, Casum, Cemel, Ha, (Beyruhâ), Halvet, Zir', Rûme, Akabe, Ebi Anbe, el-Ihn, Gurs, Karasah, Karîsah, Yesîre kuyularıdır.[539]

Semhûdî eserinin dördüncü cildini tamamıyla Medine'nin topoğrafyasına ayırmıştır. Medine'nin vadileri, düzlükleri, su kaynakları, bu vadilerde yaşayan halklar ve bunların geçimleri hakkında çok ayrıntılı tafsilatta bulunmuştur.[540] Bu bölümde dikkat çeken bir konu da Medine'de yer alan *Akik vadisi* ve burada inşa edilen saraylar hakkında verilen bilgiler olmuştur. Semhûdî Akik vadisinin faziletini hadislerle anlattıktan sonra vadinin konumuna dair bilgiler vermiştir.[541] Eserin cildinin son bölümünde ise Medine'de bulunan dağlar, düzlükler, su kaynakları gibi yerler harf tertibine göre listelenmiştir.[542]

Semhûdî eserinin beşinci cildini Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ve Hz. Peygamber'e tevessül gibi meselelere ayırmıştır. Bu bölüm kabir ziyaretine ve tevessüle karşı çıkanlara bir reddiye şeklinde hazırlanmış gibidir. Bu ziyaretin adapları ve Hz. Peygamber'in şefaati ve kendisine selam verenlere karşılık vermesi gibi meseleler ayrıntılı bir biçimde burada işlenmiştir.[543]

Semhûdî'nin eserini bir şehir tarihi veya mahalli bir üstünlük düşüncesi ile yazmadığını belirtmiştik. Semhûdî, eserini Hz. Peygamber'e ve onun şehrine duyduğu muhabbetin bir sonucu olarak yazdığını her fırsatta dile getirmiştir. Semhûdî eserini yazarken Hz. Peygamber'in adeta izini takip etmiş ve bunları kayıt altına almaya

537 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 257-338.
538 Mustafa S. Küçükaşcı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen vd., C. II, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 262.
539 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 339-402.
540 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 42-103.
541 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 7-41.
542 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. IV, s. 104-528.
543 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. V, s. 7-131.

çalışmıştır. Böylece eşya ve mekân ile Hz. Peygamber'in ilişkisini kurmuş ve anlatacağı meseleleri hep bu veçheden ele almıştır. Bizzat Hz. Peygamber ve ashabı tarafından üretilen mekânları kayıt altına alarak ve zikrederek o mekânları tekraren üretmiş ve koruma altına almıştır. Sonuç olarak Semhûdî, eseri *Vefâü'l-vefâ* ile Resûl-i Ekrem merkezli bir gündelik hayat akışı ve Mescid-i Nebevî'yi merkeze alan Medine haritası ortaya çıkarmıştır.

2.1.4. Semhûdî'nin Tarih Metodu

Semhûdî'nin Medine tarihine dair yazmış olduğu *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* isimli eseri, Medine'nin tarihini, coğrafyasını, tarihî coğrafyasını detaylı bir biçimde anlatan bir eser olarak tarih boyunca Medine tarihi araştırmacıları için temel başvuru kaynağı olmuş ve hâlen de olmaya devam etmektedir. İslam tarihi yazıcılığında Medine'nin tarihi, coğrafyası ve âsârı konusunda müstakil eser yazımı çok erken dönemlerde başlamış ve bu konu ile alakalı birçok eser kaleme alınmıştır. Semhûdî, eserini yazmaya başlamadan önce ilk olarak bu eserleri Medine'nin kütüphanelerini, mescitlerini ve evlerde yer alan özel kütüphaneleri dolaşarak toparlamaya çalışmıştır. Semhûdî bir araya getirdiği bu eserleri inceledikten sonra özellikle Fîrûzâbâdî'nin el-*Meğanimü'l-mütâbetü fî meâlimi tâbe* isimli eseri *Vefâ*'ya temel teşkil etmiş ve *Vefâ*'yı bu kitap üzerine bina etmiştir.[544] Her ne kadar Semhûdî bu eseri temel almış olsa da Fîrûzâbâdî'yi eserini Medine'den uzakta yazdığı için birtakım hatalar yapmakla eleştirmiştir. Fîrûzâbâdî'nin *el-Meğanim* isimli eserinin muhtevasına baktığımızda ise özellikle Medine'nin coğrafyasına ve mekânlarına yönelik bir eser olduğunu görmekteyiz.[545] Semhûdî'nin kendi eserini *el-Meğanim* adlı eseri temel alarak kaleme alması, *Vefâ*'yı yazma amacı hakkında fikir vermektedir. O, öncelikle Medine ve Mescid-i Nebevî'nin gelişim süreçlerini kayıt altına almayı arzulamıştır. *Vefâ* ile de tarihî bir eser yazmanın yanısıra Medine'ye ait ne kadar malzeme varsa toparlayıp ortaya bir Medine ansiklopedisi koymak istemiş olmalıdır**.** Bu yolla Semhûdî, kendisine ulaşmış Medine ile ilgili parça parça olan muhtevayı bir araya getirmiştir.

Semhûdî, *Vefâ*'yı yazarken adeta modern tarihçiler gibi hareket etmiş, tenkit edici bir yol izlemiştir. Eserine kaynaklık eden bilgileri tahkik, tenkit ve tashih süzgecinden geçirerek kitabına almıştır. Böylece olaylara sadece rivayetçi bir anlayış

544 *Vefâü'l-vefâ*, "Neşredenin girişi", C. I, s. 38; Hamed el-Câsir, a.g.m., s. 43.
545 Hulusi Kılıç, "Fîrûzâbâdî", *DİA*, C. XIII, s.144.

ile yaklaşmamış ve bilgileri bir araya getirip nakleden âlimlerden olmamıştır. Kendisinden önce fezâil eser yazarları fezâile dair rivayetleri vermekle yetiniyorlardı. Semhûdî ise bu hadisleri de tenkit ederek buradaki farkını ortaya koymuştur. Semhûdî'nin en önemli özelliklerinden biri de kaynaklarda yer alan bilgilerin yanısıra müşâhede ettiği bilgileri de eserine almış olmasıdır. Bilhassa Medine'nin topoğrafyasına dair malumat verirken; dağların, binaların, mahallelerin evlerin, okuyucunun zihninde canlanması için, resim sunmaya çalışan ressam gibi hareket etmiştir. Ayrıca Semhûdî, kaynaklarda yer alan bilgiler ile kendi gözlemleri arasındaki farkları eserinde açık bir şekilde belirtmiştir. Bazen de bugün arkeologların kullandığı yöntemleri kullanarak bir yer veya bina ile ilgili bilgi verirken, o yerin, meşhur yerlere yakınlığını ifade etme yoluna gitmiştir.[546]

Bu dönemde Medine için yazılan eserlere baktığımızda ya sadece tarihi bir olayı anlatan, tâbâkat tarzına yönelik eserler ya da Medine'nin âsârını, tarihî coğrafyasını içeren eserler olduklarını görürüz. Semhûdî ise eserinde Medine'nin hıtat ve âsârı ile alakalı bilgi verirken sadece kaynaklarda yer alan malumat ile yetinmemiş, Medine'yi dolaşarak kendi gözlemlediği ve şahit olduğu verileri de eserine almıştır. Bu durum hiç şüphesiz eserin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Müellifin yaşadığı dönemde İslam tarih yazımında özellikle iki usul öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki muhaddislerin tercih ettiği rivayetlerin ayrı ayrı ve senedlerin tam olarak verildiği usuldür. İkincisi ise genellikle tarihçilerin konu bütünlüğünü sağlamak için sened zincirinde kısaltma yapma ve rivayetleri bir bütün halinde verme şeklindedir. Semhûdî'nin aynı zamanda iyi bir muhaddis olması eserinin yazım tarzına da yansımıştır. O eserini bir hadisçi titizliği ile hazırlarken bazen de dönemin tarih yazım anlayışına uyarak metni ön plana çıkarmış ve telfîk usulünü tercih etmiştir.

Eğer nakil yaptığı tarihçi bilinen bir müellif ise kısaltma yapmak amacıyla tarihçilerin isimlerini tek tek söylememiştir. "İbn Zebâle'den, Matarî'den ve diğerlerinden şöyle demiştir." Demek suretiyle ihtisar yolunu tercih etmiştir.[547]

Semhûdî, çoğunlukla rivayet ettiği haberlerin senedlerine dikkat etmiş ve haberleri senedleri ile birlikte vermiştir. Ancak bazı zamanlar haberleri ve rivayetleri meçhul kimselere dayandırdığı da olmuştur. Örneğin "siyer âlimleri der ki", "şöyle

546 Hamed el-Câsir, "a.g.m.", s. 33.
547 Semûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 27.

söylenir", "bir rivayette şöyle geçer", "bazı rivayetlerde geçtiğine göre" gibi meçhul ifadeler kullanmıştır. Bunu genellikle metin içinde kısaltma yapmak için kullanmıştır. Bazı durumlarda haber aldığı eser güvenilir ise, senedi vermeksizin kitaptan aldığını doğrudan zikretmiştir.[548]

Bir konu ile ilgili pek çok rivayeti belirttikten sonra bu rivayetler arasında tercihini belirtmemiş veya rivayetleri karşılaştırmamıştır. Yani, rivayetin doğruluğuyla ilgili bir yorumda bulunmamış bunun tercihini okuyucuya bırakmıştır. *Vefâ*'da Medine'nin isimleri bahsinde "es-Seleka (Selka)**"** isminin niçin verildiği hususu ile alakalı olarak Medine'nin geniş bir alana sahip olması, sıcağının şiddetli olması ve korunaklı olması gibi rivayetleri sıralamış fakat aralarında tercihte bulunmamıştır.[549]

Semhûdî, bazen de haber verdiği rivayetler arasında tercihte bulunmuştur. Mescid-i Nebevî'nin inşası için satın alınan arazi ile ilgili meselelere değinirken, arazi sahibi çocukların kimin sorumluluğunda olduğu ile ilgili iki farklı rivayeti vermiştir. Rivayetlerde Es'ad b. Zürare ile kardeşi Sa'd b. Zürare'nin isimleri geçmektedir. Semhûdî doğru olanın Es'ad olması gerektiğini çünkü Es'ad'ın Sa'd'dan daha önce İslam'a girdiğini ifade etmiştir.[550]

Semhûdî'nin eserinde öne çıkan diğer bir yönü ise bir konu ile ilgili tüm rivayetleri verdikten sonra bunları eleştirel bir süzgeçten geçirmesi ve verdiği rivayetlere bağlı kalarak, bu rivayetlerden farklı bir görüş ortaya koymasıdır.[551]

Semhûdî rivayet aktarırken haber verdiği kimselerin kronolojik önceliğine de dikkat etmiştir. Bir anlamda öncekilerin sözlerini, sonrakilerin sözlerine tercih etmiştir. Mesela İbn Zebale'nin sözünü, görüşünü Urve b. Zübeyr'in görüşüne tercih etmektedir. İbn Zebâle Urve b. Zübeyr'in hocasıdır. Semhûdî Arap şiirini de kaynak olarak kabul etmiş ve eserinde kullanmıştır. Özellikle cahiliye dönemi ile alakalı bölümlerde haber kaynağı olarak şiiri kullandığı görülmektedir.[552]

Semhûdî eserinde bir olaydan bahsederken o olayı destekleyen delilin daha sonraki bölümlerde verileceğini ifade etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere O, eserini yazmadan önce zihninde eserininin bir planını oluşturmuştur.[553]

---

548 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 440; Senedî, *a.g.t.*, s. 361.
549 Senedî, *a.g.t.*, s. 361-362.
550 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 28.
551 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 31.
552 Senedî, *a.g.t.*, s. 365-366.
553 Semhûdî, *Vefâül'vefâ*, C. II, s. 386.

Semhûdî'nin eseri, kullandığı kaynaklar yönü ile de öne çıkmaktadır. Hz. Peygamberin hayatını anlattığı bölümde ilk dönem siyer ve megâzî eserlerini kullanmıştır. Medine tarihi nakillerini ise bu alana haiz birçoğu günümüze ulaşmamış belli başlı önemli eserlerden yapmıştır. Medine'nin hıtat ve âsârı için Fîrûzâbâdî'nin *el-meğânîm* isimli eserini kullanırken, diğer bölümler için de genellikle ilk elden kaynakları tercih etmiştir.[554] Kullandığı kaynaklar arasında müellif nüshaları bir hayli fazladır. Semhûdî, kullandığı kaynak eğer el yazması bir eser ise bunu belirtmiştir.[555]

Bir olayda geçen mevki isimlerini büyük bir titizlikle ifade etmiştir. Sadece olayda geçen yer ismini vermekle yetinmemiş, o mevki ile ilgili başka bölge, bahçe, kabir gibi yerlerin de ismini vermiştir. Böylece Medine ile ilgili engin bilgisini de ortaya koymuştur. Mesela Mescid-i Nebevî'nin yapıldığı kerpicin alındığı yer olduğu anlaşılan "Habhabe" mevkinin neresi olduğu ile ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra kendi görüşünü beyan etmiş ve "Habhabe" mevkisinin kendisi döneminde bilinmemesine rağmen o bölge ile alakalı diğer yerlerin isimlerini adres tarifi yapar gibi vermiştir.[556]

Bazı durumlarda ise anlattığı konunun dışına çıkarak tafsilatlı bilgiler vermektedir. Konu dışına çıkarak bilgi verme usulü Tâberî'den (ö. 310/923) beri devam eden ve o dönemde tarihçilerin kullandığı bir yöntemdir. *Vefâ*'da Mekke ve Medine'nin fazileti ve üstünlüğü bahsini anlatırken, yer ve semânın üstünlük meselesine girmiş ve bu konudan bahsetmeye başlamıştır.[557]

Yeri geldiğinde fakihlere, muhaddislere, ravilere ve tarihçilere karşı reddiyeler kaleme almıştır. Bu kadar çok alanda tenkit yapabilmesi onun bahsi geçen alanlardaki yetkinliğine işaret etmektedir. Herhangi bir konuda hata tespit ettiğinde bu hata kendisinin bile olsa bunu hemen ifade etmiş ve düzeltme yoluna gitmiştir.[558]

Tarihi olaylar ile alakalı, sıhhati kesin olmadıkça kesin bilgiler vermekten kaçınmış ve "zannederim ki, umulur ki, bana göre, gibi ihtimal içeren ifadeler kullanmaya çalışmıştır. Medine tarihi ile ilgili kendisinden önceki tarihçilerin Medine'de bulunan mescitler, kuyular, bahçeler, binalar ile ilgili bilgileri aktardıktan sonra buraları yerinde gözlemleyerek kendi görüşlerini de ifade etmiştir.[559] Bu duruma

554 Senedî, *a.g.t.*, s. 367.
555 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 140.
556 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 42-43.
557 Senedî, *a.g.t.*, s. 367-368.
558 Senedî, *a.g.t.*, s. 369.
559 Senedî, *a.g.t.*, s. 370-371.

genellikle "derim ki" ifadesini kullanarak anlattığı olaylar hakkında kendi görüşünü beyan etmesi örnek gösterilebilir.[560] Semhûdî eserini fasih bir dille yazmış, edebî bir dil kullanmıştır; ancak dili edebiyatçıların ağır üslûbundan uzaktır.[561]

2.2. MEDİNE-MEDENİYET İLİŞKİSİ VE SEMHÛDÎ'NİN MEDİNESİ

Tarih boyunca gerçekleşen önemli hadiseler ile büyük göç hareketleri arasında bir bağ bulunmaktadır. Hicret de İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisidir. Medine'de hicret sonrası bizzat Hz. Peygamber tarafından ifa edilen pratikler ise hem medeniyetin sarsılmaz temellerini oluşturmuş hem de Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlara şehir ve medeniyetin inşası konusunda yol gösterici olmuştur. Bu tatbiklerin tamamından burada bahsetmemiz mümkün olamayacağı için İslam medeniyetine doğrudan katkıları olan birkaç ameliyeyi zikretmekle yetineceğiz.

Medine'nin tekâmülü Müslümanların şehirleşmeye verdikleri ehemmiyetin en güzel kanıtıdır. Müslümanlar buraya gelmeden önce sınırlı bir nüfusa sahip olan ve adeta bir köyü andıran Medine, hicretle çok hızlı bir gelişim göstererek, önce şehir halini almış, ardından İslam medeniyetinin nüvesini teşkil ederek, İslam kültür ve medeniyetinde kutsiyeti günümüze kadar ulaşmıştır.[562] Hicret öncesinde "fesat ve zararlı" anlamlarındaki "Yesrib" adı, medenîleşmeye paralel olarak bizzat Resûl-i Ekrem tarafından başta "güzel, temiz" anlamlarına Taybe, Tâbe'ye dönüştürülmüş, ardından el-Medine ismi şehrin hususi adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İbn Şebbe; Medine, Miskîne, Cebâr, Mahbûre, Yendeb isimlerinin Medine için bizzat Hz. Peygamber tarafından tahvil edildiğini söylemektedir. Bu isimlere Medine'nin kutsiyetine vurgu yapan Dâru'l-Hicre, Dâru'l-İmân, Medînetü'r-Resûl ve nurlu şehir anlamında el-Medînetü'l-Münevvere isimleri eklenebilir.[563] Buradan da anlaşılacağı üzere isim değişiklikleri aracılığıyla Medine'nin dönüşümü öncelikle zihinlerde başlatılmak istenmiştir.

Hicret sonrası Medine'de gerçekleşen her uygulama medenî hayatın yerleşmesi için atılmış adımlardır. Bu bağlamda yapılan faaliyetler üç aşamada değerlendirilebilir. Bunlar idare ve savunma (sahife ve muâhât), ekonomi ve pazar (çarşı yerinin belirlenmesi), ve dini hayat (Mescid-i Nebevî'nin inşası) dır.[564] Hiç şüphesiz

560 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 444, 446, 447, 458; C. II, s. 31, 34, 46.
561 Senedî, *a.g.t.*, s. 374.
562 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 210-211.
563 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 209-210.
564 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 212.

Şehirleşme kapsamında yapılan bu yenilikler; kardeşlik sözleşmesi, Mescid-i Nebevi'nin inşa edilmesi, Müslümanlar'ın kurallarının geçerli olacağı yeni bir pazarın kurulması ve Bakî Mezarlığı'nın yerinin belirlenmesi şehircilik açısından yansımaları günümüze kadar sürecek cami merkezli şehir planının ilk tatbiki olması bakımından önemlidir.[565] Şehirleşme alanında yapılan diğer bir uygulama ise Medine'nin İskânı için yapılan düzenlemelerdir. Bu kapsamda yeni mahalleler oluşturulmuş, bazı mahalleler ortadan kaldırılmıştır. İskânın Mescid-i Resûl'ün çevresinde olmasına da azami önem verilmiştir.[566]

Hz. Peygamber'in daha hicret öncesinde Akabe biatlarında uygulamaya başladığı sözleşmeler serisi Medine'ye hicretinden sonra da devam etmiş ve birçok toplumsal akit oluşturulmuştur. Bu sözleşmeler medenî hayat açısından olmazsa olmaz düzenlemelerdir. Bu açıdan bakıldığında ensâr ve muhâcir arasında kardeşlik antlaşması, Medine'de yaşayan farklı dinden insanlar ile huzur içinde yaşama ve inançlara müdahale edilmemesi adına yapılan Medine vesikası ve Yahudiler ile yapılan antlaşmalar Hz. Peygamber'in toplumsal hayatın pratiklerine ve esaslarına olan bakış açısını göstermesi ve medenî bir toplumun inşası bakımından önemlidir.

Hz. Peygamber cemiyet hayatında yaşanabilecek huzursuzlukları çok önceden fark etmiş ve dünyada bir benzeri bulunmayan din kardeşliğine dayalı kardeşlik sözleşmesini uygulamaya koymuştur. Hicretin beşinci ayında gerçekleşen ve Müslüman iki grup arasında yapılan bu akitte, yahudilere de dinî ve malî birtakım özgürlükler tanınmıştır. Yapılan akte her kabileden insan katılmış ve beş grup halinde toplam 90-100 kişi arasında yapılan sözleşme gereği Müslümanlar birbilerine mirasçı kabul edilmişlerdir. Sözleşme Bedir Savaşı sonrası ayet ininceye kadar[567] devam ettirilmiştir. *Vefâü'l-vefâ*'da verilen bilgilere göre kardeşlik sözleşmesi iki kere yapılmıştır. Bunlardan ilki hicret öncesi Mekke'de yapılmış diğeri ise bahsi geçen ensâr ve muhâcir arasında yapılan sözleşme olmuştur.[568] İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) Mekke'de muhâcirler arasında herhangi bir sözleşme yapılmadığına dair iddiasına Semhûdî eserinde cevap vermiş ve İbn Teymiyye'nin ilgili ayeti yok saydığını ve konu ile alakalı hikmete gafil kaldığını ifade etmiştir.[569]

---

565 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 237.
566 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 212-213.
567 "Allah'ın Kitab'ına göre yakın akrabaların birbirlerine mirasçı olma konusunda öncelik hakları vardır" (8/75)
568 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 457-458.
569 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 459.

Bu akit ile daha önce birbirleri ile yüzyıllardır savaş halinde olan iki rakip kabile (Evs-Hazrec) ve birbirlerini tanımayan iki toplum (ensâr ve muhâcir) tek bir çatı halinde birleştirilmiştir. Bu sayede İslam medeniyetinin itici gücü olan bu ilk dinî topluluk başarılı ve kalıcı hale gelmiş ve kabilevî bir topluluktan evrensel özellikler taşıyan bir cemiyet meydana getirilmiştir.[570] Böylece İslam medeniyeti, din kardeşliği ve karşılıklı sevgi bağları günümüze kadar süren özel bir kardeşlik türü üzerine bina edilmiştir. Hz. Peygamber yapmış olduğu bu sözleşmelere sonuna kadar bağlı kalmış ve sadakat göstermiştir. Bununla beraber Yahudilerin Medine dışına çıkarılması ve Mekke'nin fethi gibi olaylar, sözleşmelerin diğer gruplar tarafından bozulması neticesinde gerçekleşmiştir.

Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin kuvvetlendirilmesinin ardından Medine'de yaşayan gayri müslim unsurların katılımı ile kaynaklarda "sahife", "kitab" olarak geçen ve günümüzde İslam tarihinin ilk anayasası olarak ifade edilen vesika oluşturulmuştur. Medine'de yer alan tüm kabilelerin katılımı ile yapılan bu sözleşme ile Müslümanlar'ın ve diğer unsurların güven içerisinde yaşaması, şehrin iç dirliğinin tesisi, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı tedbir ve fertler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklara karşı önlemler alınmak istenmiştir.[571]

Hicret sonrası Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği medenîleşmeye yönelik en büyük faaliyetlerden birisi de Mescid-i Resûl'ün inşası olmuştur. Yapıldığı tarihten itibaren Medine'nin dinî, ilmî ve kültürel merkezi haline gelen Mescid-i Nebî aynı zamanda devletin resmî faaliyetlerinin yürütüldüğü bir konuma da sahipti. Hz. Peygamber Arap kabilelerine ait heyetleri, devlet başkanı sıfatı ile Mescid-i Nebî'nin avlusunda kabul etmiştir. Bu uygulama Arap yarımadasındaki tapınak ve evler hakkındaki bilinen malumata zıt bir durum ortaya koymakta ve yeni bir formun nüvesini oluşturmaktadır.[572] Mescid-i Nebevî, Mekke'de Mescid-i Haram gibi gündelik hayatın tam ortasında yer almaktadır. Medinelilerin buluşma ve toplanma yeri olan Mescid-i Resûl, onların zamanlarının neredeyse tamamını geçirdikleri bir mekân olmuştur.

---

570 Mustafa Arslan, "İslam'ın İlk Döneminde Toplumsallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Olayı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. XVIII, S. 3, (2005), s. 263; Adem Apak, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrasında Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu,* (2007), s. 317.

571 Musatafa Fayda, "Muhammed", DİA, C. XXX, s. 415.

572 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 226-227.

Mescid-i Nebevî'nin inşası ile ilgili haberler Hz. Peygamber'in Kuba Mescid'ini inşası ve oradan ayrılması ile başlamaktadır. Çok yakın tarihlerde iki mescid inşa edilmiş olması *Kur'ân-ı Kerîm*'de "takva üzerine kurulan mescid" tanımlamasının hangi mescide ait olduğu üzerine tartışmalara sebep olmuştur. Bu ihtilafın Hz. Peygamber zamanında ortaya çıktığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu konu ile alakalı kendisine soru soranlara, Hz. Peygamber'in "bu, işte benim şu mescidimdir" diye cevap vermesi Kuba Mescidi ihtimalini zayıflatmaktadır. Bu konu ile alakalı rivayetleri inceleyen İbn Kesir, Mescid-i Nebevî'nin ayette geçen sıfata daha uygun olduğunu belirtmiştir.[573] Sahabeden Ebû Saîd el-Hudrî ve tabiînden Saîd b. el-Müseyyeb gibi âlimler de ayette geçen mescidin Mescid-i Nebevî olduğunu söylemişlerdir.[574]

Mescid-i Nebevî'nin inşası ve şehrin mescid merkezli bir plan dâhilinde genişlemesi İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran önemli bir husus olmuştur. Mescid-i Nebî Resûlullah'ın emri ile inşa edilmeye karar verildikten sonra tüm sahabelerin hatta Hz. Peygamber'in bizzat katılımı ile inşa edilmiştir. Hz. Peygamber inşa sürecinin içerisinde yer alarak planı bizzat kendisi belirlemiş ve çizmiştir.[575] Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'nin zaman içerisinde gelişimine ve nüfusunun artmasına paralel olarak Mescid-i Resûl'de genişlemeler yapılmıştır. Mescid-i Nebevî'nin inşası esnasında Medine'de kurulan İslam kardeşliğinin ve Hz. Peygambere verilen sözlere duyulan sadakatin ve desteğin en güzel kanıtı olmuştur.[576]

İslam medeniyeti açısından Mescid-i Nebevî'nin diğer önemli bir fonksiyonu da "Suffa" denilen ilim merkezini bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Burada Medine'ye hicret etmiş fakat kalacak bir yer bulamamış fakir durumda olan muhâcirler kalıyorlardı. Sayıları ihtilaflı olmakla birlikte yetmişi buluyordu. "Suffa ehli", *Kur'ân-ı Kerîm*, zikir ve diğer islami ilimlerle vakitlerini değerlendirmişlerdir. Özellikle *Kur'ân*'ın ve hadis ilimlerinin sonraki nesillere aktarımı konusunda kilit rol

573 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 218.
574 Ahmed b. Yahyâ el- Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 4.
575 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II. s. 34.
576 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 220.

oynamışlardır.[577] "Suffa", toplumsal yaşamın her alanında İslam medeniyetinin en işlevsel müessesi olmuş ve ilk eğitim-öğretim kurumu olarak tarihe geçmiştir.[578]

Bir medeniyeti oluşturan en önemli etmenlerden birisi de iktisattır. İktisat alanında güçlü medeniyetler dünyaya yön ve nizam vermişlerdir. İnsanlık tarihi boyunca hak din İslam'ın da insanlar arasında bir ekonomik düzen kurmaya çalıştığı izahtan varestedir. Medine'de yeni bir medeniyetin filizleri doğarken Hz. Peygamber pek çok meselede olduğu gibi iktisat alanında da Müslümalara ait bir iktisadî egemenlik amaçlamış ve bu konudaki tedbirleri vakit kaybetmeden almıştır.[579] İslam öncesi Medine'de dört adet çarşı yeri bulunmakta idi. Bunlar Yesrib olarak adlandırılan bölgede Zebâle çarşısı, Benî Kaynuka'da Buthan Vadisi köprüsü üzerinde bir çarşı, Müzahim olarak adlandırılan ve İslam'ın ilk dönemlerinde de aktif olan bir çarşı yeri ve Usbeh Safasif bölgesinde bir çarşı yeridir.[580] Kaynuka ve Zübâle çarşılarının kontrolü Yahudilerin, Müzahim'in ise Yahudilerin müttefiği Abdullâh b. Übeyy'in elinde idi.[581] Zaten Cahiliye hukukun geçerli olduğu bu pazarlarda Müslümanların kendi hukuklarını koymaları ve korumaları da mümkün değildi.[582] Hz. Peygamber bu amaçla Müslümanlar'ın pazar kurabileceği birkaç yeri gezmiş, ilk önce Baki ez-Zübeyr denen bir bölgede çarşı kurulmuştur. Ancak bu bölgede Yahudiler'in sataşmaları olunca Hz. Peygamber Benî Sâide'ye gelerek onlardan pazar kurulabilcek bir bölge istemiş, onlar da bu talebe olumlu yanıt vermiştir. Bu bölgenin eskiden cahiliye mezarlığı olduğu yönünde tartışmalar vardır. Bu hususa değinen Semhûdî, bahsi geçen mezarlığın, pazarın yalnızca küçük bir kısmını kapsadığını söylemiştir.[583]

Çarşının kurulduğu yer Medine şehir planına uygun ve şehrin giriş ve çıkışlarına hâkim bir alandı. Çarşı kurulurken sadece şehirde yaşayanlar hedef kitle olarak görülmemiş, kırsal kesimde yaşayan insanların da bu yeni çarşıyı tercih etmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Bu amaçla çarşıya giren ve çıkan ürünlerden vergi alınmamış ve çarşı alanında yer tutmak, kiralamak, kapalı alan oluşturmak yasaklanmış, bina yapımına izin verilmemiş ve çarşı alanı büyük ve geniş

577 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 228.
578 Ali Akyüz, "Bir Yetişkin Egitim Kurumu Olarak Suffa", ed. M. Faruk Bayraktar, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 24.
579 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 236.
580 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. III, s. 82.
581 Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın ilk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine" çev. Ahmet Turan Yüksel, İstem, Y. 2, S. 4, (2004), s. 250.
582 Cengiz Kallek, "Pazar", *DİA*, C. XXXIV, s. 195.
583 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. III, s. 82-83.

tutulmuştur.[584] *Vefâ*'da geçen bir rivayette, bineği ile çarşıya gelen insanların yüklerini yere koyarak çarşıyı gezdikleri, buna rağmen yüklerinin her zaman gözlerinin önlerinde olduğu anlatılmaktadır. Bu örnek bize çarşı alanının, keşmekeşden uzak insanların rahat alışveriş yapabileceği bir yer olduğunu göstermektedir.[585]

Hz. Peygamber pazarı teftiş ettiği bir günde, kendi alanı üzerine çadır kurmuş birisini görmüş ve derhal bu çadırı kaldırttırmıştır.[586] Konulan bu kurallar çalışma hayatını teşvik eden, tembelliğe ve fırsatçılığa izin vermeyen bir yapıdadır. Yine bu kurallar sayesinde imtiyazlı bir sınıf anlayışının önüne geçilmek istendiği gibi tekelcilik de önlenmiştir. Böylece İslam medeniyetinin iktisadî temelleri hak, adalet ve eşitlik üzerine kurulmuştur. Medine çarşısı şarkiyatçıların çok fazla dikkatini çekmemiştir. Onlara göre çarşının bir orjinalliği yoktur ve burada yapılan düzenlemeler geçmiş kültürlerin devamı şeklinde tezahür etmiştir. Aslına bakılırsa çarşı yerinin konumu ve Mescid-i Nebevî ile ilişkisi İslam dünyasında kurulacak şehirlerin nüvesini teşkil etmiştir. Ayrıca burada konulan kurallar ve tartı birliğine yönelik atılan adımlarla yeni bir şey ortaya konulduğu görülmektedir.[587]

2.2.1. Semhûdî'nin Medine'si

2.2.1.1. Semhûdî Dönemi Eğitim Kurumları ve İlmî Hayat

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Semhûdî ilk eğitimini ailesinin gözetiminde almış ardından birbirini izleyen ilmî seyahatlere çıkmıştır. On dört yaşında başlayan bu yolculukların ilk durağı Kahire olmuş ardından Mekke'ye geçmiş ve son olarak ömrünü vakfedeceği Medine'ye ulaşmıştır. İlmî seyahatleri sırasında dönemin çok önemli hocalarından dersler alan Semhûdî, kendisi de Medine'de büyük bir âlim olarak ismini ilim tarihine yazdırmıştır.

İslam dininin eğitime verdiği önemi bilen ve iyi kavrayan Müslümanlar çok erken çağlardan itibaren eğitim kurumları ve metodları geliştirmeye başlamışladır. Şüphesiz bunda Hz. Peygamber'in suffa örneği ile ilim hakkındaki teşvik bildiren sözlerinin çok büyük etkisi vardır. Bu kurumlar neticesindedir ki Müslümanlar Ortaçağ tarihi boyunca tarihe damga vuran bir ilmî faaliyet zinciri oluşturmuş ve bu sayede tarihin akışını değiştirmişlerdir. Müslümanlar, fetihler sayesinde büyüyen

584 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 240.
585 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 84.
586 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s. 84.
587 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 237.

coğrafyalarının her yerine eğitim kurumu açmışlar ve açmayı da zorunlu hale getirmişlerdir.[588] Memlükler de kendilerinden önceki İslam devletlerinin kurdukları bu kurumları geliştirerek devam ettirmişlerdir. Bu dönem de Kahire, Dımaşk gibi şehirler ilmî canlılık yönünden öne çıkmış, Medine ise İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren önde gelen ilmî merkezlerden biri olma vasfını bu dönemde de korumaya devam ettirmiştir.

Memlük asrında da eğitim alanında İslam tarihinin genel prensipleri kabul görmüş ve eğitimin ilk basamağı olarak *Küttâb* ismi verilen ve günümüzdeki anaokulu çağına gelmiş yaştaki çocuklara okuma-yazma, *Kur'ân-ı Kerîm*, basit hesaplamalar gibi temel bilgiler verilen eğitim kurumları açılmaya devam etmiştir. Burada eğitim veren kimselere *kâtip* veya *muallim* denmekte ve bu kurumlarda temel olarak "edeb ilmi" talebelere verilmekte idi. Ayrıca bu okullardan mezun olan öğrenciler kendi ilmî kariyerlerine yön verebilecek niteliklere sahip olabiliyorlardı.[589] Memlük asrında Medine'de açılan küttabların farklı bir görevi daha vardı. Burada eğitim alan talebeler Mescid-i Nebevî'de yapılan halka eğitim sistemine dâhil oluyor ve böylece eğitim işi sekteye uğramadan devam ediyordu. Hatta 886 (1481) Mescid-i Nebevî yangını sonrası Mescid-i Resûl'ün imar ve tamir projesine Sultan Kayıtbay'ın emri ile bir küttab da ilave edilmiştir.[590]

Mescid İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren eğitim kurumu olarak kullanılmaya devam eden eğitim birimidir. Mescidin eğitim için kullanılmasında İslam'ın eğitimi, ibadetten ayrı görmeyen tavrı etkili olmuştur. Mescid-i Nebevî Memlük Medine'sinde en önemli eğitim birimlerinden biri olmaya devam etmiştir. Mescid-i Nebevî'deki eğitim metodu diğer İslam ülkelerindeki cami ve mescitlere de örnek olmuş ve yüzyıllar boyunca uygulanmış bir sistemdir. Halka sistemi diye tarif edilen bu sistem de öğrenciler bir hoca etrafında halka oluşturacak biçiminde dizilerek ders dinlemişlerdir. Bu sistemde farklı ilim dalından hocalar halka kurabiliyor ve öğrencilerde diledikleri halkaya dâhil olabiliyordu.[591] Öğrenciler açısından halkalar arası geçişe müsaade ediliyordu. Aynı anda birden fazla halka kurulabiliyordu. Bu halkalara öğrenciler dışında cemaatten insanlarında katıldığı oluyordu. Medine

---

588 Abdurrahman Müdeyris el-Müdeyris, *el-Medînetü'l-Münevvere Fi'l-Asri'l-Memlûkî*, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-İslamiyye, 1. Baskı, Riyad 2001/1422, s. 241.

589 George Makdisi, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, ter. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 58.

590 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 243.

591 Chick Bouamrane, "İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1, (1988) s. 281.

âlimlerinden İbn Ferhûn Mescid-i Nebevî'deki ilmî hareketliliği şu şekilde tasvir etmektedir: "Hücre-i Şerîf'e her girdiğimde görkemli ve ihtişamlı bir manzara mevcuttu. Her taraf hocalar ve onların talebeleri ile dolu idi".[592] Bazı halkalarda birden fazla öğrencilerin yer aldığı bu sitemde eğitim gece olduğunda da devam ediyordu. İbn Batuta, (ö.770/1368-69) 727'de (1327) Medine'ye geldiğinde Mescid-i Nebevî'deki ilim halkalarının mum ışığında geceleyin de devam ettiğini görmüştür. Halkalarda ders anlatımı bittikten sonra soru cevap kısmına geçiliyor ve öğrenciler anlamadıkları yerleri ya hocalarına ya da muîd adı verilen yardımcı hocalara soruyorlardı.[593] Burada okutulan derslerden bazıları; Hadis, tefsir, kıraat ilmî, fıkıh, tasavvuf, ferâiz, matematik, cebir, edebiyat ve Arap dili idi. Öğrenciler halka derslerinin ardından eğer hocaları tarafından başarılı görülürse icâzet vermek suretiyle yeterliliği ortaya konurdu. Bu icazetlerin en temel özelliği ferdî olarak verilmesi ve birden fazla hocadan alınabilmesiydi.

Bu halkalar sayesinde Mescid-i Nebevî'nin ilmî cazibesi artmış ve çevre bölgelerden hocalar ders vermek için talebeler ise ilim tahsili için Medine'ye gelmeye başlamışladır. Semhûdî'de Mısır'dan bu amaçla Medine'ye gelmiş ve burada ilim tahsili yaptıktan sonra hocalık makamına ulaşarak hem mescidde hem de burada yer alan medreselerde eğitim vermiştir.

Zaman içerisinde Mescid-i Nebevî'deki eğitimin yanında medreseler de ilave edilmiştir. Medreselerin inşasında ve ihtiyaçlarının giderilmesinde Memlük Sultanları, melikler ve tüccarların da büyük payı vardı. Medreselere hoca tayininde Memlük Sultanlarının doğrudan müdahalesi bulunmakta idi.[594]

Şihâbiyye Medresesi; İnşa tarihi tam olarak bilinmeyen bu medrese, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye ait evin arsasına Meyyâfârikîn Sultanlarından Melik Muzaffer Şehâbeddîn Gazi (ö.644/1246) tarafından inşa ettirilmiştir. Bu medresede eğitim dört mezhebe uygun şekilde verilmekte idi. Silvan ve Dımaşk'ta medresesinin ihtiyaçları için vakıflar bağlanmıştı. Medine'den bir hurma bahçesinin de medrese için vakfedildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Medresenin birisi büyük diğeri küçük olmak üzere iki salonu bulunmaktaydı. Doğu tarafındaki küçük salonda oldukça küçük bir hazine dairesi ve mihrap yer almaktaydı.[595] Medresenin kitap ihtiyacı da Yahya b.

592 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 245.
593 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 246-247.
594 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 250.
595 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 456.

Zekeriyya ve İbrahim Hamad tarafından vakfedilen kitaplar ile karşılanmıştır. Medresede eğitim verildiği gibi Medine'ye gelen ilim talebeleri ve mücavirlerin de konak yeri olarak kullanılmıştır. Meşhur ve rağbet gören bir medrese olması hasebiyle buraya müderris veya görevli olarak atanmak kolay değildi. Buraya atanmak için doğrudan Memlük Sultanının muvafakati gerekmekte idi. Mısır'da kâdılkudâtlık yapmış olan İbn Ferhun buraya müderris olabilmek için bu görevini hiç düşünmeden bırakmıştır. Memlük Sultanlarının medrese üzerinde bu denli etkili olmasından burada verilecek eğitime ne kadar önem verdiklerini görmekteyiz. Özellikle sünnî İslam'ın korunmasında büyük gayretleri olan Memlük Sultanlarının bunun medreselerde verilen eğitimden geçtiğini çok iyi bildiğini söyleyebiliriz.[596]

Şirâziyye Medresesi; Bu medreseyi kimin ne zaman yaptırdığı konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak VIII. (XIV.) asrın başlarında mevcut olduğunu kaynaklardan anlayabiliyoruz. Yine kaynaklardan burada elli sene müşriflik yapan Şeyh İbrahim Üryân isimli kişinin medresenin imarında ve tamirlerinde katkıları olduğunu öğrenmekteyiz.[597]

Bencâriyye (Bengal) Medresesi; Hindistan'da Bengal bölgesinin Sultanı Gıyâseddîn Ebû Muzaffer tarafından yaptırılmıştır. Medrese Medine'de Bâbusselâm denen mevkide yer alıyordu.[598]

Eşrefiyye Medresesi; 886 (1481) senesinde Mescid-i Nebevî'de meydana gelen yangın sonrası Memlük Sultanı el-Eşref Kayıtbay'ın emri ile yeni projeye dâhil edilmek suretiyle inşa edilmiştir. Sultan Kayıtbay medreseye çok sayıda kitap vakfetmiş ve daha sonra da ilaveler yaptırmak suretiyle, yetimler için küttâb, çeşme gibi, medreseyi genişlettirmiştir.[599] Medrese Osmanlı döneminde de faaliyetlerine devam etmiştir.

O dönemde Medine'de bu medreseler dışında Hindistan'da hüküm sürmüş Behmenîler Devleti'nin sultanlarından Şehabeddîn Ahmed'in (ö.837/1436) 838'de (1435) yaptırmış olduğu Kelberciyye Medresesi[600], Emir Cüban tarafından 724'de

596 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 250-251.
597 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 252.
598 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 252-253.
599 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 424-427.
600 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s.19.

(1324) yaptırılan Cübâniyye Medresesi[601], Kadı Abdulbâsıt'ın (ö.854/1450) 840 (1437) senesi civarında inşa ettirmiş olduğu Bâsitiyye Medresesi[602] bulunmakta idi.

2.2.1.2. Medine Emirleri

Memlükler öncesinde pek çok kez el değiştiren Medine yönetimine Memlük Devleti çok önem vermiş ve zaman zaman emirlerin seçimine müdahalelerde bulunarak Medine yönetimini otoritesi altında tutmaya çalışmıştır. Semhûdî'nin yaşadığı dönemde görev alan Medine emirleri şunlardır:

Zübeyrî b. Kays b. Sâbit b. Nuayr b. Mansûr el-Hüseynî 855'de (1450) Medine emirliğini ele almış, on sene bu görevde kaldıktan sonra 865'te (1460) Memlük yönetimi tarafından azledilmiştir. Onun yerine Züheyr b. Süleyman b. Hebbe b. Cemâz b. Mansur el-Hüseyni atanmıştır.[603] Ancak Zübeyrî görevden alınmasını kabul etmeyerek Mısır'a gitmiş ve tekrar göreve tayinini istemesine rağmen bu teklifi rağbet görmemiş ve 874 (1469) senesindeki vefatına kadar Züheyr görevine devam etmiştir. Züheyr'den sonra Day'am b. Haşrem b. Necâd b. Sâbit el-Hüseynî 883 (1478) senesinde görevden alınmasına kadar Medine emirliğini yapmıştır. Day'am'ın ardından Mekke emirinin desteğini alan Kuseytil b. Züheyr b. Süleyman 887 (1482)'ye kadar bu görevde kalmıştır. 855-865 (1450)-(1460) yılları arasında emirlik yapan Zübeyrî b. Kays tekrar göreve getirilmiş fakat bu görevi uzun soluklu olmamış ve birkaç ay sonra vefat ederek yerini oğlu el-Bedir Hasan'a bırakmıştır. el-Bedir Hasan on üç sene emirlik yaptıktan sonra görevinin son yıllarında ismi Mescid-i Nebevî'de yapılan hırsızlık olayına karışmıştır. Kaynakların ifadesine göre el-Bedir Hasan mescidin deposundan bir miktar para ile altın ve gümüş kandilleri çalmış ardından bunları eritmiştir. Hırsızlığın fark edilmesi üzerine el-Bedir Hasan görevden alınmıştır 901 (1495). el-Bedir Hasan'ın görevden alınmasıyla Medine'de otorite boşluğu oluşmuş bunun üzerine Mekke emiri kontrolü tekrar ele alması için nâib sıfatıyla Fâris b. Şaman Zübeyr b. Süleyman'ı Medine'ye göndermiştir. Ardından Mekke Şerifi aynı sene içerisinde Zübeyrî b. Kays'ın kardeşi Mani' b. Zübeyrî'yi emirlik görevine atamıştır 901 (1495). 919 (1513) senesine kadar bu görevde kalan Zübeyrî'den sonra Memlük Sultanı Kansugârî, Sabit b. Day'am b. Haşrem'i Medine'ye emir olarak

601 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s.26.
602 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. III, s.50.
603 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 45.

atamıştır. Sabit b. Day'am Memlük Devleti yıkılana kadar 923 (1517) bu görevde kalmış ve böylece Memlük Medine emiri olan son kişi olmuştur.[604]

2.2.1.3. Medine Kadıları

Memlükler'in hâkimiyetinden önce Medine'de kadılık ve hutbe verme görevi imamet Şiasına mensup Sinanoğullar'ı ailesinin elinde idi.[605] Bu aile yargı ve nikâh işlemlerinde Şia'ya ait meseleler ile uğraştıkları gibi belirli bir ücret karşılığı Sünni âlimlere nikâh kıyma yetkisi de veriyorlardı. Memlüklerin ilk dönemine kadar bu şekilde devam eden adlî işlemler, özellikle Ehl-i sünnet'e mensup halk üzerinde hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Memlükler döneminde ise daha rahat ve özgür bir duruma kavuşan yöre halkı, dönemin Memlük Sultanı En-Nâsır Muhammed b. Kalavun'a (ö.741/1341) başvurarak, kendilerine Ehl-i sünnet'e mensup bir kadı verilmesini ve onun da aralarında Ehl-i sünnet'e göre hükmetmesini talep ettiler. Bu talebin ardından kadılık makamında, Ehl-i sünnet kadıların varlığı ve nüfuzu artmaya başladı.[606] Medine'nin önde gelen âlimlerinden Bedreddîn İbn Ferhun'un (ö.769/1367) kadılığı döneminde ise halk Şia'ya mensup kadılardan tamamen uzaklaşmıştır.[607]

Memlükler'in bölgeye hâkim olması ile birlikte özellikle dört mezheb kadıları Medine'de etkinliğini artırdı. Medine'de ilk Hanefî kadısı Nureddin b. Yusuf ez-Zerendî olmuştur. Ardından gelen Hanefî kadıları genellikle ez-Zerendî sülalesindendir. Malikî mezhebinden ilk göreve getirilen kişi ise İbn Ferhun sülalesinden el-Bedr Abdullâh b. Ferhun olmuştur. Mâlikî mezhebinde kadıların büyük bir kısmını da İbn Ferhun sülalesinden gelen fertler oluşturmuştur.[608] Şâfiî mezhebinde kadılık makamı birden fazla sülale tarafından idare edilmiştir. Bu ailelerin başında ez-Zerendî, el-Kâzerûnî, el-Meragî, Salihoğullar'ı sülaleleri gelmektedir.[609] Medine'de Hanbelî mezhebine mensup halk çok azdı. Hanbelî kadılığına ilk atanan isim Siraceddîn Abdullatif Ebû'l-Feth el-Hasenî el-Mekkî'nin 843 (1443) yılında atanması buna işarettir.[610]

---

604 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 46.
605 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 228.
606 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 229.
607 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 230.
608 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 231-232.
609 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 234-235.
610 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 236.

2.3. VEFÂÜ'L-VEFÂ'DA MESCİD-İ NEBEVÎ

2.3.1. Mescid-i Nebevî'nin İnşası

Semhûdî *Vefâü'l-Vefâ* adlı eserinin ikinci cildinin tamamını Mescid-i Nebevî ile ilgili meselelere ayırmıştır. Mescid-i Nebî'nin inşası, ölçüleri, kıblenin değiştirilmesi, faziletleri, sütunları, suffe ehli, Hz. Fatıma'nın odası ile ilgili bilgiler verildikten sonra Hz. Ömer ile başlayan Mescid-i Nebî'deki değişim süreci ve diğer halifelerin ziyaretlerinden bahsedilmiştir. Hücre-i şerîfe asılan kandiller, Hücre-i şerifin örtüsü, Mescdi-i Nebevî'de meydana gelen yangınlar ve sonrasında Mescid-i Resûl'de yapılan yenilikler ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret haberi Medinelilere ulaşır ulaşmaz Resûl-i Ekrem'i yollarda beklemeye başlamışlar ve onu evlerinde ağırlama şerefine ulaşmak istemişlerdir. Hz. Peygamber Medine'ye girdiği andan itibaren Medine'nin önde gelen ailelerinden Salimoğullar'ı, Beyâzaoğullar'ı, Saîdeoğullar'ı, Hazrecoğullar'ı gibi birçok grup Hz. Peygamber'i evlerinde ağırlamak istemişler ancak yapılan bu tekliflere Resûl-i Ekrem: "Devenin yolunu açın, o emir almıştır" cevabı ile mukâbelede bulunmuştur. Allah Resûlü'nin Devesi, Malik b. Neccâr'ın evinin önüne geldiğinde -sonradan Mescid-i Nebevî'nin inşa edileceği yere- çöktü ve buradan kalkarak bir müddet yürüdükten sonra tekrar ilk çöktüğü yere döndü ve boynunu yere koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İnşallah yer burasıdır" dedi. Başka bir rivayette devenin ikinci çökmesinin Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö.49/669) evinin önünde olduğu yönündedir.[611]

Semhûdî eserinde devenin yolculuğunu ve Sehl ile Süheyl isimli yetimlerin arazisine çökmesini ve bu yetimlerin kimin gözetiminde olduğunu ayrıntılı bir şekilde birçok eserden farklı rivayetleri vermek suretiyle anlatır. Hz. Peygamber'in inşallah yer burasıdır dediği yer Sehl ve Süheyl adında iki yetim çocuğa ait bir hurma kurutma arazisi idi. Çocukların kimin himayesinde olduğu Semhûdî tarafından *Vefâü'l-vefâ*'da uzun bir şekilde tartışılmıştır. Semhûdî, çocukların hamisi olarak Es'ad b. Zürâre[612], Afrâ b. Muaz (Muaz b. Afrâ), Ebû Eyyûb isimlerini farklı rivayetler yolu ile zikrettikten sonra, çocukların sayılan isimlerin hepsinin himayesinde kalması ya da

611 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. I, s. 449.
612 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 27.

Es'ad b. Zürâre'den sonra teker teker diğerlerinin himayesine geçtikleri yönün de bir tespitle rivayetleri uzlaştırma yoluna gitmiştir.[613]

Mescid inşa edilecek yerin bu iki yetim çocuğa ait olduğu anlaşılınca Hz. Peygamber onlardan arsayı satın almak istemiştir. İki yetim veya hamileri mescid yapılacağını öğrenince arsayı hibe etmek istemişler ancak Hz. Peygamber bu duruma karşı çıkmış ve Hz. Ebû Bekir tarafından ödenen on dinar karşılığı arsa satın alınmıştır.[614] Yapılan bu arsa satışı o dönem Medine'sindeki arsa fiyatları konusunda fikir vermesi bakımından önemlidir.[615]

Mescid-i Nebî inşa edilmeden önce burada bulunan ağaçlar kesilmiş ve içinde bulunan cahiliye mezarları başka bir yere taşınmıştır. Ayrıca arazi üzerinde bulunan yağmur suyu birikintisi bir su gideri açılmak suretiyle boşaltılmıştır. Ardından mescid inşasına başlanmıştır. Hz. Peygamber "bana ot ve tahtadan Musa'nın çardağına benzer çardak ve onun gölgeliği gibi bir gölgelik yapınız. Kıyamet bundan yakındır" demek suretiyle Mescidi'nin planını çizmiştir. Ashabın Musa'nın (as) çardağı nasıldı sorusuna, Hz. Peygamber: "Ayağa kalktığında başı tavana değerdi" cevabını vermiştir. Mescid-i Resûl'ün inşasında Hz. Peygamber bizzat çalışmış ve kerpiç taşımıştır. Hz. Peygamber kerpiç taşırken, ender bir şey de yapmış ve "Bu yük Hayber yükü değildir. Rabbimiz katında daha makbul ve temizdir. Allahım ödül ahiretteki ödüldür, ensâr ve muhâcire merhamet et" beyitini defalarca tekrar etmiştir. Semhûdî *Vefâ*'da bu durum ile ilgili olarak haddizâtında Allah Resûlu şiir söylemezdi[616] bu esnada söylemesi, iyilik yolunda herkesi teşvik etme amacına dönük olduğuna dair bir açıklama getirmiştir. Hz. Peygamber'in çalıştığını gören sahabeler de çok daha gayretli bir şekilde çalışmışlar ve Hz. Peygamber'in çevresinde ensâr-muhâcir dayanışmasının güzel bir örneğini sunmuşlardır. Taş, kerpiç, kütük, hurma dalları kullanılarak yapılan Mescid-i Nebevî'nin inşasında bir marangoz ve Hadramut'dan (Hadramevt)[617] olduğu söylenen ve Hz. Peygamber'den yaptığı ustalık ile ilgili büyük bir övgü alan bir duvar ustası da çalışmıştır.[618]

---

613 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 28.
614 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 30.
615 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 219.
616 Biz Ona şiir öğretmedik. Zaten Ona yaraşmazdı da (Yasin Suresi, 69)
617 Hadramut: Hadramut, Arabistan'ın güney sahilinde olup batısında Yemen Vilayeti, doğusunda Umman ve kuzeyinde Dahne (Dahna) Çölü ile çevrilidir. bkz. Rumbeyoğlu Fahreddin - Mehmed Nabi, "Hadramut Meselesi", Akt. Ünal Taşkın, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.6, S. XVI, (2013), s. 757-760.
618 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 41.

Mescid-i Nebî Hz. Peygamber'in isteği üzerine temeli taştan, duvarları bir tam, bir yarım kerpiç tuğla olacak şekilde kerpiçten, tavanı olmadan, 100×100 zira (2500 m²) olacak şekilde kare planda inşa edilmiştir. Üç kapısı olan Mescid-i Resûl'e zaman geçtikçe kadınlar için de bir alan eklenmiş daha sonra Müslümanlar sıcaktan bunalınca çatısına hurma dalları, ahşap kiriş, hasır ve izhir otu konulmuştur. Fakat yapılan bu çatı yağmur sularına engel olamayınca sahabeler Hz. Peygamber'den çatının çamurla sıvanmasını talep etmişlerdir. Bu isteğe Hz. Peygamber olumsuz yanıt vermiştir. Hz. Peygamber vefat edene kadar çatıda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.[619] *Vefâ'*dan yer alan bir rivayette ise Hz. Peygamber Mescid-i Nebî'de iken Abdullâh b. Revaha ve Ebû'd-Derdâ'nın yanına gelmiş ve onları ellerinde bir kamışla Mescid-i Nebî'nin ölçüsünü alırken bulmuştur. onlara "ne yapıyorsunuz" diye sorduğunda onlar da, Resûlullah'ın mescidini Şam yapılarına göre yeniden inşa ediyoruz ve ensâra yeni bir bölme tahsis edeceğiz demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ellerinden kamışı almış ve mescidin dışarısına atarak "asla! Burası sadece ot ve tahtalardan Musa'nın bir gölgeliği gibi olacak" cevabını vermiştir.[620] Buradan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber yaşadığı dönemde Mescid-i Nebevî'ye dışardan yapılacak müdahalelere müsaade etmemiştir. Yaşamı boyunca israf ve aşırılıktan uzak kalan Hz. Peygamber'in kendisinden sonra ümmetine bu noktada bir örneklik teşkil etmek maksadıyla bu önerileri reddetmiş olabilir.

2.3.2. Mescid-i Nebevî'nin Bölümleri

2.3.2.1. Hücre-i Saâdet

Mescid-i Nebevî inşa edilirken, Hz. Peygamber'in isteği üzerine doğu duvarının güney kısmına bitişik iki oda yapılmıştır.[621] Bu odalar Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Sevde (ö.23/644) ve Hz. Aişe'ye (ö.58/678) tahsis edilmiştir. Bu odalar Hz. Peygamber'in ibadet ve ashabı ile ilgilendiği vakitler dışında, dinlendiği ve ailesine vakit ayırdığı mekânlardır. Ancak bazı bedeviler bu duruma uygun hareket etmemiş ve bunun neticesinde Hucurat Suresi'nin dördüncü ayeti nazil olmuştur.[622] Bu surenin dördüncü ayetinde bu odalardan (hucurat) bahsedilmesi nedeniyle sure bu

---

619 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 48.

620 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 49.

621 Zaman içerisinde odaların sayısı dokuza kadar çıkmıştır. Odaların dördü taştan, beş tanesi ise kerpiçten yapılmıştı. bkz. Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 229.

622 "(Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir." (Hucurat Suresi 4) Rivayet edildiğine göre, Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis, Temim oğullarından yetmiş kişilik bir heyetle öğle vakti Allah'ın elçisine gelmişlerdi. Resûlullah, odasında uyuyordu. «Ya Muhammed! Dışarı çık, yanımıza gel!» diye bağırmaları üzerine onların şahsında diğer Müminleri bu tarz davranışlardan uzak durmaları konusunda onları uyarmak maksadıyla bu ayet nüzul olmuştur.

isimle adlandırılmıştır. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Aişe'nin odasına defnedilmesi sebebiyle odalar arasında onun odası önem kazanmış, Hz. Aişe ile Hz. Peygamber'in defnedildiği yer arasına bir perde çekilmiş ve Hz. Aişe burada kalmaya devam etmiştir.[623] Hz. Peygamber'in vefatından sonra kabri ve minberinin bulunduğu mekâna klasik kaynaklarda Hücre-i Saâdet veya er-Ravzatü'ş-şerîfe isimleri kullanılmıştır. Daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de vefat ettikten sonra Hz. Peygamber'in yanına defnedilmişlerdir. Hz. Ömer'in defninden sonra ise Hz. Aişe'nin bölmesi ile kabirlerin arasına duvar örülmüştür. Zaman içerisinde Mescid-i Nebevî'nin genişletilme çalışmaları nedeniyle Hz. Peygamber'in defnedildiği oda dışında tüm odalar Mescid-i Nebî'ye dâhil edilmiş ve Hz. Peygamber'in kabri ile minberi Mescid-i Resûl'ün iç kısmında kaldığı için Hücre-i Saâdet terkibi bu oda için kullanılır hale gelmiştir.[624]

Mescid-i Nebevî ile aynı tarzda taş temeller üzerine kerpiçten yapılan bu odalara ilk dönemlerde tavan yapılmamış, sonradan tavan kısmı hurma dalları ile kapatılmış ve bu dalların arası çamurla sıvanmıştır. Hücre-i Saâdet ile ilgili düzenlemeler ilk olarak Hz. Ömer ve Hz. Osmân dönemlerinde yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok Hücre-i Şerîf'in dışında kalan bölmelerde yoğunlaşmıştır. Emevîler'e kadar Hz. Peygamber'in hatırası ve sade yaşantısından izler taşıması sebebiyle bu odalara dokunulmamıştır. Emevî Halifesi Velid (ö.96/715) döneminde ise Medinelilerin yoğun itirazlarına rağmen odalar yıkılmış ve yerleri Mescid-i Nebî'ye dâhil edilmiştir. Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) dönemine gelindiğinde Hücre-i Saâdet'te göze çarpan önemli düzenlemeler olmuştur. Mescid-i Nebevî'nin kuzey kısmında yer alan Hz. Fatıma'nın evi Mescid-i Resûl'e dâhil edilmiştir. Bu işlem yapılırken Hücre-i Nebî'nin Kâbe'ye benzemesinin önüne geçmek için planı, muhammes (beşgen) olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Abbasîler devrinde Hücre-i Saâdet'in tavanı yenilenmiş, kabrin doğu duvarı tamamen mermerle kaplanmıştır.[625]

Memlük Sultanı Kalavun döneminde önce Hücre-i Şerîf'in üzerindeki kubbe, Kisvet-i Saâdet denen bir örtü ile kapatılmış daha sonra da kubbe, kurşun ile kaplanmıştır. Memlükler döneminde meydana gelen yangınlar nedeniyle Hücre-i

623 Ahmet Önkal, "Hücre-i Saâdet", *DİA*, C. XVIII, s. 456.
624 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 229; Önkal, "a.g.m.", s. 457.
625 Önkal, "a.g.m.", s. 457. İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, (1994), s. 7.

Saâdet iki defa yenilenmiştir. el-Eşref Kayıtbay döneminde meydana gelen yangın sonrası Hücre-i Nebî tamamen yıkılarak baştan inşa edilmiştir.

2.3.2.2. Minber

Kaynaklarda Mescid-i Nebevî'nin bölümleri arasında bahsedilen önemli bir yapısıda minberdir. Minber, mescidde hutbe okunan ve ayakta konuşma yapılan kısımdır. Mescid-i Nebevî ilk inşa edildiğinde bugünkü bilinen manada bir minberi yoktu.[626] Bilinen ilk minber bir hurma kütüğüdür.[627] Hz. Peygamber'in ayakta yaptığı konuşmalar nedeniyle yorulması sonrası bu şekilde bir çözüm bulunmuştur. Hudeybiye Antlaşması ve Mekke'nin fethi sonrası Müslümanların ve Mescid-i Resûl'e gelen insanların sayısı hızla artmıştır. İnsanların Hz. Peygamber'in yüzünü görememek ve sesini işitememekten şikâyet etmeleri üzerine istişareler yapılmış ve Mescid-i Nebî'ye minber yapılması kararlaştırılmıştır.[628]

Minber yapımının ilk olarak kim tarafından teklif edildiği ve kim tarafından yapıldığı tartışmalı bir husustur.[629] Minberin fikir babası olarak Temim ed-Dârî veya Bâkum er-Rûmî isimleri öne çıkmaktadır. Yapan usta ise yabancı bir köle olarak ifade edilmektedir. Kaynaklarda minberin hicretin yedinci veya sekizinci senesinde yapıldığı hakkında bilgiler mevcuttur. Temîm ed-Dârî'nin hicretin dokuzuncu senesinde Medineye geldiğinin tahmin edilmesi nedeniyle minber fikrinin Temîm ed-Dârî'den çıkması şüpheli bir durum olarak gözükmektedir. Bu tartışmalı durumdan dolayı, minber fikrinin ve yapımının bu işten anlayan herkesin ortak katılımı ile ortaya çıktığı söylenebilir.[630]

Minber "ılgın" adı verilen sert ve dayanıklı bir ağaçtan yapılmış,[631] biri oturma yeri olmak üzere üç basamak olarak tasarlanmış ve üzerine bir kubbe yapılmıştır. Beş direk üzerine inşa edilen minberin yüksekliği iki zira genişliği ise bir zira idi. İlk iki basamağı yarım, son basamağı ise bir zira idi. Minber ile Kıble duvarı arasında ancak bir insanın geçebileceği bir boşluk bırakılmıştır.[632] Minbere ilk defa Hz. Osmân

---

626 Yılmaz Can, " Minberin Cami Mimarisine Katılımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VIII, S. 3, (2008), s. 13.

627 Bu kütük minber yapılıktan sonra Hz. Peygamber'İn hatırasına saygı maksadıyla Ubey b. Ka'b tarafından muhafaza edilmiştir

628 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 231.

629 Küçükaşcı, *Haremeyn*, s. 23; Kaynaklarda minberin yapımı ile alakalı ensardan bir kadının hizmetçisi, İbrahim en-Neccâr, Meymun en-Neccâr, Bâkum er-Rûmî, Ebû Rafi el-Kıptî, Temim ed-Dârî' isimleri zikredilmektedir. bkz. Acar, "a.g.m.", s. 599.

630 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 231-232; Acar, "a.g.m.", s. 599.

631 Kaynaklarda minberin "esl" ağacından yapıldığı bilgisi de bulunmaktadır. Bkz. Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 232.

632 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 53.

tarafından kabatî kumaşından bir perde asılmıştı. Minberin yapımı tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber minber üzerine çıkarak minberin açılışı münasebetiyle namaz kıldırmıştır.[633]

Mescid-i Nebevî'nin minberi Emevîler dönemine kadar bu hali ile kalmıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân, Medine valisi Mervân b. Hakem'den Hz. Peygamber'in minberi ve asasını Dımaşk'a göndermesini istemiştir.[634] Bu niyetle harekete geçen Mervan b. Hakem, halkın tepki göstermesi ve tam o esnada güneş tutulmasının yaşanması nedeniyle bu eyleminden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Durumun Muaviye b. Ebû Süfyan'a iletilmesi üzerine O da minberin yerinde kalmasını ve minbere altı basamak daha eklenmesini emretmiştir.[635] Mescid-i Nebevî'ye inşa edilen İslam'ın ilk minberi, kendisinden sonra yapılan minberlere de örneklik teşkil etmiştir.[636]

2.3.2.3. Mihrap

Hz. Peygamber Döneminde Mescid-i Nebî'de bugünkü manada bir mihrap yeri yoktu. Mihrap ve kıble duvara çakılmış bir kazık ile belirlenmişti.[637] Emevîler dönemine kadar da Mescid-i Resûl'e mihrap eklenmemiştir. Ömer b. Abdülaziz'in imar faaliyetleri sırasında Mescid-i Nebevî'ye mihrap eklemiştir. Duvara oyularak, niş tarzında yapılan mihrap sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in mihrabı olarak tanınmıştır. İlerleyen dönemlerde Mescid-i Nebevî'ye başka mihraplarda eklenmiştir. Hz. Osmân tarafından yaptırılan maksurenin yerine Ömer b. Abdülaziz tarafından yaptırılan mihrap bunlardan biridir. Hz. Osmân'ın mihrabı olarak şöhret kazanan bu mihrapta niş tarzındadır.[638] Kaynaklarda geçen bilgilere göre Hücre-i Saâdet'in arkasında Hz. Fatıma'ya ait bir mihrap da bulunmaktaydı.[639] Mescid-i Nebevî'de çok uzun bir süre sadece Şâfiî mezhebinden bir imam Hz. Peygamber'in mihrabında namazları kıldırmıştır. Hac günlerinde ise namazlar, Hz. Osmân'ın mihrabına doğru öne çıkılarak kıldırılmıştır. Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref (ö.865/1461) döneminde Medineliler'in yoğun itirazlarına ve engellemelerine rağmen Mescid-i Nebevî'ye Hanefî mihrabı da eklenmiştir. Bu uygulamadan sonra beş vakit namazlar

633 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 232.
634 Emevîlerin iktidara gelmesi, Medine'nin siyasî üstünlüğünü zayıflatmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in kabrinin ve mescidinin burada olması nedeniyle Medine'nin dinî ve kültürel üstünlüğü devam etmiştir. Bu duruma son vermek isteyen Emevî Halifeleri Muaviye b. Ebû Süfyan'dan itibaren Hz. Peygamber'İn minberini Şam'a nakletmeyi düşünmüşler ancak bu amaçlarını gerçekleştirememişlerdir. Bkz. Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 234.
635 Küçükaşcı, *Haremeyn,* s. 233.
636 Can, "a.g.m.", s. 27
637 Yılmaz Can, Recep Gün, *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 44.
638 Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mescid-i Nebevî", *DİA,* C. XXIX, S. 285.
639 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 389.

ayrı bir şekilde kılınmaya başlanmış, sadece teravih namazları beraber kılınmıştır. Semhûdî'nin ifadesine göre bu uygulama Mekke ve Medine'ye yayılmıştır. Zerkeşî bu olayı, dönemin imamının bidat ehli olması nedeniyle insanların onun arkasında namaz kılmak istememesine ve bunun neticesinde insanların kendi mezheplerinde imam talep etmesine bağlamaktadır.[640]

2.3.2.4. Mahfil (Maksûre)

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebî'de mahfil bulunmamakta idi. Mescid-i Nebevî'ye ilk mahfili Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra, Bilâl-i Habeşî'nin müezzinlik yaptığı ve "makberiyye" adı verilen yere Hz. Osmân yaptırmıştır. Kerpiçten yapılan bu ilk yapı Ömer b. Abdülaziz döneminde Tik ağacından yapılarak yenilenmiştir.[641] *Vefâ*'da yer alan başka bir rivayete göre ise Mervan b. Hakem döneminde zekât görevlilerinin halka kötü muamelesi neticesinde Mervan b. Hakem'e (ö.65/685) suikast girişiminde bulunulmuş, bunun üzerine mahfil yapılmasına karar verilmiştir.[642] *Vefâ*'da Halife Muaviye döneminde yaptırıldığına dâir rivayetler de vardır. Abbasî Halifesi Mehdî-Billâh döneminde tadilattan geçirilen mahfil, Mescid-i Nebî'de meydana gelen birinci yangına (654/1256) kadar kullanılmıştır.[643] Sultan Kayıtbay döneminde ise kare planlı dört direk üzerinde tamamı mermerden olacak şekilde yenilenmiştir.[644]

2.3.2.5. Minare

Hz. Peygamber ve halifeler döneminde Mescid-i Nebî'nin minaresi bulunmamaktaydı. Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl-i Habeşî (ö.20/641) bir taşın veya evin üstüne çıkarak ezanı okurdu. Mescid-i Nebevî'ye ilk minare Ömer b. Abdülaziz tarafından Mescid-i Nebevî'nin dört tarafına inşa ettirilmiştir.[645] Süleyman b. Abdülmelik döneminde Mescid-i Nebî'nin güney batı köşesinde yer alan minare kendisine ait evin mahremiyetini ihlal ettiği gerekçesiyle 97 (816) tarihinde yıktırılmıştır. Bu tarihten sonra Mescid-i Resûl uzun süre üç minareli olarak kalmıştır. Mescid-i Nebevî'de meydana gelen 886 (1481) yangını sonrası tüm minareler yıkılarak yenilenmiştir.[646]

---

640 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 476.
641 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 259.
642 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 260.
643 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 261.
644 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 423; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "a.g.m.", s. 286.
645 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 279.
646 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 421-428.

2.3.2.6. Avlu

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Mescid-i Nebevî'nin ilk planında avlu bulunmakta idi. Kare şeklinde inşa edilen Mescid-i Nebî'nin ortasında boş bir alan bırakılmıştı.[647] Üstü açık olan bu alanda Hz. Peygamber namaz vakitlerini beklemiş, "Kutbetü't-Türkî" denen çadırında itikâfa girmiştir. Ayrıca kimsesizler ve misafirler bu alana çadır kurarak konaklamışlardır.[648] Emevîler döneminde yapılan planlamada yine Mescid-i Resûl'ün ortasında bırakılan bu alana kum ve çakıl taşı dökülmüş ve hurma ağaçları dikilmiştir.[649] Abbasî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur (ö.158/775) döneminde avlunun üzeri direklere demir çengeller geçirilmek suretiyle iplerle kapatılmıştır. Ancak iplerin aralarından rüzgâr geçtiği için ipleri tutan direkler rüzgârın etkisi ile insanların üzerine düşmesi üzerine Halife el-Mansûr, yeni sütreler getirtilmesini emretmiş ve Cidde'den gemi halatları olarak kullanılan ve "el-Kınbar" denilen kalın halatlardan getirtilmiştir. Direkler daha sağlam olan ve rüzgârı engelleyen bu halatlarla bağlanmaya başlanmıştır. Bu halatlar 145 (762) senesinde gerçekleşen Muhammed b. Abdullâh el-Mehdî'nin isyanına kadar her Cuma günü Mescid-i Nebevî'ye asılmaya devam etmiştir. Muhammed b. Abdullâh el-Mehdî tarafından kestirilen halatlar, Hârûn er-Reşîd (ö.193/809) döneminde tekrar astırılmıştır.[650] İbn Cübeyr seyahatnâmesinde, Mescid-i Resûl'ün sahanlığının ortasında yer alan ve bütün araç ve gereçlerin saklandığı bir kubbe olduğunu ve bu kubbeye "Kubbetü'z-Zeyt" denildiğini haber vermektedir.[651]

2.3.2.7. Kapılar

Mescid-i Nebî'nin ilk inşa planında üç kapısı bulunmaktaydı. Bunlar batı tarafında Bâbürrâhme (Bâbüâtike), doğu tarafında Bâbücibrîl (BâbüOsmân) ve güney tarafında Bâbülcenûbî kapısıdır. Kıblenin değişmesinden sonra arka tarafda kalan güneydeki kapı kapatılmış, onun hizasında kuzey cephede yeni kapı açılmıştır.[652] Kapılar duvarlara açılmış boşluklardan oluşurken, söveleri taştan yapılmıştır.[653] Hz. Ömer döneminde kapı sayısı altıya çıkmış, el-Mehdî-Billâh (ö.169/ 785) dönemine kadar bu sayıda herhangi bir değişiklik olmamıştır. El-Mehdî döneminde yapılan imar

647 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 42-44.
648 Nusret Çam, *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012, s. 195.
649 Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "a.g.m.", s. 286.
650 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 467.
651 İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 137.
652 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 45.
653 Yılmaz Can, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 83.

faaliyetlerinde doğu ve batı duvarlarına sekizer, kuzey ve güney duvarlarına ise dörder kapı açılmak suretiyle toplam kapı sayısı yirmi dört olmuştur.[654]

2.3.3. Mescid-i Nebevî'deki Görevliler

2.3.3.1. İmamlar ve Hatipler

Memlükler'den önce Fatımî ve Eyyubî dönemlerinde Mescid-i Nebevî'de imamlık ve hatiplik görevi İmâmiye Şiası'nın elinde idi. Bu görevleri belirli aileler elinde bulunduruyordu ve görevler babadan oğula geçer vaziyette idi. Eyyubî döneminde bu görevi İmâmiyye Şiası adına ilk üstlenen, Âl-i Sinan b. Abdulvehhab el-Hüseynî sülalesi olmuştur. İbn Ferhun bu aileye mensup Şemsettin Ebû Haşim Sinan ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Bu şahıs hutbe verirken sahabeden teveccühle bahsedip, ardından eve gittiğinde ise yaptığı bu davranış nedeniyle tövbe ediyordu. Hatta bir koç boğazlayıp etini sadaka olarak dağıtıyordu. Bu durum her cuma namazından sonra bu şekilde tekrar yaşanıyordu.[655] Bahsi geçen dönemde Ehl-i Sünnet'in kendilerine namaz kıldıran imamı da bulunmakta idi.

682 (1283) yılında Memlük Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalâvûn es-Sâlihî (ö.689/1290) döneminde imamlık ve hatiplik görevi Âl-i Sinan ailesinden alınmış ve Şeyh Sirâceddîn Ömer b. Ahmed el-Hazarî eş-Şâfiî'ye (ö.726/1325) verilmiştir. Şeyh Sirâceddîn, aralıklarla vefat ettiği tarihe kadar bu görevleri yürütmüştür. Şerefüddîn Ebû'l- Feth Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Osmânî el-Lahmî eş-Şâfiî (ö.745/1344) imam ve hatipliği sırasında İmâmiyye Şiası'na yönelik bazı tedbirler alınmıştır. Onların minberde hakaretleri ve cuma namazı Mescid-i Nebevî'de kıldıkları dört rekâtlık namazı yasaklamıştır.[656] Memlük döneminde imamlık ve hatiplik görevleri için imam ve hatipler özellikle el-Matârî, İbn Salih ve el-Kazerûnî sülalerinden seçilmiştir.[657] Şu durum ifade edilmeli burada bahsi geçen imamlık cuma namazı'nda yapılan imamlıktır. Beş vakit namazlarda imamlar birbirinin yerine namaz kıldırabiliyordu.

Memlük Döneminin başlarında Hz. Osmân'a ait mihrapda Şâfiî bir imam namaz kıldrıyordu. Bu durum IX. (XV.) Yüzyıla kadar devam etmiştir. Hanefîlerin

654 Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "a.g.m." s. 286.
655 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 203.
656 Şiiler masum bir imamın arkasında namaz kılınabileceğine inandıkları için, cuma namazı sonrası kaza namazı şeklinde bir namaz kılıyorlardı. bkz. Yüksel Çayıroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şia Arasındaki Temel İhtilaf Konuları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1, (2013), s. 205-206.
657 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 206.

imam isteği hem sultanlar tarafından hem de halk tarafından uzun süre uygun görülmemiştir. Ancak Ebü'n-Nasr el-Melikü'l-Eşref Seyfüddîn İnâl (ö.865/1461) döneminde 861 (1456) yılında Şâfiî mihrabının yanında bir Hanefî mihrabı açılmıştır. Bu dönemde ilk Hanefî imam Şemseddîn Muhammed b. İbrahim b. Ahmet el-Hacendî olmuştur. Ancak Memlükler boyunca aslî imamlık ve hatiplik görevi Şâfiî mezhebinden olan kişiler tarafından yürütülmeye devam etmiştir.[658] Kaynaklarda Memlükler döneminde Mescid-i Nebevî'de Malikî veya Hanbelî bir imama rastlanmamaktadır.[659]

2.3.3.2. Müezzinler

Mescid-i Nebevî'de önemli görevlerden birisi de Müzezzinlik görevidir. Mescid-i Nebî'de müezzinlik yapacak kişiler için iki husus öne çıkmaktadır. Bu kişilerin takvalı ve vakit tayininden anlayan kimseler olmasına dikkat edilmiştir. Bu görevde diğer görevler gibi babadan oğula geçmektedir. Müezzinlik görevinde el-Matârî, el-Murtaza ve el-Kenânî sülaleleri öne çıkmaktadır. *Vefâü'l-vefâ*'da geçen bir ifadeye göre müezzinleri de idare eden bir görevli (şeyh) bulunmaktadır.[660]

2.3.3.3. Ferrâşlar ve Bevvâblar

Ferrâşlar Mescid-i Nebevî'nin temizliğinden sorumlu kimselerdir. Sehâvî kendi döneminde bu görevlilerin sayılarının kırkı bulduğunu bildirmektedir. Bu kişiler, Ravza-ı Mutahhara'yı ve Bâbüsselâm'ı kışın ve yazın örtmek, Hücre-i Saâdet'in dört kapısına, mihraplarına ve minberine perde çekmek işlerinden sorumlu olmuşlardır. Ayrıca bu kişiler özel olarak, Medine emîrini karşılama, şeyhulharemin halılarını serme, cuma günleri Mescid-i Nebevî'nin içini ve dışını temizleme, geceleyin kandil yakma, depodan yağ getirip götürme görevlerini de ifa etmişlerdir. Bevvâblar ise bir nevi Mescid-i Resûl'ün güvenliğinden sorumlu kimseler idi. Bu kişiler kapılarda durarak giren ve çıkan kimseleri gözlerlerdi.[661]

2.3.3.4. Sakkâlar (Sucular)

Sakkâlar, Mescid-i Nebî'nin içindeki ve dışındaki su kaynaklarından sorumlu kimseler olarak temiz içme suyunu tedarik etmişlerdir. Ayrıca sakkâlar, su içme

658 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 476; Müdeyris, *a.g.e.*, s. 204.
659 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 207.
660 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 373.
661 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 225-226.

kaplarını namaz kılan kişilerin önüne koymakla da görevli idi. Bu görevi yürütenlerden bazıları herhangi bir ücret almadan bu işi yapmıştır.[662]

2.3.3.5. Diğer Görevliler

Mescid-i Nebevî ve Hücre-i Şerîf hizmeti, Müslümanlar arasında Allah'a ve Resûlüne yakınlaşma vesilesi olarak görüldüğü için her dönem talep edilen bir görev alanı olmuştur. Buralarda hizmetçilerin görevlendirilmesi ilk olarak Emevî Halifesi Muaviye b. Ebû Süfyan (ö.60/680) döneminde olduğu ifade edilmektedir.[663] Bu dönemden Sultan Nureddîn Mahmud b. İmâmüddîn Zengî (ö.541/1146) dönemine kadar görevliler hem resmi hem de gönüllülük esasına göre atanmıştır. İmâmüddîn Zengi döneminden itibaren ise kaynaklarda idarî görev anlamında Hücre-i Saâdet'in hizmetlilerinin isimleri zikredilmektedir. Selâhaddîn-i Eyyûbî (ö.589/1193) döneminde ise bu görevlilerin başına "şeyhülharem" denilen bir görevli getirilmiştir. Bu dönemden itibaren şeyhülharemler merkezî otoritenin Medine'deki hem siyasî hem de idarî temsilcileri olmuşlardır.[664] Sultan Selâhaddîn bu görevin giderlerinin karşılanması maksadıyla bir de vakıf kurmuştur. Bu dönemde yirmi hizmetçi vakfedilmiş ve onlar da Harem-i Nebevî'ye hizmet etmişlerdir. Görevlendirilen bu hizmetçiler alelade insanlardan seçilmemiş belirli şartlar aranmıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezbere bilmeleri ve ibadetlerini aksatmamaları şart koşulmuştur. Bu görevliler, varsa ilk önce Habeşliler'den bulunamazsa Rumlardan son olarak Hintlilerden seçilmiştir.[665] Semhûdî bu hizmetlilerin arasında Slav ırkından gençlerinde olduğunu ifade etmiştir.[666]

Memlükler döneminde ise şeyhülharem görevine devam etmiş Medine ve Mescid-i Nebî'deki otoritesini korumuştur. Doğrudan Memlük Sultanı tarafından resmi bir emirle atanan Şeyhülharemler Mescid-i Nebevî'yi yönetirken de kendilerine has bir otorite ve nüfuz kullanırlardı. *Vefâü'l-vefâ*'da yer alan bilgilere göre şeyhülharemler Mescid-i Nebevî ile alakalı alınacak her kararda söz sahibi olmuşlar ve Mescid-i Resûl'de yapılacak eklemeler veya onarım işleri onlara sorulmadan yapılamamıştır.[667] Şeyhülharemler bazı zamanlar da ise Mescid-i Nebî'de yapılacak düzenlemeler için kendi paralarını vakfetmekten çekinmemişlerdir.[668] Ayrıca

662 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 226.
663 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 208.
664 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Şeyhülharem", *DİA*, C. XXXIX, s. 90.
665 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 209-210.
666 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 473.
667 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 392, 394, 398, 475
668 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 471.

şeyhülharemler, Hz. Peygamber'in kabrine verdikleri hizmetten ötürü Memlük Sultanları tarafından daima korunmuş ve takdirle karşılanmıştır. Hatta şeyhülharem ile Medine emîri arasında bir anlaşmazlık olursa, Memlük Sultanı genellikle şeyhülharem'in arkasında durmuş ve onu desteklemiştir.[669]

Şeyhülharem'in emrinde çok sayıda hizmetçi bulunurdu ve bu hizmetliler, Mescid-i Nebevî içerisinde bulunan mahzenlerde yere serdikleri yataklarda geceliyorlardı.[670] Şeyhülharem emrinde çalışan hizmetlilerin görevleri arasında, Mescid-i Resûl'ün anahtarlarını ve içerisindeki eşyaları korumak, kandilleri değiştirmek, kandillerin içerisine gaz ve yakıt koymak, yatsı namazından sonra kandillerle dolaşmak, cuma günü Mescid-i Nebî'yi, Ravza-ı Mutahhara'yı ve Hücre-i Şerîf-i süpürmek sayılabilir.[671] *Vefâü'l-vefâ*'da yer alan bilgilere göre şeyhülharem Şiblü'd-Devle Kâfur el-Muzafferî dönemine kadar Mescid-i Nebevî içerisinde yapılan kontrollerde, aydınlatma amacıyla hurma dallarından yapılan meşaleler kullanılırken, el-Muzafferî'den itibaren bu uygulama terk edilmiş ve fanus ile bu kontroller yapılmaya başlanmıştır. Semhûdî, hurma dalı ile yapılan kontrollerde hızlı yanan hurma dalları nedeniyle hizmetlilerin kontrollerde çok hızlı davranmak zorunda kaldıklarını, buna rağmen Mescid-i Nebî'nin kapılarında hurma dallarının ateşi sebebiyle kararmalar meydana geldiğini ifade etmektedir.[672] Mescid-i Nebevî'ye çok büyük bir zarar veren ve 654 (1256) senesinde gerçekleşen yangın bir hizmetçinin kandil yağı değiştireceği vakit dikkatsizliği sonucu meydana gelmiştir.[673] Mescid-i Resûl'de diğer görevli ise mübaşir olmuştur. Bu kişi Mescid-i Nebî'ye giren para, kandil, yağ, mum gibi eşyalardan sorumludur. Kaynaklar mübaşirlerin dört kişiden oluştuğunu ifade etmektedir.[674]

2.3.4. Mescid-i Nebevî'ye Gösterilmesi Gereken Tazimle İlgili Bazı Meseleler

Mescid-i Nebevî'nin Medine'de yaşayan Müslümanlar'ın günlük vakitlerinin büyük bir kısmını geçirdikleri bir mekân olduğu bilinmektedir. Bu denli yoğun olan ve özellikle hac ve umre dönemlerinde büyük kalabakları ağırlayan Mescid-i Nebevî'de, ibadet edenleri rahatsız etmemek ve İslam'ın temizlik anlayışını öğretmek

669 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 214-216.
670 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 473.
671 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 213.
672 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 474.
673 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 372.
674 Müdeyris, *a.g.e.*, s. 212.

maksadıyla, Hz. Peygamber döneminden itibaren bazı önlemler alınmıştır. Hz. Peygamber sonrası ise bu önlemler, Hz. Peygamber'in mübarek kabirlerini rahatsız edecek veya ona saygısızlık addedilecek bazı davranışları da içine almıştır.

Hz. Peygamber Mescid-i Nebî'nin temiz tutulmasına büyük önem vermiş ve burada ibadeti engelleyebilecek bazı yanlış davranışların önüne geçmek için büyük uğraş vermiştir.[675] Allah Resûlu döneminde bu yanlış davranışların başında Mescid-i Nebî'ye tükürmek veya balgam atmak gibi hoş olmayan bazı örnekler gelmektedir. Mescid-i Resûl'de bu tarz durumlarla karşılaşan Allah Resûlü bu işi yapmak zorunda kalan kişinin tükürüğünün üzerini toprakla kapatmasını tavsiye etmiştir.[676] Bazı zamanlar ise Hz. Peygamber gördüğü tükürüğü bizzat kendisi temizlemiş ve o kısma safranlı koku sürülmesini tavsiye etmiştir. Bu olaydan sonra mescitlerin kıble tarafına özellikle safranlı koku sürülmesi bir gelenek haline gelmiştir.[677] Semhûdî, kendi dönemini örnek göstererek, Mescid-i Nebevî'nin onarım işlerinde marangozların, doğramacıların, duvarcıların kendi el aletleri ile çıkardıkları ses ve sonrasında Hz. Peygamber'in mescidinde bıraktıkları moloz yığınlarından da şikâyet etmiştir. Ayrıca bu tür davranışların Hz. Peygamber'in kabrine ve mescidine eziyet verebileceğini ifade etmiştir. Mescid-i Nebî'de alım-satım işi yapmak ve kayıp eşya aramak da hoş görülmemiş ve saygısızlık olarak addedilmiştir. Semhûdî, o dönemlerde bu işi yapanlara "Allah işini açmasın" veya Allah ticaretini kazandırmasın" dendiğini ifade etmektedir.[678]

2.3.5. Hz. Peygamber'in Naâşının Kaçırılma Girişimi İle İlgili Rivayetler

Vefâ'da yer alan haberlere göre[679] el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nûreddîn Mahmûd Zengî (ö.569/1174) döneminde Hristiyan olduğu ifade edilen iki şahıs Hz. Peygamber'in mübarek naaşını kaçırmak için Hücre-i Saâdet'in yakınlarında kiraladıkları bir evden tünel kazma girişiminde bulunmuştur. Semhûdî, bu olay ile ilgili rivayetleri Ebû Muhammed Cemâlüddîn el-İsnevî'nin (ö.772/1370) *Nasîhatü*

675 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 443.
676 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 446.
677 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 449.
678 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 455.
679 Hz. Peygamber'in naâşının kaçırılma girişimi ile ilgili rivayetleri Evliya Çelebi de seyâhatnâmesinde anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hzl.: Yücel Dağlı v.dğr., C. IX, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 314; Evliya Çelebi'nin eserindeki Hz. Peygamber'in naâşının kaçırılma girişimini değerlendiren Nurettin Gemici, Evliya Çelebi'nin bahsi geçen olayı diğer eserlerden daha geniş bir biçimde anlattığını ifade etmiş ve bu durumun Evliya Çelebi'nin kendisine has kurgu üslûbundan kaynaklandığı tespitini yapmıştır. bkz. Nurettin Gemici, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin IX. Cildinde Geçen Hz. Peygamber'in Na'şının Kaçırılması Teşebbüsü Anlatısı", *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, hz. M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 202-221.

üli'n-nihâ fî men'i istihdâmi'n-nasârâ[680] (Hristiyan kâtipler kullanılmasının yasaklanması hakkında akıl sahiplerine nasihat) isimli eserine dayandırdığı bilgisini vermektedir. İsmi olmayan bu risale üzerinde el-İsnevî'nin öğrencilerinden Zeyneddin el-Merağî'nin yukarıda geçen notu yazdığını gören Semhûdî esere bu ismin verilmesini teklif ettiği el-Merâgî'nin de teklifi kabul ettiği kaydı yer almaktadır. Risaleye "İslamî Zaferler"(الانتصارات الإسلامية) adını verenler de olmuştur.[681]

Dımaşk ve Halep atabeği olan Nureddin Zengî bir gece rüyasında Hz. Peygamber'in beni bu iki adamdan kurtar dediğini görmüştür. Aynı rüyayı üç kere görmesi üzerine rüyasını veziri Cemâleddîn el-İsfahânî'ye anlatmış ve onun tavsiyesi üzerine 557 (1162) tarihinde veziri ve yirmi kişiden oluşan küçük bir kafile ile Medine'ye doğru yola çıkmışlardır. Yanına yüklü miktarda mal alan Sultan Nureddin, on altı günlük bir yolculuk sonrası Medine'ye ulaşmıştır. Öncelikle Hz. Peygamber'in kabrine gitmiş burada namaz kılmış ve Hücre-i Saâdet'te herşeyin yolunda olduğunu görünce rahatlamıştır. Ancak sonrasında bir an ne yapacağını bilememiş ve yanında getirdiği malların Medine halkına sadaka olarak dağıtılacağının tüm Medine halkına duyurulmasını istemiştir. Zaten Sultan Nureddin'in Medine'ye geldiğini duyan herkes Mescid-i Nebevî'ye toplanmıştı. Bunun üzerine ihtiyaç sahiplerinin isteklerini bir kâğıda yazıp Sultan Nureddin'in huzuruna gelmeleri duyurulmuştur. Huzura gelenlere ihtiyacı verilip gönderilmiş, ancak Sultan Nureddin rüyasında gördüğü iki kumral şahsı gelenler arasında göremeyince oraya herkesin gelip gelmediğini sormuştur. Toplanan kalabalık önce herkesin orada olduğunu söylemiş, ancak sultanın ısrarlı soruları üzerine iki Faslı'nın gelmediğini, ancak onlarında hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve insanlara sürekli sadaka dağıtan zengin kimseler olduğunu söylemişlerdir. Onlarında huzuruna getirtilmesini isteyen Sultan Nureddin huzuruna gelen iki yabancıyı hemen tanımış, onlara nereden ve ne amaçla Medine'ye geldiklerini sormuştur. Yabancılar, Mağrib diyarından hac yapmak için geldiklerini ve o seneyi Hz. Peygamber'e komşu olarak geçirmek istediklerini ifade etmişlerdir. Anlatılanlara inanmayan Sultan Nureddin yabancıların kaldıkları yeri öğrenerek yanındaki heyetle o iki yabancının evine gitmiş ve evde yapılan incelemede bol miktarda para, iki *Kur'ân-ı Kerîm* ve çok sayıda kitap bulmuşlardır. Bu sırada Medine halkı devamlı

680 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. IV, s. 1568; Moritz Steinschneider, *Polemische und Apologetischeliteratür in Arabischer Sprache, zwischen Muslimen, Christen und Juden*, Leipzig 1877, s. 104; bkz. Moshe Perlmann, "Asnawi's Tract Against Christian Officials" *İgnace Goldhizer Memorial Volume*, edt. Samuel Lövinger, Alexander Scheiber vd., C. 2, Jerusalem 1958, 172-208.
681 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 431; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. IV, s. 1568.

olarak iki yabancının sürekli oruç tuttuklarını, namazlarını Ravza-i Şerîf'de kıldıklarını ve hergün sabah Baki mezarlığını ziyaret ettiklerini tekrarlamışlardır.[682] Muhtemelen Medine halkı kurak geçen senede çok fazla yardım gördükleri bu iki kişiden herhangi bir fenalık beklememektedirler. Bu anlatılanlar üzerine gördüğü rüya hakkında şüpheye düşen Sultan Nureddin evi bizzat aramaya karar vermiş ve küçük bir araştırmanın ardından evin bir odasında hasırın altına gizlenmiş ucu Hz. Peygamber'in kabrine çıkan bir tünel bulmuştur. Bu görüntü herkesi dehşete düşürmüş ve tekrar sorguya alınan şahıslar, aslen Hristiyan olduklarını, Faslı hacı kılığında Medine'ye geldiklerini ve yüksek bir ücret karşılığında Hz. Peygamber'in naaşını çalmak için Medine'ye gönderildiklerini kabul etmişlerdir. Hücre-i Şerîf'e yakın bir eve yerleştikleri bilgisini veren şahıslar, geceleyin tüneli kazdıklarını, tünelden çıkan kumu ise yanlarında getirdikleri çanta ile Baki Mezarlığına döktüklerini itiraf etmişlerdir. Bu işe cüret eden bu iki şahsın Hücre-i Şerîfe'nin Baki mezarlığına bakan kısmında derhal boyunları vurdurulmuş, bir daha bu şekilde olayların yaşanmaması için Hücre-i Şerîf'in etrafı su çıkana kadar kazılmış ve kazılan bu hendeğe eritilmiş kurşun dökülerek kabrin etrafı koruma altına alınmıştır. Ayrıca bu tarz olayların önüne geçmek için ilave tedbirler de alınmıştır.[683]

Aynı hadiseyi Cemâleddîn el-Matârî'de (ö.741/1340) eseri *et-Ta'rîf bimâ anestü'l-hicreti min meâ'limi dâri'l-hicre*'de özetle anlatmıştır. el-Matarî olayı Alümiddîn Yakûb b. Ebî Bekr'den dinlediğini ifade etmiştir. Bu anlatımda el-İsnevî'nin anlatımına göre bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. İlk anlatımda Sultan Nureddin'in yirmi kişilik bir kafile ile yola çıktığı haber verilirken, el-Matarî bu sayıyı bin kişilik bir kafile olarak vermektedir. Yine el-İsnevî anlatımında Faslı olarak belirtilen kişiler, el-Matarî'de Endülüs ahalisinden kimseler olarak ifade edilmiştir. İlk anlatımda kendilerini gönderen kişi veya kişiler hakkında bilgi verilmezken el-Matarî'de krallarının emri ile bu işe kalkıştıklarını söylemişlerdir. Tünelden çıkan kumu el-İsnevî'ye göre Baki mezarlığına atıyorlarken, el-Matarî kaldıkları evin yanında bulunan bir kuyuya attıklarını belirtmiştir.[684] Fîrûzâbâdî'de bahsi geçen olayı

682 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 432.
683 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 433.
684 Cemâleddîn el-Matârî, *et-Ta'rîf bimâ anestü'l-hicreti min meâ'limi dâri'l-hicre*, tahkik: Süleyman er-Rahilî, Riyad 1426/2005, s. 208.

el-Meğanimü'l-mütâbetü fî meâlimi tâbe adlı eserinde el-Matarî'nin anlattığı şekilde nakletmiştir.[685]

Akıllara durgunluk veren bu hadisenin yaşanıp yaşanmadığı son dönemlerde tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. Bazı tarihçiler Hz. Peygamber'in naaşına ulaşmak için açılan tünel sonrası çıkan toprağın kolaylıkla taşınamayacağını belirtmişler, bu olayı Nureddîn Zengî'nin tarih içerisindeki konumunun güçlendirilmesi için uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Bahsi geçen olayın gerçekleştiğini savunanlar ise, vak'anın hem Semhûdî'nin hem de İsnevî, Münâvî ve İbn Kâdî Şühbe'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye* eserlerinde geçmesinin olayın sahihliği için yeterli olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Nureddîn Zengî'nin 557 (1162) yılında hac için Mekke ve Medine'ye gitmesi de olayın gerçekleştiğine delil olarak gösterilebilir.[686]

2.3.6. Vefâü'l-Vefâ'da Hz. Osmân'a İzafe Edilen Kur'ân-ı Kerîm'in Durumu

Hz. Osmân'ın mushafının akıbeti konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Konu ile ilgili bilgiler veren Semhûdî, Emevîler zamanında Irak valisi olan Haccâc b.Yusûf es-Sekâfî (ö.95/714) tarafından gönderilen *Kur'ân-ı Kerîm*'in Mescid-i Nebevî'de muhafaza edildiği görüşünü beyan etmiştir. Haccâc, mushafını Medine'ye gönderdiği zaman Hz. Osmân'ın ailesi ve Medineliler bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Medinelilerin Hz. Osmân'ın mushafını çıkarmalarını tavsiye etmeleri üzerine ailesinin "Hz. Osmân şehit edildiği gün mushafının da zarar gördüğünü" söylediklerini ifade eden Semhûdî bu düşüncenin de gerçekleştirilemediğini haber vermektedir. Haccâc'ın göndermiş olduğu *Kur'ân-ı Kerîm* Abbasî Halifesi el-Mehdî-Billâh (ö.169/785) döneminde Medine'ye mushaf gönderilinceye kadar okunmuştur. Sonrasında ise el-Haccâc'ın göndermiş olduğu *Kur'ân* minber'in arkasında bir sandığa kaldırılmıştır.[687]Semhûdî'nin İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'ye (ö.643/1245) dayandırdığı bir rivayette ise Hz. Osmân'a ait mushafın uzun bir süre kayıp olduğu, sonrasında sayfaları dağınık bir vaziyette bulunduğu ve Bâbülmervân'ın yanındaki odada bir çantaya konulduğu yönündedir. Bu oda Mescid-i Nebevî'de meydana gelen ilk yangında yanmıştır. Ayrıca İbnü'n-Neccâr, Hz. Peygamber'in makamının yakınında

685 Mecdüddîn Fîrûzâbâdî, *el-Meğanimü'l-mütâbetü fî meâlimi tâbe*, tahkik: Hamed el-Câsir, Riyad 1389/1969, s. 190; Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 434-435.
686 Mustafa Sabri Küçükaşcı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 148; Nurettin Gemici, "a.g.m.", s. 218.
687 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 457.

boyalı kürsünün içinde kilitli bir vaziyette duran Mısır'dan getirilmiş bir *Kur'ân-ı Kerîm* olduğunu da kaydetmiştir. Bu kürsünün yanında açıkta bulunan iki mushaf daha bulunduğunu, insanların da mescidde bu *Kur'ân*'ları okuduklarını yine İbnü'n-Neccâr'dan öğreniyoruz.[688] İbn Cübeyr ise (ö.614/1217) seyahatnâmesinde, el-Maksûre ile Ravza-i Mutahhara ve Hücre-i Saâdet arasında üzeri kilitli, boyanmış kürsü üzerinde bir mushaf olduğunu söylemiştir. İbn Cübeyr, bu mushafın Hz. Osmân'ın beldelere göndermiş olduğu dört mushaftan biri olduğunu belirtmiş, ancak Hz. Osmân şehit edildiğinde okuduğu *Kur'ân-ı Kerîm* olup olmadığı hakkında bir yorum yapmamıştır.[689] Semhûdî burada bahsedilen mushafın İbn Neccâr el-Bağdâdî'nin (ö.643/1245) bahsettiği kürsü içerisinde kilitli mushafın özelliklerine uyduğunu söylemiştir.[690]

İbn Kuteybe'ye (ö.276/889) göre ise Hz. Osmân şehit edildiğinde okuduğu *Kur'ân* oğlu Halid'e sonra da ondan diğer çocuklarına geçmiştir.[691] İbn Kuteybe'ye ait başka bir rivayette ise bu mushafın İran'da yer alan Tûs[692] (طوس) şehrinde görüldüğü yönündedir.[693]

Hz. Osmân'a izâfe edilen *Kur'ân-ı Kerîm* ile ilgili rivayetleri veren Semhûdî, kendi görüşünü de ortaya koymuştur. Hz. Osmân'ın *Kur'ân*'ı ilk dönemlerde kaybolmuş, sonrasında bulunarak Medine'ye getirilmiş ve Mescid-i Nebevî'ye konulmuştur. Ancak Kahire ve Mekke'de de üzerinde kan lekesi olan benzer mushafların olması Semhûdî'yi bu görüşünden uzaklaştırmıştır. Doğal olarak Hz. Osmân'ın mushafından bir tane olması gerektiğini belirten Semhûdî, bazı kişilerin mushafların üzerine safran boyası sürerek benzer mushaflar ortaya çıkardığını söylemiştir. Diğer bir ihtimal de bu mushafların Hz. Osmân tarafından çeşitli vilayetlere gönderilmiş mushaflar olduğu yönündedir. Hz. Osmân tarafından kopyalanıp gönderilen bu mushafların sayısı hakkında da çeşitli rivayetler bulunmaktadır. En kuvvetli ihtimal ise beş vilayete gönderildiği yönündedir.[694]

---

688 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 458.
689 İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 137.
690 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ,* C. II, s. 458.
691 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkaşe, Kahire 1981, s. 201.
692 Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, C. IV, s. 49-50; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri* (*Mezopotamya, İran ve Orta Asya*) *İslam Fetihlerinden Timur zamanına kadar*, hzl. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2015, s. 473-475.
693 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 459.
694 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 460. Ayrıntılı bilgi içib bkz. Ziya Şen, "Hz. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akibeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36, (2014), s. 31-50.

2.3.7. Memlük Dönemi Mescid-i Nebevî'de Yangınlar ve Bazı İmar Faaliyetleri

Doğal afetler içinde Medine için ilk akla gelen felaket yangınlar olmuştur. Asırlarca insanlara hizmet eden bir yapı, küçük bir kıvılcım sonrası meydana gelen yangınla, ya büyük hasar görmüş ya da tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. İnşa edildiği tarihten itibaren birçok genişletme ve tamir işlemi gören Mescid-i Nebevî'ye de deprem ve yangın gibi bazı felaketler büyük zararlar vermiştir. Semhûdî eserinde Mescid-i Nebevî'de meydana gelen iki büyük yangından geniş bir şekilde bahsetmiştir. Öncelikle yangının nasıl çıktığını ve Mescid-i Nebevî'ye verdiği zararları anlatan Semhûdî, ardından yangın sonrası Mescid-i Nebî'de gerçekleştirilen restorasyon işlerini de ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[695]

2.3.7.1. 654 (1256) Yılında Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangın

1 Ramazan 654 (22 Eylül 1256) tarihinde Ramazan ayının ilk Cuma gününün gecesinde meydana gelen bu yangın, Mescid-i Nebevî'nin kuzey batı köşesinde başlamış ve kısa zamanda tüm mescide yayılarak büyük bir zarara yol açmıştır. Kaynaklarda yangının sebebi ile alakalı şu bilgiler yer almaktadır. Mescid-i Nebevî'nin ferrâşlarından Ebû Bekir b. Evhad isimli şahıs elinde meşale ile Mescid-i Nebî'ye ait bir depoya girmiş, elindeki meşaleyi içerisinde kumaş ve pamuk artıkları olan kandil kafesine koymuş ve akabinde ateş orayı tutuşturmuştur. Yangını söndürmek için hemen harekete geçen görevli muvaffak olamamıştır. Ateşin depoda bulunan hasır ve halılara sıçramasıyla yangın daha da büyümüş ve alevler Mescid-i Resûl'ün çatısına kadar ulaşmıştır.[696]

Yangın kıble tarafına doğru hızla ilerlerken bu durumu gören ve duyan Medine ahalisi -Medine emiri ile birlikte- yangına müdahale etmek için koşuşturmaya başlamış ancak çabaları sonuçsuz kalmış ve bir müddet sonra yangın Harem-i Şerîf'in tüm çatısını sarmıştır. *Vefâ*'da yer alan bilgilere göre yangında, Abbasî Halifesi Nasır li-Dinillâh'ın (ö.622/1225) Hz. Osmân'a ait mushaf gibi kutsal emanetleri saklamak için yaptırmış olduğu kubbe ve eserlerin içerisinde bulunduğu sandıklar dışında her şey yanmıştır.[697] Yangından eseri *Urvetü't-tevsîk fi'n-nâr ve'l-hârîk*'de bahseden Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kastallanî (ö.686/1287) yangının çıkış sebebini ve vermiş olduğu zararları anlattıktan sonra bu konu ile ilgili dikkate alınması gereken

695 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 371-383, 413-430.
696 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 372.
697 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 374.

bazı manevî sebeplerin de olduğu konusuna değinmektedir. Kastallanî'ye göre Mescid-i Nebevî'de yapılan süslemeler ve değişiklikler Hz. Peygamber'in rızasına uygun değildi. Yine ona göre zaten saygınlığı olan mekânlara bu şekilde müdahale yaparak yüceliğini artırma girişimi yanlıştı ve caiz değildi.[698] Konuya başka bir açıdan yaklaşan Semhûdî yangının o dönemde Medine ve Mescid-i Nebî'yi Şiilerin istila etmesine kadı ve hatip görevlerinin onlardan olmasına bağlayan bir görüş ileri sürmektedir.[699]

Yangın söndürüldükten sonra Mescid-i Nebevî'de büyük bir tahribat oluşmuştur. *Vefâ*'da yer alan bilgilere göre Mescid-i Nebî'nin ayakta kalan direkleri hurma ağacının gövdelerine dönmüş rüzgârla bile yıkılacak bir duruma gelmişti. Hücre-i Saâdet'in en üst tarafında bulunan çatı önce Hz. Peygamber'in evinin üstüne sonrasında ise Hücre-i Şerîfe'nin ve kabirlerin üzerine düşmüştü.[700]

Yangın Abbasî Halifesi el-Müsta'sım-Billâh'a (ö.656/1258) mektupla haber verilmiş, Halife'de Irak'tan usta ve ekipmanlardan oluşan bir kafileyi Medine'ye göndermiş ve 655 (1257) yılının başlarında tamir işlemleri başlamıştır. Onarım işine Hücre-i Şerîf'in üstüne düşen çatıyı kaldırarak başlamak istemişler ancak bir sorun çıkmıştır. Hz. Peygamber'e bir saygısızlık olacağı endişesi ile kimse çatıyı kaldırmaya cesaret edememiş ve Medine emiri duruma çare bulamayınca meseleyi Halife el-Müsta'sım-Billâh'a sormak için bir heyet göndermiştir. Ancak o sene Moğol istilası başlayınca Abbasî Halifesinden beklenen cevap gelmemiş ve kimse o bölüme girmeye cesaret edememiştir. Hücre-i Saâdet harap bir şekilde bırakılmıştır. Bu duruma eserinde değinen Semhûdî, Hz. Peygamber'e saygısızlık olacağı düşüncesiyle Hücre-i Şerîf'in adeta bir enkaz halinde bırakılmasına bir türlü anlam veremediği kaydını düşmüştür. *el-Vefâ bimâ yecibü li-hazreti'l-Mustafâ* isimli eserinde ise Hz. Peygamber'in kabrine saygının bu yangın kalıntılarının kaldırılması ve imar edilmesiyle mümkün olacağının altını çizmiştir.[701]

Yangın sonrası Medine ahalisi, Hücre-i Saâdet'te yer alan yangın yıkıntılarına dokunmaya cesaret edemeyince, Hücre-i Şerîfin etrafındaki direklerinin baş tarafı esas alınarak yeni bir çatı inşa etmişlerdir. Ancak bu çatı Hücre-i Nebî'nin duvarlarını

698 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 373.
699 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 374; Semhûdî İbn Ferhûn'dan rivayetle o dönemde ehl-i sünnet olan âlimlerin ehl-i sünnet kitapları açıktan okuyamadığını ifade etmektedir.
700 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 374-375.
701 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 375-376.

aşmak durumunda kalmış ve Mescid-i Nebevî'nin çatısı olarak düşünülen bu çatı aynı zamanda Hücre-i Saâdet'in de çatısı olmuştur. Yani bir nevi Hücre-i Şerîf çatısız kalmıştır.[702] Yapılan bu çatı Hücre-i Şerîf ve etrafını, kıble duvarından doğu duvarına ve Cebrail (as) kapısına kadar olan kısmı, batı cihetinden Ravza-i Mutahhara'nın tamamını ve Minber-i Şerîf'e kadar olan kısmı kaplamış ve Hz. Peygamber zamanındaki kısmın tamamını içine almıştır.[703]

Moğol istilası sonrası Bağdat işgal edilmiş ve Halife Nasır li-Dinillâh ailesi ile birlikte öldürülmüştür. Abbasî Hanedanlığının son bulmasından sonra Mescid-i Nebevî'de yarım kalan onarım işleri Memlük Sultanları eli ile yürütülmüştür. Memlükler döneminde Mescid-i Nebî'nin inşasıyla ilk ilgilenen Sultan, el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek (ö.655/1257) olmuştur. Onun emri ile Mısır'dan usta, alet ve ekipmanlar gönderilmiştir. Bu dönemde Yemen Hükümdarı olan el-Melikü'l-Muzaffer'de (ö.694/1295) onarım işlerine kereste göndermek suretiyle yardımcı olmuştur.

el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (ö.658/1260) döneminde ise çalışmalar Bâbüsselâm'dan eskiden Bâbüâtike olarak bilinen Bâbürrahme'ye, Bâbücibrîl'den eskiden Ebü'l-Abbas es-Seffâh'ın kızı Rayta Kapısı olarak nispet edilen Bâbünnisâ'ya kadar olan kısımda devam etmiştir. Sultan el-Melikü'z-Zahir Rükneddin el-Bundukdârî (ö.676/1277) döneminde ise Bâbürrahme'den Mescid-i Nebevî'nin kuzeyine, sonra da Bâbünnisâ'ya kadar Mescid-i Nebevî'nin çatısı onarılmıştır. Bu şekilde Mescid-i Resûl'ün çatısı yangın öncesinde olduğu şekle döndürülmüştür. Semhûdî eserinde el-Bundukdârî (ö.676/1277) döneminde yapılan çalışmalara atıfta bulunarak Memlük Sultanının bu konuya çok önem verdiğini tamir işleri için gerekli kaynağı ayırdığını, kereste, kurşun, demir tedarik etmek suretiyle gerekli malzemeyi sağladığını ve elli üç ustayı Medine'ye göndererek restorasyon faaliyetlerinin bir an önce yürütülmesi için her türlü tedbirin alındığını ifade etmektedir.[704]

2.3.7.2. 886 (1481) Yılında Mescid-i Nebevî'de Meydana Gelen Yangın

13 Ramazan 886 (5 Kasım 1481) tarihinde Mescid-i Nebevî'de ikinci bir yangın meydana gelmiştir. Semhûdî eserinde bu yangından çok ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştir. Yangının oluş biçimi, yayılışı, söndürmek için yapılan çabalar ve

[702] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 376.
[703] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 378.
[704] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 378-379.

sonrasında yapılan onarım işlerini ilk elden *Vefâü'l-vefâ*'dan öğrenmekteyiz. Semhûdî'nin belirttiğine göre yangın sırasında kendisi umre niyetiyle Mekke'de bulunuyordu. Ancak yangına şahit olanlar bu durumu Semhûdî'ye bizzat anlatmışlardır. Yangının çıkış sebebi Mescid-i Nebevî'nin güneydoğu köşesinde yer alan Reisiye (Yemamiye) minaresine düşen yıldırımdır. Yıldırım düştüğü esnada minarede tehlil getiren baş müezzin eş-Şems Şemseddîn Muhammed b. el-Hatip olay anında vefat etmiştir. Yıldırım Mescid-i Nebî'nin doğu kısmını yıkmış ve minarenin üst kısmını parçalamıştır.[705] Ayrıca Minber-i Şerif ve Ravza-i Mutahhara'yı içine alan namazgâhın önündeki mahfaza ve bu mahfazanın üzerindeki mihrap yanarak kül olmuştur. Mescid-i Resûl'ün kemerlerinin büyük bir kısmı da düşmüştür.[706] Yangın kısa süre içerisinde Medine ahalisine duyurulmuş ve Medine emiri dâhil büyük bir topluluk Mescid-i Nebevî'de toplanmıştır.[707]

Kuzey ve doğu çatıları hızlı bir biçimde alev alınca halkın yangını söndürme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Su taşıyarak yangını söndüremeyeceklerini anlayınca yangının önündeki çatıları yıkmaya başlamışlar ancak rüzgârın da etkisiyle yangın onlardan önce davranmış ve Mescid-i Nebî'nin tavan kısmının büyük bir kısmı yanmıştır. Semhûdî'nin belirttiğine göre yangında ondan fazla kişi ölmüştür. Yangında sadece minare ve çatı kısmı zarar görmemiş bununla birlikte depolar, kapılar, kütüphane de tamamen yanmıştır. Bu büyük yangından Hücre-i Şerîf'i örten kubbe zarar görmeden kurtulabilmiştir.[708] Bu yangının en büyük zararlarından bir tanesi de Semhûdî'ye ait yüzlerce cilt eserin bu yangında kül olmasıdır. Semhûdî'nin ifadesine göre üç yüz cilt eseri Mescid-i Resûl'ün arkasındaki halvet odasında yanmıştır.[709]

Mescid-i Nebevî'de yangın sonrası yüz yirmi kolon düşmüş ve geriye kalanlarda ise ağır hasar oluşmuştur. Hücre-i Şerîf'in kubbesi hasar almadığı gibi yakınındaki kolonlarda bu yangından mucize eseri kurtulmuş ve mübarek kabirler bu olaydan etkilenmemiştir.[710]

---

705 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 413.
706 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 417.
707 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 413.
708 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 414-415.
709 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 416; Semhûdî yanan eserlerinin kalbinde oluşturduğu burukluğu şu şekilde ifade etmiştir: "Sonuçta Allah Teâlâ bana kadere rıza ve teslimiyet duygusunu nasip etti. Artık sahip olduğum bu duyguyu kitaplarıma tercih ediyorum. Bundan dolayı Allah'a hamd u senalar olsun! Korkunç yangında orada olmamam Allah'ın ayrı bir lütfudur. Olay ben Mekke'ye vardığım gece gerçekleşti. Medine'de kaldığım zaman içerisinde daha önce ramazan ayında hiç Medine'den çıkmamıştım. Aksine ayın başından sonuna dek, gece gündüz Mescid-i Nebevî'de kalırdım. Bu seferki yolculuğum sayesinde yangından kurtulmuş oldum."
710 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 416.

Yangın üç gün sonrasında kontrol altına alınmış ve dönemin Sultanı el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'a (ö.901/1496) haber verilmiştir. Yangının enkazına Sultan Kayıtbay'dan haber gelinceye kadar dokunulmama kararı alınmış, ancak daha sonra Hücre-i Saâdet ve yakın çevresi hariç Mescid-i Nebevî'nin ön kısmının temizlenmesine karar verilmiştir. Enkazı taşıma işine emir, kadılar, eşraf takımı, halk, birçok kadın ve çocuk Allah rızası için hiçbir ücret talep etmeden çalışmışlardır. Semhûdî enkaz kaldırma işine bir tek "perde gerisindeki genç kızların" katılmadığını ifade ederek, o dönem Medine sosyal hayatı hakkında bizlere küçük de olsa bir ipucu vermiştir. Yangın sonrası yanan minberin yerine yeni bir minber yapılmış, gölge yapmak için Mescid-i Resûl'ün üzerine çadır gerilmiştir. Bu zaman zarfında dahi enkazın kaldırılamayan kısmında yangın içten içe devam etmiştir. Semhûdî bunun sebebinin düşen kandil süslemeleri olduğunu ifade etmektedir.[711]

Temizlik devam ederken Hücre-i Saâdet'in etrafı pişirilmemiş tuğla ile yapılan bir duvarla çevrilmiştir. Ardından bu kısma cam, kapı ve kemer eklenmiştir. Semhûdî bu yapının masrafının "mübarek bazı kadınlar" tarafından karşılandığını söylemiştir. Aynı hayırsever kadınlar hazırladıkları beyaz kumaş örtüyü Hücre-i Saâdet'in üstüne sermişlerdir. Bu durum o dönemde kadınların mal birikimi yapabilme durumları hakkında bizlere bir fikir verebilir. Semhûdî, yangının manevi sebebinin Hz. Peygamber'e arz olunan amellerin kötülüğü olduğunu ve bu yüzden bir uyarı olarak bu kutlu mekânda bir yangın çıktığını öne sürmektedir.[712] Enkazın kaldırılma işi uzayınca ziyaret için gelen insanlar da devasa yapıları andıran bu enkazı görmek durumunda kalmışlardır. Semhûdî yangın haberini verirken ilginç bir bilgiyi de bize aktarmaktadır. Yangın haberi Rodos adasına ulaştığında burada yaşayan Hristiyanlar olaydan duydukları memnuniyetin bir sonucu olarak süslenerek olayı kutlamışlar ve çan çalmışlardır. Semhûdî, bu kutlamaların akabinde Rodos'da günlerce süren büyük bir deprem olduğunu, çok sayıda binanın yıkıldığını bunun da Nebevî bir mucize ve ilahi bir işaret olduğunu ifade etmektedir.[713]

Yangın haberi Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'a (ö.901/1496) ulaşır ulaşmaz Mekke'deki imar işlerini iptal ettirmiş ve Emir Sankar el-Cemâlî emrinde; yapı ustaları, marangoz, boya ustası; taş, tahta, demir ve mermer ustalarından oluşan yüzden fazla zanaatkârı ve masrafların karşılanması maksadıyla yüz yirmi bin dinar

711 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 417.
712 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 417.
713 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 419-420.

parayı Medine'ye yollamıştır. Semhûdî'nin ifadesine göre gelen bu yardım sayesinde Tûr, Yenbu ve Medine'de büyük bir bolluk yaşanmıştır.[714] Kara ve deniz yolu ile kesintisiz bir şekilde Mescid-i Nebevî'nin inşası için erzaklar Medine'ye ulaştırılmıştır.

Restorasyon işlerine öncelikle Reisiye minaresinin yıkımı ile başlanmış, ardından Bâbüsselâm'dan kıble duvarının sonuna, oradan doğu kısmında Bâbücibril'e ve batı tarafından Bâbürrahme'ye kadar Reisiye minaresine paralel tüm direkler yıkılmıştır. Minare ve yıkılan tüm direkler bazı eklemeler yapılarak yeniden inşa edilmiştir. Hz. Osmân mihrabı da genişletilerek ve üzerine bir tavan yapılarak yenilenmiştir. Ayrıca Hz. Osmân mihrabı ve Hücre-i Şerîf'in üzerine, çok sayıda kolon birleştirilerek ve yeni kolonlar dikilerek yeni ve büyük bir kubbe inşa edilmiştir.[715] Bu işlem sırasında ilginç bir olay yaşanmıştır. Hücre-i Saâdet'in üçgen köşesine kolon dikmek için kazı yapılırken bir ceset ile karşılaşılmıştır. Semhûdî'nin ifadesine göre bu kadın cesedi Ümmü'l-Haseneyn Fâtıma bint Muhammed ez-Zehrâ'ya (ö.11/632) aittir.[716] Bu işlerin ardından Babüsselâm'ın önüne içeriden iki adet kubbe eklemiştir. Ayrıca bu kapı siyah ve beyaz mermerlerle kaplanmıştır. Hz. Osmân mihrabı etkileyici bir şekilde süslenmiştir. Hücre-i Şerîf'in ön duvarının mermerleri de yenilenmiştir. Minber ve mahfil de mermerden tekrar inşa edilmiş ve Bâbürrahme ve Bâbünnisâ kapılarına da birer kürsü eklenmiştir. Doğu duvarına ise daha fazla ışık sağlamak maksadıyla daire şeklinde pencereler eklenmiştir.[717]

Yangın sırasında kolonlar arasındaki kurşunların erimesi sonucu birçok kolonun düşerek parçalanması üzerine yeni kolonların yapımında taş kemerlerin kullanılması kararı alınmıştır. Bu taş kemerler aynı zamanda pencere görevi de görmüştür.[718] Mescid-i Nebî'nin ön duvarına yapılması planlanan otuza yakın pencere konusunda imar yetkilisi ile halk arasında bir anlaşmazlık çıktığı görülmektedir. Bu konu ile alakalı Sultan Kayıtbay bizzat devreye girerek, Mısır âlimlerinden fetva almak suretiyle bu pencereler yapılmıştır. Yangında yok olan mushaf ve mushaf çantaları kısa sürede tedarik edilmiştir. Yanan kitaplar içinse Sultan Kayıtbay acil olanların

714 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 420-421.
715 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 421.
716 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 422.
717 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 423.
718 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 424.

hemen tedarik edilmesi için talimat vermiş geri kalanların ise zaman içerisinde tedarik edileceğinin sözünü vermiştir.[719]

Mescid-i Nebevî'nin onarımı sona yaklaşırken, Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (ö.901/1496) tarafından vakfedilen ve Mescid-i Nebevî'nin yanı başına yapılacak misafirhane ve medrese inşaatı da başlamıştır. Buraların yapılabilmesi için Hısn-ı Atîk diye bilinen misafirhane, Mescid-i Resûl'ün kuzeyindeki Cevbâniye Medresesi ve Dâr- Sübbak isimli ev kamulaştırılmış ve yerlerine medrese ile han yapılmıştır.[720]Ayrıca misafirhanenin önündeki hamam, Bâbüsselâm'daki abdesthaneye katılmıştır. Bâbürrahme'nin bitişiğine ise iki minare yapılmıştır. Semhûdî'nin anlatımına göre yapılanlar bunlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda sebil, fırın, değirmen ve tereyağlı buğday lapası için de mutfak yapılmıştır. Yapılan bu hayratların masrafı Sultan Kayıtbay'ın kendi adına aldığı Ayâsî evlerinin gelirlerinden karşılanmıştır.[721] Semhûdî, Sultan Kayıtbay'ın hac ibadeti dönüşü Medine'den vakıf amaçlı ev ve araziler aldığını, elde edilecek kazançla ise Halilü'r-Rahman sofrasına benzer yemek sofraları kurmak suretiyle Medine halkına kesintisiz yemek verilmek istendiğini ifade etmektedir. Sultan Kayıtbay bu amaçla altmış bin dinarlık bir bütçe ayırmıştır.[722]

Yapılan hayratlar içerisinde hamam ve değirmen özellikle önem arz etmektedir. Semhûdî'den öğrendiğimize göre Medine'de daha önce değirmen ve hamam yoktu. Değirmen olmadığı için insanlar buğdayları ezmek için elle idare ettikleri taşları kullanmışlardır. Semhûdî vakfedilen arazilerin yıllık yedi bin beş yüz irdebb[723] tahıl getirisi olduğunu ifade etmektedir. Sultan Kayıtbay buraları vakfettikten sonra takviye olarak Mısır'da yeni arazilerin imarına başlamıştır. Bunların dışında yine Sultan Kayıtbay tarafından Medine'de alım-satım vergisi ve Emirliğe verilen bazı tazminat ücretleri de kaldırılmıştır.[724]

Mescid-i Nebevî'nin çatı inşaatı Ramazan ayının sonlarında 888 (1483) senesinde bitirilmiştir. Bu tarihte Mescid-i Nebî'de yapılacak basit birkaç iş ve Eşrefiye Medrese'sinin mermer kaplaması kalmıştı. 889 (1484) senesinde Mescid-i

719 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 425.
720 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 424.
721 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 425.
722 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 426.
723 İrdebb: Mısır'da tahıl ölçmek için kullanılan hacim ölçüsüdür. Her biri sekiz büyük veya onaltı küçük kadeh'ten oluşan vayba'ya eşittir. Bu da 96.25 kg denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walther Hınz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 47.
724 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 426.

Resûl'ün çivitle boyanan kısımlarını lotus rengine çevirmek için Mısır'dan boyacılar getirtilmiştir. Yine aynı tarihlerde Eşrefiye Medresesi'ne vakfedilen kitaplar ile yemek malzemeleri Medine'ye ulaşmıştır. Vakfiye gelirleri ile yemek dağıtılması kararı gereğince Medine'de ikamet eden herkese aile sayısına göre tahıl yardımı yapılmaya başlanmıştır. Bu pay Mısır irdebbinin yedi de biri (7/1) kadar bir orana tekabül ediyordu. Dışarıdan gelenlere ise her gün ekmek ve etli bulgur yemeği veriliyordu.[725] Medrese ve müştemilatı için yaklaşık yüz yirmi bin dinar para harcanmıştı.[726]

Semhûdî inşaatın beklenenden kolay geçtiğini buna sebep olarak da İnşaat malzemelerinin bir kısmının Medine'den karşılanmasını göstermektedir. Bu malzemeler arasında devm ağacının (hyphaene) kütükleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu kütükleri Şakra, Suveydere, Fer' gibi meşhur bölgelerden toplamışlardır.[727]

Hiç şüphesiz Mescid-i Nebevî'nin böylesi büyük bir yangından sonra çok daha güzel bir biçimde ibadete açılmasında en büyük pay dönemin Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'a (ö.901/1496) aittir. Semhûdî, Memlük dönemi öncesinde Abbasî Halifelerinin Mescid-i Resûl'ün her türlü işleri ile ilgilendiklerini belirttikten sonra Memlüklü idarecilerinin de bu konuda onlardan geri kalmadıklarını ifade etmiştir. Semhûdî'ye göre bu idareciler arasında en gayretlisi el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (ö.901/1496) olmuştur. Sultan Kayıtbay'ın ikinci yangın sonrası yaptıklarını, ilk yangın sonrası yapılan onarım işleri ile kıyaslayan Semhûdî, Sultan Kayıtbay'ın eski yöneticilerin başaramadığı pek çok meseleyi hallettiğini söylemiştir.[728]

Semhûdî, Mescid-i Nebevî'de meydana gelen II. Yangın ile ilgili bilgi verdiği bölümde Mekke'de yaşanan bir sel felaketinden de bahsetmektedir. Mekke'ye Muallâ kapılarını aşarak gelen ve insan boyunu aşan bu büyük sel felaketinde birçok ev yıkılmış, Kâbe'nin içi su ile dolmuştur. Ölü sayısının yüzden fazla olduğunu belirten Semhûdî, ne cahiliye döneminde ne de İslam tarihinde böylesine bir sel olduğuna dair bir rivayete rastlamadığını söylemiştir. Sel sonrası Mescid-i Haram'da dağa benzer enkazlar oluşmuştur.[729]

725 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 426/427.
726 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 428.
727 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 427.
728 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 429-430.
729 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 419-420.

2.3.7.3. Memlükler Dönemi Mescid-i Nebevî'de Bazı İmar Faaliyetleri

el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun (ö.689/1290) döneminde Mescid-i Nebevî'nin doğu ve batı tarafındaki çatıları yenilenmiş, kuzey çatısından Dikâk çatısına (سقف الدكاك)[730] kadar olan kısım tek bir çatı haline getirilmiştir.[731] Yine bu dönemde Mescid-i Nebî'de Hücre-i Saâdet'in çatısına ilk defa ahşap bir kubbe yapılmıştır. Daha önce Hücre-i Şerîf'in çatısını diğer yerlerden ayırt etmek için bu kısımda tuğladan, yarım boy yüksekliğinde bir yapı bulunuyordu. 678'de (1279) Seyfeddin Kalavun (ö.689/1290) döneminde yapılan bu ahşap kubbe alt tarafı kare, üst tarafı ise sekizgen olacak şekilde planlanmıştır.[732] Duvarların üst tarafına yerleştirilerek yapılan kubbenin üstüne tahta levha, onun üstüne de kurşun levhalar çivilenmişti. Mescid-i Nebî'nin çatısında bu kubbenin etrafına kurşun levhalar döşenmiş ve tahtadan bir tırabzan eklenmiştir.[733]

Yapılan kubbe, kurşun levhaların zamanla yerinden oynaması ve açılan aralardan yağmur suyu girmesinden endişe edilmesi nedeniyle el-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî (ö.762/1361) döneminde yenilenmiştir. 881 (1476) senesinde el-Melikü'l-Eşref Kāyıtbay (ö.901/1496) döneminde ise tırabzanlar ve kubbe arasındaki kurşun levhalar eskiyince bunlar söktürülmüştür. Levhaların altındaki yapının yağmur suyu nedeniyle çürüyen kısımları tamir ettirilmiştir.[734]

el-Melikü'z-Zâhir Rüknüddîn el-Bundukdârî (ö.676/1277) döneminde, Hz. Fatımâ'nın evinin etrafında ve hücre dış duvarlarının arasında el-Maksûra adı verilen bir bölme inşa edilmiştir. el-Melikü'z-Zâhir Rüknüddîn hac ziyareti sırasında Hücre-i Saâdet'in etrafına bir tırabzan yaptırmak istemiş ve bir ip yardımı ile Hücre-i Şerîf'in etrafının ölçüsünü almıştır. Mısır'da yaptırılan bu tırabzan 667 (1269) senesinde Mescid-i Nebevî'ye eklenmiştir. el-Maksûrâ olarak bilinen bu yapının kıble, doğu ve batı tarafında olmak üzere üç kapısı bulunmakta idi.[735] 853 (1449) senesinde el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (ö.857/1453) devrinde öncelikle el-Maksûrâ'ya dördüncü bir kapı eklenmiş, zemin kısmına renkli mermerler yapılmış tavan kısmına ise güneşi

730 Semhûdî'nin ifadesine göre bu kısım Mescid-i Nebî'nin Şam tarafında yer almaktadır. Mescid-i Nebevî'nin diğer yerlerinden daha yüksek olduğu için "ed-Dikak" adı verilmiştir. Ne zaman yapıldığı konusunda bilgi verilmemiştir. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 462.
731 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 380.
732 bkz. Resim No 4, Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 411.
733 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 384.
734 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 387.
735 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 387.

engellemek için güneşlik yapılmıştır.[736] Mescid-i Nebî'de meydana gelen yangın bu bölümü de etkilemiş ve yangın sonrası burada da onarım ve yenileme çalışmaları yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle el-Maksûrâ'nın kıble tarafına bir pencere yapılmış, üst tarafına ise bakır ve demir örgülü ağlar çekilmiştir. Hücre-i Şerîf'in üçgeninin arka kısmında selamlık ile arasına bir bölme yapılmıştır. Zaman geçtikçe yapılan bu bölme Hücre-i Şerîf olarak bilinmeye başlamıştır. Kapıları ve kandilleri de Hücre-i Şerîf'e ait zannedilmiştir.[737]

Afifeddîn Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed el- Matârî (ö.765/1363) el-Melikü'z-Zâhir (ö.676/1277) tarafından yaptırılan el-Maksûrâ adlı bölümü birtakım eleştirilere tabi tutmuştur. el-Matârî'ye göre, Sultan Melikü'z-Zâhir bu yapıyı Hücre-i Saâdet'e tazim maksadıyla yapmış ancak Hz. Peygamber'in evinin yanındaki Ravza-i Mukaddese'nin bir kısmını çevirmek suretiyle namaz kılmanın faziletinin rivayetlerle sabit olduğu bir bölümde namaz kılınmasına mâni olmak gibi bir hataya düşmüştür. İbn Cemâa İzzeddîn de (ö.767/1366) *el-Manâsikü's-Sugrâ* adlı eserinde bu konuya değinmiş ve yapılan işlemi eleştirmiştir. Yapılan tırabzanların Ravza-i Mutahhara'yı işgal ettiğini söyleyen İbn Cemâa Hücre-i Şerîf ile tırabzan arasının kadın ve çocukların sığınma yeri haline geldiğini ve küçük çocukların buraya pisleyebileceğinden şikâyet etmiştir. Bu durumu el-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî'ye (ö.762/1361) ileterek bahsi geçen tırabzanların kapatılmasını istemiş ancak Sultan Kalâvun bu teklife olumlu bir cevap vermemiştir. İbn Cemâa'da el-Maksûra'nın avam arasında zamanla Hücre-i Saâdet'in bir parçası olarak görülmesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı da ifade etmektedir.[738] 830 (1427) senesinde el-Melikü'l-Eşref Seyfüddîn (ö.841/1438) dönemine gelindiğinde bahsi geçen tırabzanların kapıları çivilenmek suretiyle mekân kapatılmıştır. Böylece insanlar ziyaretlerini tırabzanların arkasından ve Hücre-i Şerîf'e girmeden yapıyorlardı. Bu uygulamanın sebebi İnsanların Hücre-i Şerîf'e dokunmalarını engellemek ve Hücre'ye olan saygı ve hürmeti artırmaktı. Semhûdî tırabzanların kapatılamasının doğru ve kesin bir çözüm olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bahsi geçen kötü durumu düzeltmenin yolu kapıları veya mekânı kapatmak olmamalıdır. Bu kısma yerleştirilen görevlileler insanları daha saygılı olması noktasında uyarabilirlerdi. Çünkü el sürme gibi eylemler tırabzanlar kapatıldıktan sonra bu kez tırabzanlar üzerinden devam

736 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 388.
737 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 388-389.
738 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 391-392.

etmiştir. Bu hareketlerin yapıldığı duvarın kabrin duvarı olmadığı vurgulayan Semhûdî, eğer bu sebepten bu kısım kapatılacaksa tüm mescidin kapatılması gerektiğini bunun ise haram bir iş olacağını söylemiştir. Semhûdî, el-Melikü'l-Eşref Kāyıtbay (ö.901/1496) döneminde 884 (1479) senesinde Sultan Kayıtbay'ın Medine ziyareti sırasında bu kısmın ziyarete açılma fikrini kendisine iletmiş, ancak Sultan Kayıtbay "ziyaret için şu durduğum yerden daha uzak bir yerde durmam mümkün olsa öyle yapardım" diyerek bu talebe olumsuz bir yanıt vermiştir.[739]

Semhûdî'nin İbn Ferhûn'a (ö.769/1367) dayandırdığı bir rivayette el-Maksûrâ'nın batı tarafında batan güneşin ışıklarından korunmak için bir oda daha yapılmıştı. Ancak zamanla Şiiler arasında bu yer Şiilere has bir bölüm olarak düşünülmüş ve namazlarını burada kılmaya başlamışlardır. Bu durum namazda safları ayırır hale getirmiştir. Aynı zamanda Şiiler derslerini de bu kısımda yapmaya başlamışlardı. Ancak bir gece yarısı kim olduğu bilinmeyen kişiler tarafından bu bölüme ait kapılar ve tahtalar yıkılmış ve böylece bu bölüm tekrar Hücre-i Şerîf'e eklenmiştir. Semhûdî bu nakilleri yaptıktan sonra bu bölmenin Hücre-i Şerîf'in Şam kapısı tarafında, heyetlerin karşılandığı sütunun kuzeyinde olduğu bilgisini verdikten sonra, kendi döneminde de Şiilerin hala Mescid-i Nebevî'nin bu kısmında namaz kılmaya devam ettiğini aktarmıştır.[740]

2.3.7.4. el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (ö. 901/1496) Dönemi İmar Faaliyetleri

Medine ve Mescid-i Nebevî tarihi açısından el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (ö.901/1496) dönemi iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki bu dönemde Mescid-i Nebî'de meydana gelen ve büyük bir tahribata yol açan yangınlar ve sonrasında Mescid-i Resûl'de yapılan onarım çalışmalarıdır. Diğer önemli bir husus ise Semhûdî'nin bu dönemde yapılan çalışmaları müşahade etmesi, hatta zaman zaman bu çalışmalara bizzat refakat etmesidir. *Vefâü'l-vefâ*'da belirtildiğine göre el-Eşref Kayıtbay (ö.901/1496) döneminde Mescid-i Nebevî'de onarım işleri çatısında ortaya çıkan birtakım sorunlar üzerine başlamıştır. Sultan Kayıtbay konu ile ilgilenmesi için Cidde Emiri el-Mukir el-Eşrefî es-Seyfî Şahin el-Cemâlî'yi görevlendirmiştir. Yanındaki uzmanlar ile Medine'ye gelen emîr, Hücre-i Şerîfe'yi çevreleyen beşgen bölmede meydana gelen bir çatlağı incelemiş ve dönemin uzmanları ile onarım konusunda istişarede bulunmuştur. Bazı kimseler onarım gerektiğini söylerken

739 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 393-394.
740 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 389.

diğerleri ise bunu gerekli görmemiştir. Konu ile ilgili açıklama yapan Semhûdî, çatlak duvarın dikine doğru gittiği için onarıma ihtiyaç olmadığı fikrini benimsediğini ifade etmiştir. Bununla beraber yine Semhûdî'ye göre; çatlağın eski olması, içine alçı malzemeleri doldurulmuş olması ve duvarın üzerinde bir çatı olmaması da korkulacak bir durum olmadığını gösteriyordu.[741]

878 (1473) senesi sonlarında Mescid-i Nebevî'nin bir onarıma ihtiyacı olduğu aşikârdı. Durum tekrar Sultan Kayıtbay'a iletildi ve bunun üzerine onarım işi eş-Şems İbn ez-Zaman'a havale edildi. İbn ez-Zaman Medine'ye gelerek Mescid-i Nebî'yi incelemiş ve bir rapor hazırlayarak Mısır'a dönmüştü. Araya birtakım sorunlar girince onarım işleri aksamıştı. 881 (1476) senesinde İbn ez-Zeman yanında sanat erbabı ve ustalar ile Medine'ye geldi. Semhûdî'ye göre o dönem de, Hücre-i Şerîf'in hizasına denk gelen Mavi kubbenin, mübarek Bâş-ı Şerîf tarafında sütunun dibinde yer alan kare şeklindeki kaidenin ve üzerindeki takviyenin tamirata ihtiyacı vardı.

Bu bakımdan öncelikle sütunun altındaki kaidenin onarımı ile restorasyon faaliyetlerine başlanmıştır. Kaide söküldüğünde temel taşlarının, içindeki kurşunun parçalanmış olduğu görülmüş ve bu kısmın tamirine başlanmıştır. Sütunun dik ve düz tutabilmek için onu çatının ahşabına bağlamışlardır. Semhûdî bu büyük sütunların havada asılı gibi durmasına değinerek bu duruma hayret ettiğini ifade etmiştir. Sütunun alt kısmında onarım işleri sürerken, emir bir toplantı yapmak istemiş ve bu toplantıya Semhûdî'yi de davet etmiştir. İşlerin zorluluğu nedeniyle onarım işinden vazgeçilip geçilmeyeceği görüşülmek istenmiştir. Ancak Semhûdî kendisine yüz çeviren insanlarla bir tartışmaya girmeme amacıyla bu toplantıya iştirak etmediğini haber vermektedir. Ona göre sütun bu hale gelmişken tamir işinden vazgeçilemezdi. Toplantı yapılmış ve onarım işine devam kararı alınmıştır. Ardından günlerce yapılan bir çalışma sonrasında bu iş bitirilmiştir. Sonrasında kare şeklindeki kaidenin üzerinde yer alan destek yerine tekrar yerleştirilmiştir.[742]

Hücre-i Şerîf'in dış duvarında yer alan mermerlerin de yenilenmesi gerekmekte idi. Bu amaçla kuzey köşe tarafından doğu tarafına kadar mermerler sökülmüş ve tam dönemeç yerine gelindiğinde daha önce bahsi geçen çatlak ortaya çıkmıştı. Semhûdî çatlağın çok eski olduğunu, eskilerin çatlağı kapatmak için içerisine tuğla parçaları koyduğunu ve üzerini alçı ile kapatmaya çalıştığını haber vermektedir. Semhûdî'nin

741 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 395.
742 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 396.

ifadesi ile Şaban ayının on üçünde cumartesi gecesi Maksûre'nin ortasında bu çatlak ile ilgili bir toplantı planlanmış ve bu toplantıya Semhûdî de davet edilmişti. Semhûdî, belirttiğine göre bu toplantıya katılmakta da tereddüt göstermiş ancak toplantıya katılmıştır. Semhûdî duvarı bizzat kendisi de incelemiş ve konu ile alakalı fikrini beyan etmiştir. Semhûdî İbn Abbas'ın Kâbe'nin onarımı ile ilgili uygulamasını düşünerek sadece tamiratın edebe daha uygun olacağını düşünmüştür. Ancak sonrasında işin başındaki usta ile görüşmüş ve onarımın kesin çözüm olamayacağını belirtmiştir. Bu kısmın yıkılıp yeniden yapılması konusunda görüş birliğine varıldıktan sonra izin için Sultan Kayıtbay'a bir yazı yazılmıştır.[743]

Sultan Kayıtbay'dan haber gelir gelmez yıkım çalışmaları başlamıştır. Öncelikle Hücre-i Şerîf'in dış duvarı yıkılmıştır. Yıkımın ardından bu duvar ile iç duvar arasında ilk yangından kalan ve o dönemdeki insanların edeben dokunamadıkları yangın molozları ortaya çıkmıştır. Semhûdî buradaki her bir tahtanın yandığını haber vermektedir. Sonrasında ise bu molozların temizlik işlemi başlamıştır. Emir bu temizlik çalışması öncesi dönemin büyük âlimlerinden Şehâbeddîn Ahmed b. İsmâil el-İbşîtî'nin de (ö.883/1478) teberrük maksadıyla orada bulunmasını istemiştir. Şeyh içeri girmeden dua etmiş ve " buyrun temizleyin" dedikten sonra oradan ayrılmıştır. Semhûdî dehşet verici manzarayı gördükten sonra "burayı temizleyemeyenlerin mazuriyetlerini idrak ettim" demiştir.[744] Kalıntıları temizlemek için çok sayıda insan toplanmıştır. Yapılan çalışmalar sonrası zemine kadar tüm molozlar temizlenmiştir. Bahsi geçen çatlağın içine mum ile baktıklarında başka bir çatlak olduğu görülmüştür. Şam tarafına düşen duvar yıkılmadan bu çatlağa ulaşmak mümkün olmayınca bu duvarda yıkılmıştır.[745] Duvarın yıkılabilmesi için öncelikle Hücre-i Saâdet'in üstünde yer alan tavan kaldırılmış, böylece Hücre-i Şerîfe'nin alanı ortaya çıkmıştır. Akabinde Hücre-i Saâdet'in doğu ve kuzey duvarları da yıkılmıştır. Bu yıkımlar sırasında ilginç bir olayda yaşanmıştır. Yıkım yapılan duvar taşlarının arasında Mescid-i Nebevî'nin duvarlarında daha önce görülmemiş ve pişirilmemiş bazı kerpiç parçaları bulunmuştur. Uzunluğu bir, genişliği yarım zira kalınlığı ise çeyrek zira kadar olan bu kerpiçler insanlar arasında tartışmalara sebep olmuştur. Bazı kimseler eski insanların kusur ettiklerini söylerken, bazıları ise daha da ileri giderek Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) devrinde mescide eklemeler yapılırken, inşayı

743 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 398.
744 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 399.
745 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 400.

yapanların kâfir oldukları için bu taşları buralara bilerek koyduklarını söylemişlerdir. Semhûdî yaşanan bu durum ile ilgili olarak, Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720) Hz. Peygamber'in kabrini kâfirlerin eline bırakmayacak kadar Allah'tan korkan bir kimse olduğunu belirtmiştir.[746] Ona göre kendilerinden öncekiler Hücre-i Şerîfe'yi bina ettikleri vakit, Hz. Peygamber döneminde yapılıp kullanılan kerpiçleri alçıdan yapılmış yeni taşların arasına yerleştirmeleri sonucu böyle bir durum ortaya çıkmıştır. Duvarların yıkımı sonrası ortaya çıkan molozların temizlenmesinin ardından emir, Semhûdî'ye haber göndererek Hücre-i Şerîfe'yi görmekle bereketlenmesi amacıyla onu mescide davet etmiştir. Hücre-i Şerîfe'yi çıplak gözlerle temaşâ eden Semhûdî yaşamış olduğu duyguyu şu sözlerle ifade etmiştir. *Şaban ayının yirmi beşinci günü sabahı, Emir bana haber göndererek, temizlik yapıldıktan sonra Hücre-i Şerîfe'yi görmekle berketlenmek için benim de bulunmamı istedi. Bazıları: "Kabr-i Şerîf ortaya çıktı"; bazıları da: "Mübarek kabirlerin izine bile rastlamadılar" "diye konuşuyordu. Bu mübarek mekâna olan iştiyakım ve merakım beni teşvik etti. Ayrıca selefin mübarek kabirleri anlatışları, daha önce de bahsedildiği gibi, Hücre-i Şerîfe'nin nasıl yapıldığından ve niteliğinden bahsetmeleri, aklıma geldi ve gitmeye karar verdim. Yıkandım ve taharetimi aldım, gittiğim yerin azametini aklıma getirerek yola koyuldum. Örnek bir yere; cömertliği ve hoşgörüsü en geniş olan zatın evine gidiyordum. Yapılması gereken de buydu. Bu yüce makamda bana en iyi şekilde edep ihsan etmesi, oranın layık olduğu tazim ve kıymeti vermeyi bana ilham etmesi, kabul ve rızasıyla beni rızıklandırması, işlemiş olduğum geçmiş günahlarımı afv etmesi için Allah'a dua ettim. İzin alarak, Hücre'nin arka tarafından içeri girdim. Oradan öteye gitmedim. Öyle bir koku kokladım ki, ömrümde o kokudan daha güzel bir koku koklamamıştım. Sonra Peygamberlerin en şereflisine utanarak ve hayâ ile selam verdim. Sonra onunla birlikte yatan seçilmişlerin iki özüne selam verdim. Kolayıma gelen dualarla dua ettim. Yeryüzü ve göklerin ahalisinin Efendisinin şefaatine nail olmayı diledim. Onun evine böyle buhranlar gelmesini engelleyemediğim için özür diledim.*

Bu fırsatı her halukarda kendime bir ganimet bilip, yapmam gerekeni yapmaya çalıştım. Dileğimi bu şekilde yerine getirdikten sonra gözlerimi bu mekâna bakmakla doyurdum. Bu kıymetli mekânı ancak iştiyak sahipleri anlatır ve onun güzelliklerini ancak sevenleri yayar. Sonra Hücre-i Şerîfe'yi gözden geçirmeye başladım. Zemini

[746] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 401.

çok düzgün idi. Toprağından biraz elime aldım. Rutubetli idi. Çakılları daha önce anlatılan gibi duvarların arasında idi. Parmaklarla yoklanınca ortaya çıkıyordu. Mübarek kabirlerin izine rastlamadım. Sadece Hücre'nin orta yerinde çok az bir yükselti vardı. Onu Peygamber'in kabri şerifi zannetmişlerdi. Zanlarına göre, teberrük için oranın toprağından almışlardı. Bu zan cehaletten kaynaklanıyordu. Hücre-i Şerîfe ile ilgili birçok bilgi vardı. Bu yer kesinlikle Peygamber Efendimizin kabri değildi. Belki de Hz. Ömer'in kabriydi. Çünkü İmam Şâfiî'nin yazdığına göre; Peygamber Efendimizin lahdi kıble duvarının dibine doğru kazılmıştı.[747]

Hücre-i Şerîf'in içerisini bu duygularla keşfeden Semhûdî, Hz. Peygamber'in kabrinin nerede olduğu tartışmasına değinerek Kabr-i Şerîf'in kıble duvarına bitişik halde olduğunu verdiği nakillerle ispat etmiştir. Etrafına meraklı gözlerle bakan Semhûdî bu mübarek mekânın o dönemdeki durumu hakkında bize değerli bilgiler vermeye devam etmiştir. Hücre-i Şerîf ile dışındaki zemin arasındaki farka dikkat çeken Semhûdî, ardından yangının (654/1256) Hücre-i Saâdet'in duvarlarını da büyük ölçüde tahrip ettiği bilgisini vermektedir. Buradaki duvarlar da yıkıldıktan sonra Hücre-i Şerîfe duvarlarından sadece batı duvarı ile kıble duvarının birleştiği yer kalmıştır.[748] Kıble tarafındaki duvar yıkılırken bir su oluğu bulunmuş, Semhûdî duvar yapılırken bu su oluğunun tekrar yerine konulması konusunda emirden söz aldığını ifade etmiştir.[749]

Hücre-i Şerîf'in yenilenmesine kuzey duvarının inşası ile başlanmış ve bu duvar batı duvarı ile birleştirilmiştir. Doğu ve kıble tarafındaki dış duvarlar ise iç duvarlarına bitişik olacak şekilde yapılmıştır. İç binanın etrafında Şam tarafındaki üçgen bir boşluk dışında bir açıklık kalmamıştır. Daha sonra yontulmuş siyah ve beyaz taşlardan Hz. Peygamber'in mübarek baş kısım tarafından, batı tarafına doğru bir kubbe inşa edilmiştir.[750] Son olarak Akik vadisinden getirilen çakıl taşları buhur, misk-amber kokuları ile yağlandıktan sonra emir tarafından Hücre-i Şerîf içerisindeki kabirlerin üzerine konulmuştur. Semhûdî Hücre-i Şerîf içerisinde yer alan kabirlerin düzeni hakkında da bilgiler vermektedir. Buna göre Hz. Ebû Bekir'in başı, Hz. Peygamber'in omzunun arkasında; Hz. Ömer'in başı da, Hz. Ebû Bekir'in omzunun arka tarafındadır.[751] Yeni yapılan kubbenin dışı beyaz alçı ile sıvanmıştır. Kubbenin

747 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 403-404.
748 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 405-406.
749 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 406.
750 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 407.
751 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 408-409.

tepesine ise bakırdan bir hilal yapılmıştır.[752] Yapım işleri bittikten sonra Semhûdî tarafından çizilen ve Hücre-i Şerîf'in son durumunu gösteren kroki aşağıda verilmiştir.

[752] Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 409.

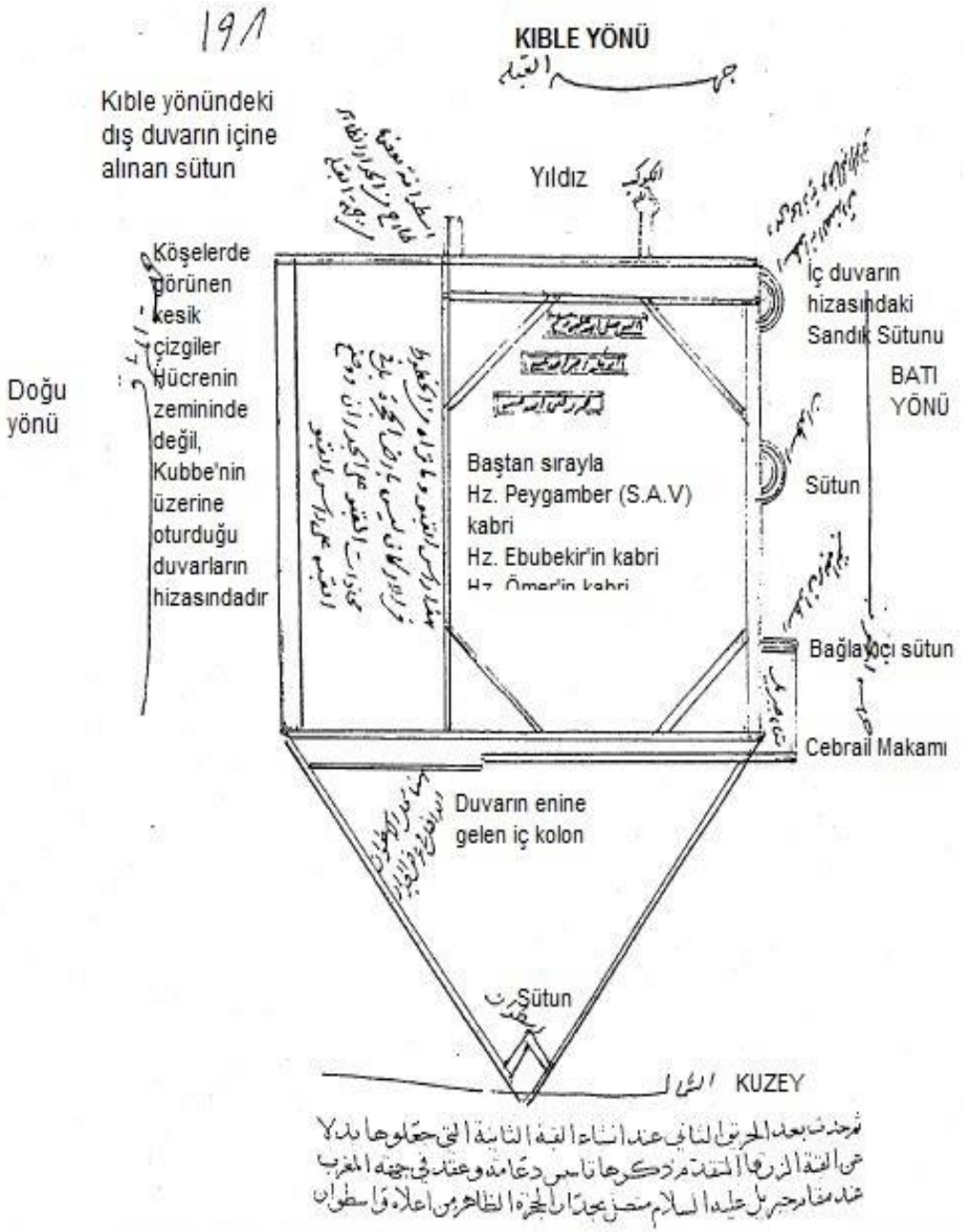

İkinci yangından sonra, daha önce zikredilen Mavi Kubbe'nin yerine ikinci kubbenin inşaatı yapılırken, kolon ve kiriş batı yönüne, Cebrail (A.S.) makamının yanına, üst tarafından Hücrenin dış duvarına bitişik yapıldı.

RESİM NO 4

753

753 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, C. II, s. 411.

SONUÇ

Semhûdî, ilk eğitimini ailesinden almış daha sonra Kahire ve Hicaz'da döneminin meşhur ilim adamlarının ders halkalarına katılarak, Memlükler döneminin önemli âlimlerinden birisi olmuştur. Kahire'de el-Münâvî, Bulkinî başta olmak üzere çok sayıda hocadan ders alan Semhûdî'nin, Mekke'de Sehâvî ve önemli ilim adamları yetiştiren Âl-i Mercânî ile Âl-i Fehd aileleri ile kurduğu yakın ilişkinin, yetişmesinde önemli bir yeri vardır. Öğrenme hevesi onu Medine'ye kadar götürmüş ve burada ders aldığı hocalarından oldukça istifade etmiş ve en sonunda da Medine'de mücavir olarak kalmaya karar vermiştir. Hz. Peygamber'e komşu olmayı herşeyin üstünde tuttuğu için vefatından sonra da Medine'de bulunma arzsusu onun mecbur olmadıkça Hicret Yurdu'ndan ayrılmamasına sebep olmuş ve Medine onun ikinci vatanı haline gelmiştir. Ömrünün yaklaşık kırk yılını Medine'de geçiren Semhûdî, öğrenmiş, öğretmiş dinî konular başta olmak üzere ilmî ve kültürel hayatın en önemli başvuru merciî olmuştur. Hz. Peygamber'in soyundan gelen Semhûdî aynı zamanda ilmî geleneği olan bir aileden geldiği için hem Medine'deki hem de Mısır'daki merkezi otoritenin ilgisiyle karşılaşmıştır. Yakın ilişkiler kurduğu ve hac mihmandarlığını yaptığı Sultan Kayıtbay'ın Medine ile daha çok ilgilenmesi ve Medine'nin maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanması için büyük çaba göstermiştir.

Hocası, ünlü hadis âlimi ve tarihçi Sehâvî'nin "Medine'de bulunduğu sürede ondan ders almayan kimse kalmamıştı" sözleri Semhûdî'nin iyi bir hoca olduğunu da göstermektedir. Nitekim Abdülaziz b. Ömer İbn Fehd ve İbnü'l-Celâl başta olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olması bu hususu teyit etmektedir. Şâfiî müftüsü olan Semhûdî'nin diğer mezheplere mensup çok sayıda öğrencisinin de bulunduğu belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.

Semhûdî ilim hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Hocası Sehâvî'nin otuz sekiz eserini saymış olması bu alanda ne kadar velût olduğunu göstermektedir. Sehâvî'nin Semhûdî'den önce vefat etmiş olması nedeniyle Semhûdî'nin onun vefatından sonra yazdığı eserler olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Tarafımızca da Semhûdî'ye ait kırk bir eser tespit edilmiştir. Semhûdî'nin kaynaklarda yer almayan eserleri olabileceği düşünüldüğünde bu sayının artması muhtemeldir. Semhûdî sadece tek bir alana ait eserler yazmamıştır. Dinî ilimlerin bütün alanlarıyla ilgilenen, kendi döneminde hadis ve fıkıh alanlarında fikirlerine başvurulan Semhûdî, ilim dünyasında

daha çok tarihçiliği ile tanınmıştır. Onu tarih alanında üne kavuşturan eseri ise Medine tarihi ile alakalı olarak telif etmiş olduğu *Vefâü'l-vefâ* ünvanlı eseridir.

Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*'da günümüz tarihçileri gibi bir metod takip etmiş ve kullandığı rivayetleri eleştirel bir bakış açısı ile irdelemiştir. Döneminin yaygın tarih anlayışı olan rivayetçi geleneği kullanmakla beraber dirayetçi tarih anlayışının da önemli temsilcilerinden birisi olmuştur. Semhûdî'yi genelde diğer tarihçilerden özelde ise Medine tarihçilerinden ayıran en mühim hususiyet, çok dikkatli bir gözlemci olan Semhûdî'nin şifâhî rivayetler ve şahsi intibalarını da ayrıntılı bir şekilde eserine almış olmasıdır. Eserini yazarken göstermiş olduğu bu gayret ve titizlik onun tarihçiliğinin ayırıcı vasıflarındandır. Mescid-i Nebevî ile ilgili bilgiler aktarırken kaynaklardaki rivayetleri zikretmiş, şifahi rivayetleri de vererek onları da kaydetmiş, ardından kendi döneminde Hz. Peygamber'in Mescidi'nin son durumuyla ilgili bilgileri eserinde sunmuştur.

Semhûdî *Vefâü'l-vefâ* isimli kitabını kaleme alırken Fîrûzâbâdî'nin *el-Meğanimü'l-mütâbe fî me'âlimi tâbe* isimli eserinden çok etkilendiğini bizzat belirtmektedir. Bununla birlikte Semhûdî, Fîrûzâbâdî'yi eserini Medine'den uzakta yazması nedeniyle bazı hatalar yaptığını belirterek tenkit etmiştir. Semhûdî'nin Medine'yi daha iyi tanıması eserinin Fîrûzâbâdî'nin eserinden daha çok ilgi görmesine sebep olmuştur. Semhûdî'nin eserinde kullandığı kaynaklar da dikkat çekmektedir.

Semhûdî'nin çalışmasında günümüze ulaşmayan eserlerden aldığı kayıtların bilhassa önemli olduğu ifade edilmelidir. Günümüze ulaşmayan eserlerden yapmış olduğu kayıtlar *Vefâ*'nın kıymetini büyük ölçüde artırkmaktadır. Semhûdî'nin alıntı yaptığı ancak günümüze ulaşmayan en önemli eserlerin başında İbn Zebâle (ö.199/815) tarafından kaleme alınan *Târihu'l-Medîne* isimli eseri gelmektedir. Günümüze ulaşmayan ve Medine tarihi hakkında yazılan ilk eser olduğu kabul edilmekte olan bu eseri Wüstenfeld Semhûdî'nin eserinden yola çıkarak neşretmiştir.

Semhûdî'nin eserini yazmaktaki temel amacı Medine tarihi ile alakalı yüzlerce eserde dağınık olan bilgileri tek bir eser altında toplayarak bu bilgileri koruma altına almaktır. Bu amaçla Semhûdî yaşamının tüm amacını ve gayretini Medine'nin tarihini anlatmaya ve eserlerini kaydetmeye adamış ve Hz. Peygamber'in Medine'deki ayak izlerini en ince ayrıntılarına kadar ortaya çıkarmayı kendisine vazife edinmiştir. Onun için Hz. Peygamber'in kullandığı eşyalar ve bulunduğu mekanlar büyük ehemmiyet

arz etmektedir. O, Hz. Peygamber'in ve ashabının hayatlarının geçtiği mekanların sonraki nesillerce bilinir ve tanınır olmasını, kendisine vazife edinmiştir. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*'da Resûl-i Ekrem'in gündelik hayatının geçtiği tüm mekânların adeta bir çizimini yapmıştır.

Vefâü'l-vefâ'nın diğer bir özelliği ise Mescid-i Nebevî'nin tarih boyunca geçirdiği evreleri takip edebileceğimiz nadide eserlerden biri olmasıdır. Mescid-i Nebevî'nin temelininin atıldığı dönemden, Semhûdî'nin yaşadığı döneme kadar geçirdiği evreler eserden takip edilebilir. Semhûdî'nin 886 (1481) Mescid-i Nebevî yangını sonrası gerçekleştirilen restorasyon ve yenileme çalışmalarının canlı şahidi olması eserin değerini bir kat daha artırmaktadır. Ayrıca bu faaliyetlere sadece gözlemci olarak değil, Memlük Sultanı tarafından denetleyici olarak görevlendirilmiş olmasından dolayı bir anlamda uygulamacı olarak müdahil olmuş ve Mescid-i Nebevî'nin muhafaza edilmesi gereken özelliklerinin korunmasına bizzat şahitlik etmiştir. Aynı şekilde Medine'nin tüm fizikî özelliklerini de kendi dönemine kadar kaydederek adeta geçmişi ve mevcut yapıyı koruma altına almaya çalışmıştır.

Vefâü'l-vefâ, Türkçe'ye çevrildiği gibi Türkçe yazılan birçok Medine tarihine'de kaynaklık etmiştir. Bugün de Türkiye'de yapılan Medine ve Hz. Peygamber ile ilgili pek çok araştırmada Semhûdî ve eseri kaynak olarak kullanılmakta Türk kültüründeki Medine ve Hz. Peygamber algısının oluşmasında mühim rol oynamayı sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, et-Tayyibü'l-Ensârî, "es-Semhûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. El-Kâdî Abdullâh", *A'lâmu'l-Ulemâ ve'l-Üdebâ el-Arâbî ve'l-Müslimîn*, C. XIII, (2007), s. 291.

Adrees, Bader, *a Critical Edition of Al-Lu'lu' al-Manthûr fî Nasîhat Wulût al-Umûr by Nûr-al-Dîn al-Samhûdî (d.911H)*, The University of Durham Faculty of Social Sciences and Health Government and İnternational Affairs Department İnstitute for Middle Eastern and İslamic Studies, Ph.D., Durham 2007.

Ak, Mahmut, "Aynı Adı Taşıyan İki Osmanlı Müellifi (Aşık Mehmed b. Ömer)", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, (1995), s. 9-14

Akyüz, Ali, "Bir Yetişkin Egitim Kurumu Olarak Suffa", Ed.: M. Faruk Bayraktar, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, 2006, s. 23-35.

Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA*, C. X, s. 233-235.

———————, "Zehebî", *DİA*, C. XXXXIIII, s. 180-188.

Apaydın, H.Yunus, "İbn Hazm", *DİA*, C. XX, s. 39-52.

Arı, Mehmet Salih, "Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Tarih Metodolojisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, (2012), s. 165-186.

Arslan, Mustafa, "İslam'ın İlk Döneminde Toplumsallaşma Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış: Kardeşleştirme Olayı", İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. XVIII, S. 3, (2005) s. 251-274.

Ateş, Ali Osman, "Dimyâtî, Abdülmü'min b. Halef", *DİA*, C. VIIII, s. 310-312.

Ateş, İbrahim, "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 24, (1994), s. 5-50.

Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, C. XXVIIII, s. 353-355.

————————, "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, C. XXXXIII, s. 288-291.

Aybakan, Bilal, "Sübkî, Takiyyüddîn", *DİA*, C. XXXVIII, s. 14-15.

Ayderûsî, Ebû Abdülkadir, *Târihü'n-nûri's-sâfir an ahbâri'l-karni'l-'âşir*, Beyrut 1985/1405.

Barca, İbrahim, *es-Semhûdî (v.911/1506) ve Medine Tarihi*, Siyer Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2016.

Baş, Eyüp, "İbn Asâkir ve Târihu Dımeşk'i Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIX, (1999), s. 691-706.

Baş, Derya, "Yâfiî", *DİA*, C. XXXXIII, s. 175-177.

Bilge, Mustafa L., " Himyerî, İbn Abdilmün'im", *DİA*, C. XVIII, s. 60-61.

Bouamrane, Chick, "İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1, (1988), s. 279-285.

Bouamrane, Chikh, "İslam Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", çev. Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1, (1988), s. 265-278.

Bozkurt, Nebi, Küçükaşcı, Mustafa Sabri "Mescid-i Nebevî", *DİA*, C. XXIX, (2004), s. 281-290.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur Supplement*, E.J. Brill, C. I-III, Leiden 1937.

Câsim, Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, C. XVIIII, 269-272.

Can, Yılmaz, "Minberin Cami Mimarisine Katılımı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VIII, S. 3, (2008), s. 9-30.

————, Gün, Recep, *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

————, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2011.

Çam, Nusret, *İslamda Sanat Sanatta İslam*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012.

Çayıroğlu, Yüksel, "Ehl-i Sünnet ile Şia Arasındaki Temel İhtilaf Konuları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1, (2013), s. 199-243.

Çelebi, Muharrem, "Kutrub", *DİA*, C. XXVI, s. 494-495.

Çelik, Ali, "Tarih Yazıcılığında "İsnad"ın Kullanılışı ya da "Rivâyetçi Metod", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, (2003), s. 5-21.

Çetin, Osman, "İbn Zebâle", *DİA*, C. XX, 458.

el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.

Eren, Mehmet, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları-II", *Dinî Araştırmalar*, C. III, S. 7, (2000), s.53-82.

Ergüven, Şehabettin, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", *İslâmi İlimler Dergisi*, Y. 3, S. 1, (Bahar 2008), s. 175-197.

et-Tayyibü'l-Ensârî, Abdurrahman, "es-Semhûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. El-Kâdî Abdullâh", *A'lâmu'l-Ulemâ ve'l-Üdebâ el-Arâbî ve'l-Müslimîn*, C. XIII, 2007, 290-292.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hzl.: Yücel Dağlı v.dğr., C. I-X, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

Faruqi, Nisar Ahmed, "İlk Dönem Müslüman Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Metodolojik Görüşler", çev. Muhittin Kapanşahin, *bilimname*, S. X, (2006), s. 183-189.

———————, "Belâzüri", *DİA*, C. V, 392-393.

———————, "Halîfe b. Hayyat", *DİA*, C. XV, 301-303.

_____, "İbn İshâk", *DİA*, C. XX, 93-96.

———————, "İbn Hişâm", *DİA*, C. XX, 71-73.

———————, "İbn Sa'd", *DİA*, C. XX, 294-297.

———————, "İbn Şebbe", *DİA*, C. XX, 371-372.

———————, "Siyer ve Megazî", *DİA*, C. XXXVII, s. 319-324.

———————, "Muhammed", *DİA*, C. XXX, s. 408-423.

———————, "İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXVIII, S. 1, (1987), s. 166-180.

———————, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, C. XXXIX, 314-318.

———————, "Tarih", *DİA*, C. XXXX, s. 30-36.

———————, "Vâkıdî", *DİA*, C. XXXXII, 471-475.

———————, “Zübeyr b. Bekkâr”, *DİA*, C. XXXXIII, 524-526.

Ferruh, Ömer, *Meâlimu’l- edebi’l-Arabi fi’l-asri’l-hadis*, C. I-II, Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut 1985.

Gemici, Nurettin, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin IX. Cildinde Geçen Hz. Peygamber’in Na‘şının Kaçırılması Teşebbüsü Anlatısı”, *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, hz. M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul (2011), s. 202-221.

———————, “This is Renewed Publication and Analysis of The Work of Asik Mehmed B. Umar al Hanafi Who Lived in The 17th Century, Which is a reflection on the History of Medina”, *Interdisciplinary Studies in Turkey New Ideas New Strategies*, edt. Eyup Saritas, Trafford Publishing, Bloomington 2016, s. 43-56

Güngör, Mevlüt, “Begavî, Ferrâ”, *DİA*, C. V, 340-341.

Gürkan, Menderes, “Zerkeşî, Bedreddin”, *DİA*, XXXXIII, 289-293.

Hamed el-Câsir, “el-Vefâ ve müellifühü”, Resâ*’il fî târîhi’l-Medîne*, 1392/1972.

Hamidullah, Muhammed, “Hicretten Sonra Medine’de Hz. Peygamber’in Davranışlarındaki Hoşgörü”, çev. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmi Dergi*, (1995), C. XXXI, S. 1, 3-11.

Hınz, Walther, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.

Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın, Litera Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2004.

Hüdâ Muhammed Saîd Senedî, *Mevâridu’s-Semhûdî ve Minhâcu’t-Târihu fî Kitâbi (Vefâü’l-vefâ bi-ahbâri Dari’l-Mustafâ)*, Câmi‘atü Ümmü’l-Kur’a, Kulliyetü’ş-Şeri‘a ve’d-Derâsâtü’l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1999/1420.

İbn Cübeyr, *Endülüs’ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.

İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif,* thk. Servet Ukkaşe, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire 1981.

İbnü’l-Gazzî, Ebü’l-Meâlî, *Dîvânü’l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, C. I-IV, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

İzgi, Cevat, “Fâsî, Takıyyüddin”, *DİA*, C. XII, 212-213.

Kallek, Cengiz, “İbn Cemâa, İzzeddin”, *DİA*, C. XVIIII, 393-394.

——————, “ Pazar”, *DİA*, C. XXXIV, 194-203.

——————, “İbn Ferhûn, Burhâneddin”, DİA, C. XIX, s. 492-493.

Kandemir, M. Yaşar, “Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin”, *DİA*, C. VI, 58-61.

——————, “Fesevî”, *DİA*, C. XXII, 424-426.

——————, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, C. XVIIII, 514-531.

——————, “Kadî İyâz”, *DİA*, C. XXIIII, 116-118.

——————, “Kelâî”, *DİA*, C. XXV, 193-194.

——————, “İbn Seyyidünnâs”, *DİA*, C. XX, 316-318.

——————, “Harbî”, *DİA*, C. XVI, 114-115.

——————, “Moğultay b. Kılıç”, *DİA*, C. XXX, s. 229-231.

Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn An Esâmi’l-Kütübi Ve’l-Fünûn*, C. I-V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev: Rüştü Balcı, 2. Baskı, İstanbul 2013.

Kaya, M. Cüneyt, “Daha Mükemmel bir âlim olabilir mi?: “Leyse fi’l-imkân” tartışmasının kaynakları üzerine notlar”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, S. 16, (2014), s. 239-249.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu‘cemü’l-Müellifîn*, Müessesetü’l-Risâle, C. I-IV, Dımaşk 1376/1957.

Keleş, Hasan, *Memlûkler’de Bilimsel, Sosyal Ve Kültürel Hayat*, GaziOsmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Kılıç, Hulusi, “Fîrûzâbâdî", *DİA*, C. XIII, 142-145.

Kılıç, Mustafa, “Üdfüvî, Ca‘fer b. Sa‘leb”, *DİA*, C. XXXXII, 281.

Kopraman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler*, C. V, 99-126.

Kortantamer, Samira, “Memlük Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, (1983), 31-35.

Krenkow, F., “Semhûdî”, *İ.A*., C. X, s. 472-473.

Kurt, Hasan, “Taberî’nin Tarih Anlayışı”, *İslami İlimler Dergisi*, Y. 3, S. 2, Çorum 2008, s. 89-103.

Kurtuluş, Rıza, "Batalyevs", *DİA*, C. V, s. 137.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, *Cahiliye'den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn*, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, 1. Baskı, İstanbul 2003.

———————————, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007.

_____, "Harre Savaşı", *DİA*, C. XVI, s. 245-247.

———————————, "Şeyhülharem", *DİA*, C. XXXIX, s. 90.

———————————, "Medine Tarihçisi Semhûdî ve Vefâü'l-Vefâ Adlı Eseri", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, C. I, İstanbul (2014).

———————————, "Semhûdî", *DİA*, C. XXXVI, 489-491.

_____, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. Feridun M. Emecen vd., C. II, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 259-270.

———————————, "Süheylî, Abdurrahman b. Abdullâh", *DİA*, C. XXXVIII, 30-32.

———————————, "Şehir", *DİA*, C. XXXVIII, 441-446.

———————————, "Tarih", *DİA*, C. XXXX s. 36-40.

Lecker, Michael, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın ilk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine" çev. Ahmet Turan Yüksel, *İstem*, Y. 2, S. 4, (2004), s. 247-256.

Le Strange, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri* (*Mezopotamya, İran ve Orta Asya*) *İslam Fetihlerinden Timur zamanına kadar*, hzl. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2015.

Makdisi, George, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

Munt, Harry, "Mamluk Historiography Outside of Egypt and Syria: ʿAlī b. ʿAbd Allāh al-Samhūdī and his Histories of Medina", *Der Islam Journal of the History and Culture of the Middle East*, Vol. XCII, İss. II, (2015), s. 413-441.

el-Müdeyris, Abdurrahman Müdeyris, *el-Medînetü'l-Münevvere Fi'l-Asri'l-Memlûkî*, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirâseti'l-İslamiyye, 1. Baskı, Riyad 2001/1422.

Ömeri, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, çev. İsmail Kaya, Esra Yayınları, Konya 1990.

Önkal, Ahmet, "Araplarda Ensâb İlmi ve İslam Tarihi Açısından Önemi" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (1990), s. 117-132.

Önkal, Ahmet "Hücre-i Saâdet", DİA, C. XVIII, s. 456-458.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.

Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *DİA*, C. XXI, 26-27.

———————————, "Ahbâru Mekke", *DİA*, C. I, 491-492.

Özcan, Emine, *Erken Dönem İslâm Tarihyazımı Bağlamında el-Mes'ûdî (ö. 346/956) ve Tarihsel Gerçeklik*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.

Özdemir, Mehmet, "İbn Dihye el-Kelbî", *DİA*, C. XVIIII, 413-414.

Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

Özkan, Halit, "Zührî", *DİA*, C. XXXXIIII, 544-549.

Özkuyumcu, Nadir, "İbn Beşküvâl", *DİA*, C. XVIIII, 377-378.

Perlmann, Moshe, "Asnawi's Tract Against Christian Officials" *İgnace Goldhizer Memorial Volume*, edt. Samuel Lövinger, Alexander Scheiber, vd., C. II, Jerusalem 1958, 172-208.

Rumbeyoğlu Fahreddin - Mehmed Nabi, "Hadramut Meselesi", Akt. Ünal Taşkın, *Tarih Okulu Dergisi*, Y.6, S. XVI, (2013), s. 757-760.

Sâmî es-Sakkâr, "İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî", *DİA*, C. XXI, 169-170.

Sandıkçı, Kemal, "İbn Asâkir, Ebû Muhammed", *DİA*, C. XVIIII, 320-321.

es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-lâtîfe fî târihi'l-Medîneti'ş-şerîfe*, nşr. Ârif Ahmed Abdulgânî, Halid Ahmed Molla es-Süveydî, C. I-III, Dâru Kinân, Dımaşk, 1431/2010.

————————, *ed-Davü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*, Beyrut 902/1497.

es-Semhûdî, *el-'İkdü'l-Ferîd fî Ahkâmi't-Taklîd*, nşr. Enver b. Ebû Bekr eş-Şeyhi ed-Dağıstanî, Dârü'l-Minhâc, Cidde 1432/2011.

————, *Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, nşr. Kasım es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-Furkan li't-Turâsi'l-İslâm, C. I-V, Beyrut 1422/2001.

————, *Cevâhirü'l-'İkdeyn fî fazli'ş-şerefeyn*, nşr. Mûsâ Benây el-Alîlî, Matbaatü'l-Ânî, C. I-II, Bağdat 1405/1984.

Seyyid, Eymen Fuâd, "Müsebbihî", *DİA*, C. XXXII, s. 81-82.

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, E.J. Brill, C. I-XIII, Leiden 1967.

Sobernheim, "Kayıtbay", *İA*, (MEB), C. VI, 463-464.

Steinschneider, Moritz, *Polemische und Apologetischeliteratür in Arabischer Sprache, zwischen Muslimen, Christen und Juden*, Leipzig 1877.

Storey, Charles Ambrose, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, C. I, London 1970.

Süveysi, Muhammed, "Ebherî, Ebû Bekir", DİA, C. X, s. 74-75.

Şen, Ziya, "Hz. Osman Döneminde İstinsah Edilen Mushafların Akibeti", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2014), s. 31-50.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsinî men ba'de'l-karni's-sâbi*, thk. Hüseyin b. Abdullâh Ömerî, C. I-II, Dımaşk 1431/2010.

Telkeneroğlu, M. Rahmi, "Şevkânî'nin Nakilleri üzerine Bir Mütalaa", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, (2011), s. 45-75.

Tobay, Ahmet, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî Hayatı ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11-12, (1993-1994), s. 81-97.

Tomar, Cengiz, "Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, (2002), 249-259.

————————, "Tarih", *DİA*, C. XXXX, 40-45.

——————, “İbnü’l-İmâd” *DİA*, C. XXI, s. 95-96.

——————, “Sehâvî, Şemseddin” *DİA*, C. XXXVI, s. 313-316.

Topaloğlu, Nuri, “İbn Hilâl el-Makdisî”, *DİA*, C. XX, 67.

Toprak, M. Faruk, “Yâkût el-Hamevî’nin Mu‘cemü’l-Buldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 7, S. 21, (Güz 2004), s. 173-181

Varol, M. Bahaüddin, “İbn Kuteybe (v.276/889) ve Tarihçiliği”, *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 3, S. 2, (2008), 185-204.

——————————, “Endülüs’te Coğrafya ve Coğrafyacılar”, *İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Y. 7, S. 14 (2009) s. 61-77.

Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, nşr. Dâru’s-Sâdır, C. I-V, Beyrut 1397/1977.

Yanar, Nagihan, “Halîfe b. Hayyât ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1, (2014), s. 239-259.

Yardım, Ali, “Begavî, Ebü’l-Kasım”, *DİA*, C. V, s. 339.

Yavuz, Yusuf Şevki ve Avcı, Casim, “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”, *DİA*, C. XX, 543-549.

Yazıcı, Hüseyin, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. IX, (2006), s. 99-122.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *DİA*, C. XX, 145-149.

Yılmaz, Uğur, *Kayıtbay Zamanında (1468-1496)Memlük Osmanlı İlişkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Yiğit, İsmail, *Memlûkler 648-923 / 1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.

Yiğit, İsmail, “Kayıtbay”, *DİA*, C. XXV, 80-81.